TARTU RIIKLIK ÜLIKOOL
NSV LIIDU AJALOO KATEEDER

Ülle Jamla

HÕBESEPISE ARENGUST MUINAS-EESTIS

(noorema raua-aja hõbeehete põhjal).

DIPLOMITÖÖ

Juhendaja: dots. V. TRUMMAL

TARTU 1974

SISSEJUHATUS.

Muinas-Eesti arheoloogiline leiumaterjal on kõrgelemisi rikas hõbeesemetest, eriti hõbeehetest, millega on saadud kõige rohkem aardeidude hulgast, vähemal määral kalmete kaevamise käigus või juhuleidudena.

Käesolev diplomitöö pühendab ülevaate meie enamlevinud hõbeehetest, jättes välja selvaduga seotud hõbeesemed, kusjuures käsitluse alla on võetud Eesti esiajaloo hõbedaleiukoimu periood — noorem rauaaeg. Ühtlasi on see ajajärk, mis seoses intensiivsete sotsiaalmajanduslike suhete, kaubanduse ja käsitöö arenemisega hakkab Eesti alal välja kujunema varafeodaalne ühiskond. Et aga selgitada feodaalsuhete arengut, selle üksikute etappide kujunemist, on vaja jälgida maahariduse

ja karjakasvatuse kõrval ka käsitööd selle arengus kui üht olulist tegurit tootlike jõudude edenemises.

Käsitöö vaadeldes ja järk-järgult sügavama diferentseerumise protsessi uurimisel ongi oluline ramanpise kõrval proorata tähelepanu ka väärtuste metallide, sünhulgas hõbeepise ärengutõimalustele ja tingimustele, juveliirkunsti nõutele ja võimalustele piirs ka hõbeda töötlemistehnoloogia tasemele. Ühtlasi peaks väärismetallist ehete uurimine võimaldama teha järeldusi selle perioodi majanduslikest saavutustest ja suhtest, kuivõrd hõbeda levik ja selle rakendusteadmus mõtles ühiskonnas kajastab ka selles kaitsevaid sotsiaalseid vahekorsi. Et väärismetall on olnud ~~ka~~ oluline kaubaartikliks, siis pakub hõbeehte uurimine täiendavat informatsiooni ka kaubanduse ja kaubandussidemete kohta Suomaa-Eestis.

Antud diplomitöö teema valiku tingis asjaolu, et siiani ei ole meil avaldatud ühtegi süstemaatilist, st. monograafilist ülevaadet hõbeehete levikust Eesti territooriumil ter-

vikuna. Ilmunud tööd, kus on vaadeldud muuhulgas ka arheoloogilist hõbedat, on jäänud hõbeehte käsitlemise osas sõrdlemisi ühekülgseks — analüüsitud on küll erinevate hõbeehte tüüpe, kõrvale on aga jäänud nende ehte tootmise ja tehnoloogia uurimine, st. hõbetöötlemise kui käsitöö ühe alaliigi analüüsimine tema kõigis aspektides.

Esimesed ülevaatlused Eesti arheoloogilisest materjalist hakkasid ilmuma seoses Õpetatud Eesti Seltsi loomisega 1838. aastal, kui hakati teostama regulaarsed arheoloogilised uurimistööd ning publitseerima seltsi perioodilisi väljaandeid.[1] Tähtsaimaid töö tagi seltsi tegevuse raames ära H. E. Hartmann, kes koostas arheoloogilise leiumaterjali kataloogi[2], kus võrreldi uusi leiumaterjaliga antiikhõbeehete ka tolleks ajaks tuntud hõbesemetest. Sünnivõrs tuleb veel ära märkida R. Hausmanni poolt koostatud 1896. aastal Riias toimunud X Ülevenemaalise arheoloogiaalase kongressi näituse kataloogi[3], mis

---

1 Verhandlungen ... – alates 1846. aastast, Sitzungsberichte ... – alates 1861. aastast.

2 H. E. HARTMANN, Das Vaterländische Museum zu Dorpat oder die Sammlungen der Gelehrten Estnischen Gesellschaft und das Central-Museum vaterländischer Alterthümer der Kaiserlichen Universität zu Dorpat. Verhandlungen der GEG Bd. 6. H. 3. u. 4. Dorpat, 1871.

3 Katalog der Ausstellung zum X. archäologischen Kongress in Riga 1896. Riga, 1896.

annab esimese põhjalikuma ülevaate tolleks ajaks kogutud arheoloogilisest leiumaterjalist, sealhulgas ka hõbehtest Eestis ja Lätis.

Järgmise kaalukama arheoloogiaalase ülevaatena, kus leiavad äratoomist ka aastuna saadud hõbehtid, tuleb märkida XVI arheoloogide kongressi ettevalmistava komitee kogutost[1], mis sisaldas muuhulgas kaks R. Hausmanni poolt esitatud ülevaadet Tartu ja Läätsamaa hõbehtide sisaldavat aardelidude kohta.[2]

Süstemaatiline arheoloogiaalane uurimistöö Eestis on juba seotud otsestelt Tartu Ülikooliga, kus õppeasutuse juures moodustati 1920. aastal arheoloogia kateedri ja kabinetti. Sel ajal ilmus ka esimene ülevaatlus, millus olid esmakordselt kokku võetud senised Eesti arheoloogia-alased teotulemused arheoloogiakabineti juhataja professor A. M. Tallgrenn poolt.[3] Nõukogude võimu ajal jätkasid esimesed Eesti rahvuslikud arheoloogid, kellelt mitmed on publitseerinud koos muu materjaliga ka hõbehtelid kä-

---

1 Baltische Studien zur Archäologie und Geschichte. Arbeiten des Baltischen Vorbereitenden Komitees für XVI. Archäologischen Kongress in Pernau 1914. Riga, 1914.

2 R. HAUSMANN, Der Depotfund von Dorpat. Baltische Studien ..., lk. 97-116.
R. HAUSMANN, Der Silberfund von Pehmtack in Estland. Baltische Studien ..., lk. 158-167.

3 A. M. TALLGREN, Zur Archäologie Estlands I. Vom Anfang der Besiedlung bis etwa 500 n. Chr. II. Von 500 bis etwa 1250 n. Chr. Acta et Commentationes Universitatis Tartuensis (Dorpatensis) B. III: 6, VIII: 1. Dorpat, 1922, 1925.

sitlevaid töid.[1]

Praegu tegutsevatest noorema põlve Eesti arheoloogidest on hõbeehteid põhjalikumalt käsitlenud noorem E. Tõnisson[2], publitseerides mitmeid aardeleidude analüüsivaid töid. Nendes uurimustes on E. Tõnisson seoses aardeleidude levikuükrikasjaliku analüüsiga täpsustanud mitmete hõbeehete päritolu ja dateeringuid, põhjustanud arvesse riimartiga koos saarelised kaasleide, viiti aga nõõnmaatilist materjali.

Koos nimetatud arheoloogilise aineseega on hõbeehteid käsitlenud seoses Eesti mandri kalmetega uurimisega J. Seiranad[3] ja koos Saaremaa ning Muhu kiristisega A. Kustin.[4] Et kaks viimati nimetatud töötd on käsikirjalised, siis nendega on autorid nõukogude võimalused olnud piiratud, kuid need olid siiski olulised abiks ülevaate saamisel

---

1 H. MOORA, Bemerkungen über einige ostbaltische Schmuecksachen der jüngeren Eisenzeit I, II. ÕES Ar., 1928, 1929. Tartu, 1929, 1931, lk. 141-168, 25-44.
H. MOORA, Die Vorzeit Estlands. Tartu, 1932.
M. SCHMIEDEHELM, Ein Depotfund aus Tartu. ESA IV. Helsinki, 1929, lk. 263-271.
M. SCHMIEDEHELM, Kiikuse rahaaja aardeleidude kaitsejast. ERM Ar., IX (1933). Tartu, 1934, lk. 212-222.

2 E. TÕNISSON, Eesti aardeleidude 9.-13. sajandist. Muistised hõbeehted ja aardeid. Arheoloogiline kogumik II. Tallinn, 1962, lk. 192-274.
E. TÕNISSON, Kummaste hõbeaam. Studia Archaeologica in memoriam Hans Moora. Tallinn, 1970, lk. 218-224.

3 J. SELIRAND, Eesti mandri kalmed 11.-13. sajandil. Tallinn, 1905. (Käsikiri ENSV TA Teaduslikus Raamatukogus).

4 A. KUSTIN, Saaremaa ja Muhu muistised feodalismi tõusuajast periodist (11. sajandist kuni 13. sajandi algusini). Tallinn, 1962. (Käsikiri ENSV TA Teaduslikus Raamatukogus).

diplomandile usti kaimelts ei nevaist hõbeehet.

Võrreldes Eesti hõbeesine uurimisega, on selles suhtes mõnevõrra enam tähelepanu pööratud ennekõik muistse käsitööteknika uurimisele meie naaberaladel Lätis ja Leedus, samuti Vana-Venes. Siin tuleks ära märkida eelkõige läti arheoloogi V. Urtāni töid antud teema siseuhast hõbeda ja kulla töötlemist Muinas-Lätis,[1] kus praegu on antakud käänismetallide tehnoloogiliste protsesside käsitlusele.

Leedu arheoloogilise hõbeda põhjal on teinud mitmeid uurimusi L. Nakaitė, käsitledes hõbeda kasutamist ja töötlust Leedus ajavahemikul I - XII sajandini.[2] Kahjuks on aga hõbeda nimetatud töö terviktema tõukis avaldamata, mittõttu tutvumine sellega oli võimalik vaid autoriferaadi olatuses. Samalt autorilt on ilmunud veel artiklid hõbeda kasutamist ehtena[3] ja vahetusvõärtuse mõõdena,[4] mis samuti pakuvad huvi võrdlusmaterjalina käesolevas töös.

---

1 V. URTĀNS, Sudraba un zelta apstrāde senajā Latvijā (līdz 13. gs.). Par tehnikas vēsturi Latvijas PSR, III. Rīga, 1962.

2 Л. НАКАЙТЕ, Серебро в археологических материалах в Литве (I - XIII вв.). Автореферат АН Лит. ССР Инст. ист. Вильнюс, 1967.

3 Л. НАКАЙТЕ, Применение серебра для украшения изделий в Литве во II - XIII вв. (на лит. языке, резюме на русском языке) - Труды АН Лит. ССР, серия А., 1(16), 1964, лк. 63 - 82.

4 Л. НАКАЙТЕ, Серебро как мерило стоимости в Литве I тысячелетия н. э. — Труды АН Лит. ССР серия А., 1(20), 1966, лк. 72 - 87.

Vana-Vene arheoloogilist käsitöötööstust on põhjalikult uurinud akad. B.A. Rõbakov oma monograafias "Käsitöö Vana-Venes."[1] Tema kapitaalsele uurimusele on toetunud ka kõik tänased Muistse-Vene ja selle lähemate naaberalade käsitöö uurijad, kellest tuleks mainida L.V. Kafkat[2] ja P.P. Dervizt[3], aga ka ulmimetalmed Eesti ja Läti-Leedu uurijaid. Kuid kõrval aga ena-mik Vana-Vene hõbeesist puudutavaid töid on ilmunud 10-20 aastat tagasi, siis on nüüd arheoloogilise materjali pidevat täiustamisega neidki uurimusi oma eralgse tähtsuse tõttu oras kaotanud. Samuti ei ole nendes töödes käsitletud uusimaid meetodeid metallide uurimiseks, mis võimaldamiks rasteise saamist mitmelgi praegu lahendamata jäänud probleemile, ühtlasi aga metallide töötlemise ja tehnoloogia alal.

Antud probleemi on suutnud edukalt lahendada N.V. Rõnolina, kellelt ilmus 1963. a. artikkel Novgorodi juveliiride tehnoloogiliistest protsessidest.[4] Selles töös on juba käsitletud metallograafilise analüüsi, millega teoori täiendavaid andmeid

1 Б.А. РЫБАКОВ, Ремесло древней Руси. Москва, 1948.

2 Л.В. КАФКА, Искусство обработки серебра. Москва, 1925.

3 П.П. ДЕРВИЗ, Техника серебряного производства. Ленинград, 1929.

4 Н.В. РОЖНОВА, Технология производства новгородских ювелиров. МИА, № 117. Москва, 1963, lk. 200-268.

näiteks traadi tõmbamist, valamist ja valamisvormi punutavatele küsimustele. Rõndina töö puudusena tuleks aga lugeda seda, et käsitlemata on jäänud juveliirkunsti materiaalmajanduslikud aspektid, mistõttu tehnoloogiliste protsesside uurimine on jäänud ühekülgseks. Tehnoloogiliste protsesside uurimisele on N. Rõnoina tähtsamad N. Sokolova poolt väljatöötatud Novgorodi juveliirtoodete tüpoloogiale.[1]

Läänemaal ilmunud arheoloogilisest töödest, kus liiavad käsitlust peale hõbeehete tüpoloogia ka väärismetallide tehnoloogiaga seotud probleemid, tuleks kõigepealt nimetada noorte arheoloogi A. Oldeberg'i, kelle 1942.-1943. aastal ilmunud kaheköitelise monograafia kujutab endast fundamentaalset uurimust vääriliste metallide kasutamise ja töötluse ajaloost Skandinaavia aladel alates metallide ilmumisest kuni vikingiaja lõpuni.[2] Metallide mikrostruktuurne analüüsid on võimaldanud Oldeberg'il järeldada ka ajalised tehnoloogilised protsessid, mida kasutasid muistsed skandinaavlased. Ühtlasi on autor suutnud kindlaks määrata kunstlike analüüside abil kodumaised (st. Skandinaavia päritolu) ja võõrapärased — importdetail esemed. Seega on

---

1 М.В.СЕДОВА, Ювелирное изделия древнего Новгорода. МИА, Nr.65, 1959.

2 A.OLDEBERG, Metalteknik under förhistorisk tid. Del I-II. Lund, 1942-1943.

Oldenburgi muuseumis metoodiliselt suurt huvi pakkuva töö hõbeesemete käsitlemisel. Töö punduseks tuleks siinjuures aga leegiola autoriitalt tõhekõlgnia võrdluse, kus nähakse vaid aimuliksi Kesk-Saksa alade metallurgiakeskuste mõju Skandinaaviale.

Viikingiaja aardelidu ja kaos sellega Ojamaalt saadud hõbehtidel on analüsinud M. Stenberger.[1] Töö tuleb osas on käsitletud ka aardelidudest saadud hõbeme tüpoloogiat, vähemal määral nende töötlust. Eriti huvitavad on muuseumide juures kuuluvad tabelid ja tabelid, mis pakuvad võrdlusmaterjali Eesti hõbehtele, kuivõrd Ojamaa ja Eesti (eriti aga Saaremaa) vahel olid naaberlaevad pidevad tihedad kaubanduslikud sidemed.

Ära tuleks märkida veel Saksa arheoloogide H. Otto ja W. Witteri uurimust Kesk-Euroopa metallurgiast.[2] Ehkki töö piirdub põhiosas vana Preussiaja, leiame siiski mõningaid võrdlusmaterjali metallitöötlemise tehnoloogilisi protsesse käsitlevatest peatükkidest.

Käsitöö arengut, kaos sellega ka väärisliste metallide töötlust lääneslaavi aladel on uurinud W. Hensel.[3] Kuivõrd praegu on sellest töös asutatud aga sotsi-

---

1 M. STENBERGER, Die Schatzfunde Gotlands der Wikingerzeit. I Text, II Fundbeschreibung und Tafeln. Stockholm, 1958, Lund, 1947.

2 H. OTTO, W. WITTER, Handbuch der ältesten vorgeschichtlichen Metallurgie in Mitteleuropa. Leipzig, 1952.

3 W. HENSEL, Die Slaven im frühen Mittelalter. Berlin, 1965.

aal-majanduslikele probleemidele, jääb metalli-de töötlemise tehnika analüüs siin praktiseerimiseks. Senisele pakub töö vähemalgi ülevaadet Lõuna-Balticumi varamõõgaste liigade kujunemisest ja käsitöö arenemisest selles protsessis.

Soome arheoloogidest, kes on tegelenud hõbesemete käsitlusega tuleks nimetada E. Kivikoskit[1] ja H. Salmot.[2] Ehkki mõlemi autori töödes ei ole pööratud otsselt tähelepanu hõbeda töötlemisele, vääriskad need töed võrdlusmaterjalina tingimata arvestamist just ehete tüpologiseerimise ja dateerimise seisukohalt. Nõlvari annavad nad meile võrdlevat alust vahetusidemete uurimiseks Ruinas-Eesti ja Soome vahel.

Et käesolevas diplomitöös ei ole võimalik uurida ükskõiksjaliselt, ükkäte vartapaks uurimistööks vajalike tehniliste tingimuste puudumise tõttu, eesti hõbeehete valmistamise tehnoloogilist protsessi, siis on pööratud praktilisepalt just käsitletava materjali ülevaate saamisele ja süstematiseerimisele. Siinane uldas hõbeda fondide täienemisest ENSV TA Ajaloo Instituudis, Tallinna Riiklikus Ajaloomuuseumis ja Tallinna

---

1 E. KIVIKOSKI, Die Eisenzeit im Auraflussgebiet. SMYA XLIII. Helsinki, 1939.
E. KIVIKOSKI, Die Eisenzeit Finnlands, Bildatlas und Text I, II. Porvoo, Helsinki 1947, 1951.
E. KIVIKOSKI, Zu den Axtförmigen Anhängern der jüngsten Eisenzeit. Studia Archaeologica in memoriam Teeri Noora. Tallinn, 1970, lk. 88-94.

2 H. SALMO, Finnische Fingerringe. SMYA LVI. Helsinki, 1956.

lõunaosamuseumis, aga ka kõigis muis vabariigi suurimais kohamuseumiis, kus hõbedafondid olid olemas. Lisaks nimetatule saadi andmeid mõningast arheoloogilise hõbeda materjalist Eesti NSV Riikliku Etnograafia Muuseumis.

Antud diplomitöö jaotub kahte osa: esimeses antakse ülevaade Muinas-Eesti maaliviisiline hõbeketi tüüpidest ja nende liikest. Sissejuhus on süstematiseerimise aluseks võetud liidude kvantitatiivse printsiip. Töös toodud arvulised andmed vastavad hõbeketi arvule siinga 1974. aasta märts-aprille. Töö teises osas on võetud vaatluse alla hõbeketi tootmis, kusjuures peatähelepanu on antud eeskätte nende tehnoloogiliste protsesside uurimisele, mis kõigi eelduste kohaselt luksid kaotamist kohaliku seppade-ehtemeistrite poolt. Tõsiasjana eelnet, et eesti hõbeketi tehnoloogiat spetsiifiliselt uuritud pole, puudub meil ka hõbesepist puudutav terminoloogia, mistõttu vastavas käsimuses on konsulteeritud metallikunstnik J. Sutiga.

Kõnealuse käsitluse kokkuvõte tõngib paratamatult ka teatavate võrdlevate järeldusteväljatoomist hõbesepise arengutaseemest meie maakaaladel, et näitata selle ligikaudse sisemd Eesti pinnal. Lõhtlasi loodab töö autor näidata, millises ulatuses olid Muinas-Eesti hõbeketid loomud ja millised setsiaalsed tõlmused olid nende omanikeks.

Töö lõppu on lisatud vaatluse all ole-

vate kõikuhte levikuandmed ja pilditahvlid ning koondtabelid selgitamaks materjali ja selle levikuohti Eesti territooriumil, lähtlasi vastava allikmaterjali praegust ainukohta muuseumites.

I PEATÜKK

ENAMLEVINUD HÕBEEHETEST JA NENDE LEVIKUST MUINAS-EESTIS.

1. HOBURANDSÕLED.

Arvukalt suurima tähtsusega käsitlemisele tulvatest hõbeesemetest moodustavad hoburandsõled, mis olid Balticaade enamlevinud ehtelügiks kogu noorema rauaaja vältel. Nad leidsid siin kasutamist aga ka veel XVI - XVII sajandil.

Esimesed hoburandsõled Eesti territooriumil, mis on valmistatud prunkist, ilmuvad siinsesse kalmistusse juba III - IV sajandil[1], hõbedast sõled aga alles nooremal rauaajal. Erinevalt esimestest on hõbeolast hoburandsõled kuigemad, heelikamad tööstlemad ja alati ornamenteritud.

Eesti maadel olid hoburandsõled kasutusel rõivasta kinnitamiseks, saartel aga ka ehtena riimanemle kinnitamiseks, kusjuures neid on seal kantud alati suppudega õla suunas.[2] Maadel siisugust kinnitust kommet pole siiani täheldatud.

---

1 H. MOORA, EZL II, lk. 108 - 109; М. ШМИДЕХЕЛЬМ, Археологические памятники, lk. 225.

2 A. KUSTIN, Kalmistu Karjas, lk. 49.

Seni on Eestist kokku teada nii aardeid, kaime kui ka juhuleidudena 112 hõbeesemelõlgi.[1] Allpõgnevalt on sõlgede rühmitamisel aluseks võetud kaare ja muppide kujunemisena, kusjuures eri tüüpide määramisel ja dateerimisel on toetutud Soome arheoloogi H. Salmo spetsiaalsele hõbeesemelõlgi käsitlusele töö le.[2]

---

1 AARDELEIDUDEST : Mõigu (AM 12 : 1-5 ; 6-10 kik-id) Panoikõra (AJ 3562 : 1 ; 2-kik.), Kortivere II (AJ 3797 : 6-10), Tõnuia I (AJ 2504 : 3-7 ; 16-kik.), Tõnuia II (AJ 2660 : 3-6), Vilsi (AJ 2506 : 2-6), Tartu (2 sõlge Ermitaažis), Kurtna (AJ 2396 : 1-6, 12-15 ; 7-11-kik-id), Kunda (AJ 2643 : 223, 224, 344, 346), Jõelähtme (AM 266 : 1), Mõntagune (1 sõlg Ermitaažis), Kunnal (AJ 18136 : 20-23), Koru (AM 120 : 1-3), Loosi II (AJ 1741), Sõõlepa (AJ 14 : 3, 4), Muhu liivamõe (AJK 30 : 1, 2), Jõgamõisa (AIK 26 : 1), Angerja (AJ 4340 : 1-12), Namoli (RM 3080 : 18, 19).

KALMETEST : Randvere (AJ 3895 : 382), Roivita (AJ 2254 : 7), Riimna (AJ 1207 : 67), Kunda (Vilj M 27 : 8), Sirgavere (Vilj M 53 : 2, 3, 4), Papimõisa (AM 135 : 6 ; 7-kik.), Viltina (AJ 3884 : 3854, 5194, 776, 4563), Paikula (AJ 2505 : 2), Sõõrle (AJK 4 : 97-kik.), Nõmmevere (AIK 15 : 178, 269), Kurevere (SM 75 : 2).

JUHULEIUD : Martna (AM 131 : 2), Paide (PdM 318), Jõhvi kõna (AJ 2735), Kõma (AJ 3562 : 1), Tuhkli (PM 27), Nõmme (AM 57), Kaupsi (PM 20 : 38), Kaiste (Kanodus), Jõiva-Jõgeri (AJ 2512 : 32), Võõru (AJ 1844), Riclala (AJ 2512 : 29), tõdemõõta liivakõrbest Saaremaalt (AIK 83 : 14-17, 21, 22), Pärnust (SM 2369), tõpsema liivakõrbeta (AIK 89 : 61 ; AJ 38).

2 H. SALMO, Muinaisemfibelin.

Esimese, kõige arvukama rühma moodustavad **pahaga hobuvandisõled**, millised on Eesti mandrilt ja saarelt kokku teada 38 eksemplari. Nende kinnituse läbimõõt on tavaliselt 4–8 cm ja nad erinevad üksteist nii paha kui ka naare läbilõike ja otste kuju poolest. Eelõtsu oleme pahaga sõled jaotanud mitmesse rühma: arvuliselt suurema alarühma, kokku 18 eksemplari, moodustavad liikra paha ning rombilise või travoaalse naare läbilõikega sõled[1] (tahv. I:2, IX:5). Tilgutihamad on kõigil neil sõlgedel lai, ilustatud kolmnurkade, ringiste või kuusnoksornamendiga. Samad motiivid korduvad ka sõle naarel, mille kitsel on 0,5–1 cm laiune ja mõnedel ornamentsõrmusel ülejäänud pahk. Paha kaunistamiseks on sageli kantakuid põimornamenti (tahv. IX:5). Et põimornamendiga hobuvandisõlgedel vastsel välgaspool Eestit puuduvad, ja et neid on kõige rohkem teada Saaremaalt, siis võib oletada, et vastavad hobuvandisõlgede kodu on kohapeal (Saaremaal?) valmistatud. Rõõmust näib kinnitavat ka asjaolu, et sõlgedel iseloomulik põimplettornament on saarel väga iseloomulik ka puuduvale ehtele, näit. kolmnurkpiirga kinnitusõlgedel, laienevate otsaga kõrvarõngal jt.[2]

---

1 AARDELEHIDEST: Loosi (AJ 1741), Kurtna (vt. A.M. TALLGREN, ZAE II, tahv. X), Kulli (vt. E. TÕNISSON Eesti aardelehed, tahv. XXIV: 2, 3), Jõrma II (AI 2660:3), Kostivere II (AJ 3797:6; vt. E. TÕNISSON, Eesti aardelehed, tahv. XXI: 3, 5), Nõiguste (AM 12: 25–27), Padise (vt. E. TÕNISSON, Eesti aardelehed, tahv. XIX: 3), Angerja (AJ 4340: 1). JUHULEHID: Jõhvi (AI 2735), Kunda (AI 3562: 1), Mõikküla (AM 27), Saaremaa (AIK 43: 16, 17).

2 vt. ka A. KUSTIN, Saaremaa ja Muhu, lk. 388.

Arvatava skandinaavia päritolunga on rummikivistüüli ilustatud pahaga hobuvandlõõud (tabl. IX : 4). Nõmmaste hulka tuleks lugeda ka üksi hobuvandlõõge Loosi aardest[1], millel pank on reljefse mustriga ning mõlemal poolel kaart asetsevate loomapea kujutistega kaunistatud. Mõnevõrra sarnanevad sellele Eestile aimulaadse ehte ornamendiga ka Kostivere ja Pandikülla aarde õõnsakaarelised sõõlad,[2] kuid nõmmaste päritolu otsustamine pole nii selge. E. Tõnisson on Loosi aardes hobuvandlõõle dateerinud XIII sajandisse.[3]

Kahekümnel sõõl on paha külgi riisti, rõnga või kivist imitseriv pikendus[4] (tabl. IX : 6, I : 4), mida on sootsitud tolmanpsta ümmarguste tõõnspidamistega. Nagu on näidanud A. Ambros N. Darkevitš ja P. Paulsen, on kivel olnud maagivõi tähendus juba noorimal kiviajal. Hiiumaal püüti sõõlamõõn idasi läänepõgu pikka aega, mõõtudes noorimasse rauaaegadgi, kus võõrutsi kivi e. "Thori vasara" sümboliseerivate amuletiidega kaunistusi ja kivekujulise pikendusega hobuvandlõõgi.[5] Nõõs puutub aga riisti, siis siin tuleb ühendada H. Moora arvamusega, et

1. AJ 17/41
2. Kostivere (AJ 3797 : 6), Pandikülla (AI 3562 : 1)
3. E. TÕNISSON, Eesti aardeleidud, lk. 220.
4. AARDELEIDUDEST : Kostivere (AJ 3797 : 4), Kuusna (AM 18136 : 4), Kurtna (AJ 2396 : 1), Jõgamõisa (AIK 26 : 1), Tõõma II (AJ 2660 : 5, 4).
KALMETEST : Paikülla (AIK 3 : 1), Riimna (AI 1207 : 4), Jaku (AIK 4), Kõrgavere (VilyM 53 : 1, 2), Kuivere (AM 75), Kuiamaa (AI 2819 : 1).
JUHUSLEIUD Kampri (PKO), Paide (PA 14), tõõmatu liikumart (AI 38).

5 A. KAMBROS, lk. 47.
B. DARKEVITŠ, lk. 91 jj.
P. PAULSEN, lk. 11.

sida hakkasid hõburandsõlgrõõl küljes kandma riitusesse sisestunguimise ajal Rootsi esimesel kristlasel „rastukaaluks" pagananuhtlustele riitlile.[1]

Eestist leitud pahaga hõburandsõlad on dateerimud üldisselt XII - XIII sajandisse[2], s.o. aega, kus hakkasid levima riitusesse ehmendid. On võimalik, et riitliga hõburandsõlaski leivid tõlgendamist riitlusesse sümboolika tähendusses.

Nõlgaspool Eestit on pahaga hõburandsõlgi tõdeta nii Rootsist, Norrast ja Soomest[3], ning ka latgalitest, liivlastest ja kuršidest alates.[4] Et nõid sõlgi aga kõige rohkem esinesid Ojamaal, siis soovitakse nõude algkodu just sõõmanga. E. Tõnisson on pidanud võimalikuks mõtleta nõvegi hõõdlast rikkalikult ornamenteerituid pahaga hõburõõlõõlgade Ojamaa päritolu.[5] Samal ajal aga haakti nõid sõlgi sõõrete ehkõõdu jõõgi ka nõõl valmistamia, mõõtõõtu maamõõke Eestist leitud sõlgi võiks lugeda juba kohaliku mõõtmise tõõks.

Jõõgnõõlt vaatlemisme lameda pikiharjalise kaare ja õhukeste plaaditaoliste otstega

---

1 H. MOORA, Eesti kultuur, lk. 147.
2 E. TÕNISSON, Eesti aarehõõud, lk. 219.
3 H. SALMO, Soome esivõõsõõ, lk. 70 jj.
4 J. SELIRAND, Läti maarahvaõõ, lk. 434.
5 E. TÕNISSON, Eesti aarehõõud, lk. 219 jj.

hobusrandsõlgi, millised on Eestist tuntud 27 eksemplari.[1] (vt. tahv. I:1). Selised hõbesõlgede leiud on seotud Põhja-Eesti, eriti aga Virumaa aarduleidudega[2], kuna kaugemal esineb neid harva. Saaremaalt lamedakaanlisi hõbesõlgi pole tuntud.

Enamus nimetatud sõlgi on 6-10 cm läbimõõduga; sõle kaarel olev hari on ilustatud tavaliselt täketega, servad aga kolmnurkadest moodustuva ornamendiga. Jõlgniti kand on selle nõtkma hobusrandsõlgede lai, ornamenteeritud silmakesta, kolmnurkade või kumnoksmotiividega. Kõikidel eksemplaridel on kaunistatud ka silmurkud suppotsad, kus kõige sagedamini on kasutatud seljast C kujulist rombi moodustavat ilustust.

Pidades silmas lamekaanlista sõlgede suurt hulka ja koncentreerumist Põhja-Eesti rauaajalaen (vt. levikukaart nr. 1), tuleks lugeda neid kohapeal valmistatuks. Kõõrapõrane on vast aimult

---

1 AARDELEIDUDEST: Mõigu (AM 12: 24-kik.id), Nõlvi (AJ 2506: 2,3), Tõnma I (AI 2504: 7,16), Tõnma II (AJ 2460: 4-6), Kurtna (AI 2396: 1-6; 7-kik-id), Kehala (AJ 2643: 223, 344), Maitagusi (Ermitaažis; vt. R. HAUSMANN, Muinsaek, tahv. XIX), Koeru (AM 120: 3, 4), Varnõli (RM 30400: 1), Kuusna (AM 18136: 20).
KALMETEST: Saaremaa (AM 135: 6; 7-kik.), Sõrgavere (RajM 53: 3).
JUHUSLEIDUDEST: Kampri (RA 120: 38-kik), tõenäoline leiukohast (RA 2369).

2 E. TÕNISSON, Eesti aarduleidudest, lk. 217-218.

Mõtagine aardeleiust saadud eriti suur sõlg[1], mille läbimõõt on 16,5 cm ja mis on ilustatud kaunil taimornamendiga. Et Mõtagine sõlg leiab endale vasteid Karjalast[2], tuleb arvata, et see ka sealt pärineb.

Eesti alalt saadud lamedakaaneliste hobuseandesõlgedele on leida vasteid praegu Karjalas ka Soomest[3], liivi aladelt[4] ja Vene aeltest.[5]

Joeticus aeatele, on E. Tõnisson dateerinud nimetatud sõlgede liivi ajavahemikku XII sajandi teisest poolest kuni XIV sajandeni[6]; mõnede valmistamine on jätkunud aga ka veel XVI – XVII sajandeil.[7]

Kolmanda käsitletava rühma moodustavad fasseteeritud nuppudega hobuseand-

---

1 vt. R. HAUSMANN, Mutack, tahv. XIX.
2 vrdl. H. SALMO, Suomen fibulat, joon. 43.
3 E. KIVIKOSKI, EZF II, joon. 649.
4 vrdl. ГРАУДОНИС – ТЫННИССОН, joon. 5:1.
5 Г. Ф. КОРЗУХИНА, Русские клады, tahv. XXVIII: 1,4.
6 E. TÕNISSON, Eesti aardeleina, lk. 218.
7 vt. F. LINNUS, lk. 443, joon. 23.

sõled, kokku 27 eksemplari. Neile lisandub prunkist vasteid pea kõikidest maadri ja saarte noorema ramaaja kivi- ja maaalustest kalmetest.[1] Enamik neist omab rombilise või travovaade lõikega kaane; esineb aga ka lõunaranne kaarelõõlilõikega eksemplare. Mõõdetud sõlgede keskmine suurus on 4-6 cm, nende kaar ahenab mõõdude suunas, kus selle ristlõige muutub lõunarandseks. Kaare kõrsa on ornamenteritud geometrilise mustriga, kõige sagedamini hundihammasornamendiga, mis vaheldub tähkjoonte ja silmakestega. Sama ornament, sagedamini siiski silmakesed, korduvad fantsuritud otsamõõdud. Sõle kaare sarnaselt ilustatud tilgutil on tavaline lai kanaga (vt. tahv. I:5, IX:7)

Eelmisest sõlgedest erineb nõu õõtina kalmest leitud hõbesõlg[2], mille kaarele on mõõdetud prunkraadist sõõrmest muutuv mitme keeruga spiraal. Hõbeda hinnalisust, samuti siiski, kuidas hõbedat kokku sai koida, näitab Tagamõisa aardelõõst saadud sest õõna kaare ning fantsuritud mõõdu imitseriv plaatsõõlga sõlg.[3]

Peale Eesti tunnuse hinnetatud sõlgi veel lõõnlaste, latgalite ja kuršide alaadel[4], aga ka Soomest, Ojamaalt ja Rootsist[5].

1 vt. A. KUSTIN, Saaremaa ja Muhu, lk. 374-381; J. SELIRAND, Eesti maadri kalmed, lk. 427-431.
2 AJ 3884:5194
3 A. KUSTIN, Saaremaa ja Muhu, tahv. LXVIII:2.
4 M. HOPE, tahv. III:30.
5 vrdl. H. SALMO Finnischer Schmuck, lk. 60 jj; M. HENBERGER, Schatzfunde II, joon. 162:2; 169:1, 217:6

H. Salmo arvates on fassetiitrid muppoliga sõlgede algkodu Ojamaa. Samas peab ta aga võimalikuks mõna ühe mende väljastamisala ka Läänemaa-Saarest, kus taolised sõled levivad XI sajandil.[1] Siin puutub Eesti kiinnitatud küüpi hoburaudsõlgedesse, siin mende tõõtlemisega põgi otsustada, võib pidada neid vahelt kohapeal valmistatuks. Leinaudmed võimaldavad neid dateerida siin ajavahemikku XI–XIII sajandini.[2] Samal ajal aga tuleks märkida, et mainitud sõlgede algvorm on muuni põhjamaist „ülle mere", siia kiinnitab nas või sugi fant, et Saaremaalt on fassetiitrid muppoliga hoburaudsõlgi teada rohkem kui Eesti mandrilt (vt. levikukaart nr. 1)

Neljandaks taotlemisel tordeeritud e. "väänatud kaarega hoburaudsõlgi"[3] (tabl. I:3, 4), mis enamuses lõpevad õõnsusega taolised ja nelli keraltad otsiga (tabl. I:3). Selleistele hõõlastsõlgedele leidub proonsest varsted sama periodi Mandri-Eesti küü- ja maaaluste kalmete inventaris.[4]

Rullotisita sõlgede kõrval esineb ka muppotisega eksemplare (tabl. I:4), pärit ma-

1 H. SALMO, Muinasjuttu, lk. 61.
2 vt. A. M. TALLGREN, ZAE II, lk. 96.
3. Aardeleidudest: Jõgamõisa (AIK 26:1), Tartu (M. SCHMIEDEHELM, Tartu, joon. 5 a-b), Tõrma I (AI 2504:4,5), Laoni (AJ 1741 b), Kehala (AJ 2643:1), Kurena (AJ 2396:3), Nõlsi (AI 2506:1).
KALMETEST: Raitsa (AJ 2254), Randvere (AI 3895), Viltina (AI 3894:4,5).
4 vt. J. SELIRAND, Eesti mandri kalmed, lk. 418-419.

mikus aardeleidusest.

Ajalisest kuulevad tõdurituid kaunga hoburaudsõled XIII sajandisse[1]. Varasem on vaid üks rullotitega sõlg Tartu aardest, millele M. Schmiedehelm on dateerinud XII sajandisse[2].

Nagu näha hilisematest aardest, püüsid ümmetatud sõled kaotusel vist ka XIV–XV sajandil[3], mude levik jäi aga enamasti kitsaks, piirdudes peamisele Tõda- ja Lõuna-Eestiga (vt. levikukaart nr. 1)

Läänepool Eesti on tõdurituid kaunga hoburaudsõlgi teada samuti vaid ida poolt – vadja-slaavi alaalt.[4]

Võimalu omaette rühma moodustavad õõnsakaarelised hoburaudsõled[5] (tabl. IX:4) kokku seitse eksemplari. Nendest kolm sõlge Padi, Kortivere ja Muhi aardelõidusest erineval ülejaamutest oma veljefse Skandinaaviapärase ornamendi poolest; et mõle leidub etniid vasteid Ojamaalt[6], näib arvata, et nüüdsi ümmetatud sõled on importesemed.

Peale Ojamaa on õõnsakaarelisi sõlgi valmistatud veel Kaupalas[7], kus nüüd ilmutati kohalikele hõbeehetele iseloomulikus taimornamendis. Võimalu on kriteeriumiks, mis näitab mõd eristada ümmetatud

1 E. TÕNISSON, Eesti aardeleiud, lk. 220.
2 M. SCHMIEDEHELM, Tartu, lk. 265.
3 F. LINNUS, lk. 445, joon. 24.
4 vt. MAP 19, tabl. IX:6, XIV:19.
5 AARDELEIDUDEST: Padi (A 13562:1), Jõgamõisa (A 1K 26:7), Muhi (A 12506:6), Kortivere II (A 13797:14, 15). JUHULEIUD: J. Jaani (A 12512). KALMETEST: Viltina (A 3884:4).
6 M. STENBERGER, Schatzfunde II, joon. 284, 286, 287.
7 C. A. NORDMAN, Kaukka, joon. 11.

Ojamaa tüüpi sõlgedest.

Et ülejäänud võõrakaaslised sõled ei moodusta Eesti liidudes ühtset tüüpi ja millele õõnestumud sui vel täpsed vasted leida, siis jääb küsimus lahtiseks ka nende dateerimise. Lähtudes varasemast Ojamaa päritolugа sõlgedest, võiks võõrkõlmad võõrakaaslised sõled ülalöelt anada XII sajandisse või XIII sajandi algusse.

Aimdaadeks on Tartu aardest saadud torsiooni imitseriva kaela ja loomapeakujuliste otstega hõburaudsõlgi[1], millele puudumad hõbedast vasted Eestist. Küll on aga leida sellised proonkist sõlgi Saaremaalt[2], mida muiseid on pidanud omakorda siirdtoodud Kuramaalt.[3]

Sõgu ülekaalusust silgub, võib suurmat osa siinsetaid hõbesõlgedest pidada kohalike meistrite toodangiks, kusjuures kirjeldatud sõlerõngad olid tõenäod praegu eraldi tult kõigis maa osades (vt. liikumkaart nr. 1). Siinjuures torkab silma, et kõige rohkem hõburaudsõlgi on leitud Saaremaalt, Virumaalt ja Tallinna ümbrusest, kuna Kõrk-Eesti ei ole leida mõõd nõlem.

1 M. SCHMIEDEHELM, Tartu, köm. 5, lk. 266.
2 vt. A. KUSTIN, Saaremaa ja Muhu, lk. 393 jj. vt. ka RK, tahv. 27:16.
3 vrdl. M. SCHMIEDEHELM, Tartu, lk. 269.

2. RINNALEHED.

Kõrvuti lipatite ja kulda on muistsed metallist rõnnakeetma kaelmed õhukesi, mõnesti lõunaargsi kõberpõrst plaate, millega on hanatud rahvapärasest rõnnakeetmeks kuhtuma. Praegu on mõil mõd ehtesid noorempast rauaajast teada kokku 101[1], kusjuures mõnes põst on saadud aardekindlate hulgast. Oma ku-

---

1 AARDELEIDUDEST: Liikva (AJ 2505: 8-13), Pandi (RM 3080: 1-11), Pandimõla (AJ 3562: 4), Kortivere II (AJ 3797: 11-28), Kunsku (AM 13751: 3), Pammkula II (AJ 4289: 1-4), Vetsi (AI 2506: 1), Tõnna I (AJ 2504: 14, 15), Kurtna (AJ 2399: 6), Mõtsaküla (4 rõnnakeeta Ermitaažis), Nõgu (AJ 4041: 12-17), Loosi II (AJ 1740: 1, 13), Lõõvere (AJ 4133: 2095), Põlma III (3 rõnnakeeta W.A.M. TALLGREN, ZAE II, tabl. XIII: 6-8), Paimvere (AJ 3888: 2, 3), Muhu Lõunaküla (AIK 30: 15-18; 4 rõnnakeeta Ermitaažis 994: 5-8), Kõre Pammkula (AM 290: 8-13; 15-16), Kõnna (AM 1881 36: 1-19), Jõgeveõõ (kt. A.NORDMAN, kaelkaa, joon. 14).
KALMETEST: Muhu Pärdla (AIK 31: 16), Kadrina-Loona (AIK 17: 156), Põila (nt. C.A.NORDMAN, kaelkaa, joon. 11, 12), Kabala (AJ 4116: 130, 139).
JUHULEIUD: Rakvere Orinaal (RM 2325, 2326, 2327, 2328), Liikoki tõdrvata (RM 2330).

just jagunevad need mitmesse alatüüpi. Ümmarguste rinnalehtede keskmine läbimõõt on 5-6 cm, nende kõrval esineb aga ka väga väikesi, 2-3 cm läbimõõduga eksemplare, mis sarnanevad mündiga (tahv. III, IV). Seetõttu ollakse arvamisel, et need rinnalehed ongi mündidest arenenud, mida samuti tihti ripatsitena kaelakee küljes on kantud.¹ Samal ajal esineb rinnalehtedel mitmeid ühiseid jooni sõõrjate ripatsitega, mis olid eriti levinud Läänemeremaades XI sajandil. Sellest tulenevalt on A. Kustin oletanud, et rinnalehed võisid tekkida just viimaste suurenemise teel.²

Eestist vaadeldavatel rinnalehtedel on neetide abil külgekinnitatud kannad, mis varasematel eksemplaridel on tavaliselt pronksist ja nelinurkse kujuga (näit. tahv. III:1,5,8,9). Hilisemad omavad aga kolmnurkse, enamasti kõrvalt 2-3 neediga kinnitatud kannaosa (tahv. III:7). Võib arvata, et rinnalehti kanti keede küljes või siis ka ripatsina rinnal.

Enamus rinnalehti on ilustatud tembeldatud ja kobrutatud geomeetrilise ornamendiga, kus domineerivad kühmud, mitmesuguste kolmnurkade ja silmakeste kombinatsioonid (tahv. VIII:A,B,C,E,F,H). Tõenäoliselt oli neil peale ilustuse ka maagiline tähendus, millele viitab sagedane „nõiamärkide"³ esinemine ornamendis. Paganliku usundi kohaselt pidid

---

1 E. TÕNISSON, Kumma, lk. 219.

2 A. KUSTIN, Saaremaa ja Muhu, lk. 438 a.

3 vt. J. KURFELDT-HANKO, Nõiamärkidest. Eesti Kirjandus, XXXII, 1938, lk. 365-415.

müügusta mõõkidega ehta kandjad olnud kaitstud kurja eest. Tõenäoline näib oletada, et mitmed ornamendid ka loodusjõudude sümboliteta on esinemas.[1] Küünarti hulka tuleks lugeda hõõl riimaluhti, millele kõrvale asetseb päikese sümboliseerivad kohrutalad kodaratega ketas (tahv. III:8), aga ka neid, kus keskosas on üks või mitu kõõrdnurgast risttahku (tahv. III:9; IV:6). Selja puhuga riimaluhti hõõlab eriti paljs hõõrdmate eksemplaride hulgas, mis on hõõdunud kaasatud kuni XVI – XVII sajandeni.[2]

Teiste omapärastest ornamendimotiividest kohtame ümmarguste riimaluhtidel nn „kõõrnudega rombi kujutist" (tahv. III:10), mida seinu ka paljude teiste maahaamitega tõgelpata rahvaste IX–XIII saj. ehetel.[3] Sõõnagnade uurija A. Ambrose arvates on see mõõk stilisatud kilpkonnapunalamma austamisega", esitlaste puuris taeks seda vastavalt tõenäola maa-ema kultusega.[5]

Edasi tuleks mainida veel selgast C (poolkuu?) kujunenist moodustunud ornamenti (tahv. III:1), mis esmaordselt esineb XIII sajandi riimaluhtidel[6], sarnanti ristimotiiv (tahv. IV:2), mis annab tunnistust üha enam maad võtvast ristiusu levikust.

1 A. MOORA, Eestlaste muinsusest usunduse. Religioon ja ateismi ajaloost Eestis. Tallinn, 1956, lk. 44.
2 E. TÕNISSON, Kirjeldus, joon. 1; vt. ka A. KOOLMAA, Eesti ehted, lk. 7.
3 А. К. АМБРОС, lk. 61
4 А. К. АМБРОС, Ранне-земледельческий культовый символ („рожа с крючками"), lk. 61.
5 M. J. EISEN, Eesti rooma aeg, lk. 74.
6 E. TÕNISSON, Eesti aardeküned, lk. 221.

Nagu tiste hõbuketi puhul, leiame ka rinnalehtede kaunistuses teatud stadiumpõrandusi: nii näiteks kohtame paelpõrandamotiivi ainult Põhja-Eesti ala rinnalehtedel, mis on ülekaalus ka tiste selles piirkonnas valmistatud hõbuketi ornamendis (vrdl. lk. 46) ja mis näiteks laldab raäkida juba teatavast piirkonniti erinevatest erinevustest ornamentuurimisel. Teatud paralleli näib tõmmata ka mõningate rinnalehtede motiivide ja antud perioodil meil käibel olnud mündide (näit. kummilitud kolmekordsete röölikjoonistega moodustuv riit, mis esines anglo-saksi mündidel) vahel.[1] Ülitlasi annab see kinnitust oletusele, et meie rinnalehtede näivad tekkida ripatsmündide eeskujul, mistõttu varasemaid rinnalehtede on näiksemad kui hilisemad.

Koos ümmarguste rinnalehtedega tuleks käsitleda veel ümmarguni hõbesõlgi, millele hõõl on ilmselt taktlikult ära murtud ja selle asemele kinnitatud prunksplekist kauna abil on saadud muud ehted – rinnalehed. Kahel sendist – Põila kalmist saadud eksemplaridel on kujutatud nõlhotehnikas lõvi.[2] Sarnaseid sõlgi, mis samuti rinnalehtedena kasutamist leidsid, on teada ka Soomest.[3]

C.A. Nordmani arvates on kõik nimetatud ümmarguned sõlad Skandinaavia pä-

1 E. TÕNISSON, Eesti aardeleiud, lk. 222; vt. ka A.M. TALLGREN, ZAE II, lk. 144.

2 C.A. NORDMAN, kaulska, joon. 11, 12.

3 E. KIVIKAKI, EJF II, joon. 1001, 1058.

ritelnga ja kuulevad ornamendi stiili arvestades XI saj. lõppu XII saj. algusse.[1]

Algselt on kujutamisel sõlge ka Tagapõisa aardelusel taimornamendiga ilustatud lõunaranniku rinnalehtl.[2] Selle iseärasuseks on külgjoonelta kaare, mida tüüp kohaliku st. eesti ehte puhul ei ole teada. Selle põhjal võib oletada, et sõlg on mõnedel rinnalehtedel juba selle valmistamiskohas, arvatavasti Rootsis või Ojamaal, kus niisugused sõlgede dateeritakse XI - XII sajandisse.[3]

Meil haruldasi esinevat loomaornamendi motiivi kohtame rinnalehel Pärnust[4] ja ühel eksemplaril teadmata leiukohast (joon. Neile leidub taste sarnast ala kõõbastis.[5] Võib arvata, et mõnedki valmistamised on olnud ekspordiks Skandinaavia ketasõlgedel.[6]

Võrreldes lõunarannikuga rinnalehtedega esineb meil aladel tunduvalt vähem trapetsi e. kirvekujulisi rinnalehti (tabl. III:6, IV:3-5) ühtekokku 6 eksemplari.[7]

Nagu lõunarannikul rinnalehtedel, on neidki valmistatud õhukesest hõbelehest, peamiselt kohrutud e. kummimõõtmelisi kaunis-

1 C.A.NORDMAN, Kaukasia, lk. 29-30.
2 Samas, lk. 44-45.
3 A.KUSTIN, Saaremaa ja Muhu, lk. 440.
4 vt. A.M.TALLGREN, ZAE II, tabl. XIII:6
5 MAP 20, tabl. VI:19.
6 E.TÕNISSON, Eesti aardelusel, lk. 223.
7 Kabala (AJ 4116:190), Kuusna (AM 19136:1), Liikva (AJ 2505:19), Vanaküla (RM 3040:9,10,11).

des. Kolmel rinnaklehb näeme alaserva äärista-mas paelmotiivi, kuna kesksoa on ilustatud stilisseerituid taimornamendiga (tahv. III:6) Kahel vanadi trapetsjal rinnaklehel on keskosas kujutatud risti (tahv. IV:3,5), millest võib ära tunda lauva imiteerivat ornamenti.

Naatamata sinevustele ornamendimotiivides sarnanevad kivekujulised rinnaklehed omavahel ilustusviisi: nimelt on neil kõigil ornamendi intensiivsemad motiivid paigutatud keskosa, mida äärestab sroimõõda kulgev tihe, enamasti tumbeldatud kolmnurkadest, sõlmekestest või täkkjoontest koosnev muster. Kõikidel nimetatud rinnaklehtedel on külgis ühe nediga kinnitatud prenkkand.

Trapetsikujulised rinnaklehed levivad endale lisna täpseid vasteid Rootsist, Norrast, Lapimaalt, Soomest; lähikud eksemplarid on teada ka Tugrimaalt (Ossinost) ja veelgi kaugemalt idapoolt.[1]

Kuigi Eestist leitud trapetsikujulisi rinnaklehti võiks pidada kohaliku mõtteteõus, ei saa me siiski mõnitada sõnaga E. Kivikoski sõnukohaga, et kõik väljaspool Esti territooriumi leitud trapetsjad rinnaklehed on nimetatud alaline satumad Eestist[2], st. et nad kõik olnu Esti päritolu. Selle võite õigeks tunnistamine eeldaks

---

1 Vt. trapetsikujulise rinnaklehtede levikukaarti E. KIVIKOSKI, Zu den Axtförmigen Anhängern, lk. 89. Vt. ka J. SERNING, Lappka, tahv. 45:4,5.

2 E. KIVIKOSKI, Zu den axtförmigen Anhängern, lk. 90 jj.

täiendavaid rõnnalõikude liide, aga ka nende uurimist mitte ainult ornamenturõnnie iseärasuste tõttudes vaid ka töötlus-tehnilise aspekte silmas pidades.

Nõtus arvame hõbedast rõnnalõikude suurt arvu meie aladel, tuleks neid pidada tõenäoliselt eelipäraseks eheteks. Kõige rohkem on neid seni teada Põhja-Eesti aladelt (vt. rõnnalõikude levikukaarti), kus neid on arvatavasti valmistamas alates XII - XIII sajandist kohalikud sepad. Ehkki samal ajal on rõnnalõikud kantud ka Saarmaa ja Läänemaal, haruemini Läänes, näiks otsekohe importeeritud nõudlust aladelt pidada vaid mõnda leiukohta kõrgepärase ornamendiga eksemplari. Nagu on näidanud E. Tõnisson, ei saa aga nendegi puhul rõõkida alati kindlalt võõrast päritolust, kuna tõenäoline kohaline tehnika piirdub näiliste puuris käis kõmalla tulla ka lihtsate võõrapärastele motiividele täiendamise kohapeal.[1]

Et rõnnalõikud Eestis armastatumateks eheteks olid, seda näitab nende suur arv ka hilisema perioodi hõbehete hulgas. Ehkki hiiglaslikud rõnnalõikud täiendavad põhimõtteliselt varasemaid (geometriline ornament ja selle paigutus ehetel) s.o. XIII - XIV sajandi algus eksemplare, muutuvad nad hiljem suuremateks (läbimõõt ulatub isegi 10 - 12 cm), lihtlasi ilmub linnumanguste rõnnalõikude kõrvale veel ka mõnd rombilisi eksemplare.

---

1 E. TÕNISSON, Eesti aardeleidud, lk. 222.

3. KÄEVÕRUD.

Käevõrud on olnud Eesti maadri ja taasle naiste, harvemini laste ja meeste, küünaltkilepimud ehteüginä juba varane metalliajal.[1] Enamus meile tuntavatest käevõrudest on valmistatud pronksist, väiksem osa hõbedast. Kõige varasemad hõbedast käevõrud Eestist pärinevad Tartu rajoonist Kardla aarest ja nad on dateeritud V–VI sajandiga.[2] Noormast ramaajast on senini teada 80 terved ja ligi 15. hõbedast käevõru katkendit.[3]

---

1 В. А. АНУЧАС, Период раннего металла в Эстонии. Автореферат дисс. на соиск. уч. степени канд. ист. наук, Таллин, 1970, lk. 24.

2 R. HAUSMANN, Dorpat, lk. 116, tabl. XV.

3 AARDELEIDURESTI: Liikoa (AJ 2505: 14, 15), Maigu (AM 12: 10-14, 16-18), Vaida (AM 8), Kalaküre (AJ 4136: 1, 2), Pauküla III (AM 14: 2, 3), Porkuni (RM 590), Tõnna I (AJ 2504: 2, 8, 9; 10, 11, 13 - kik-id), Tõnna II (AJ 2660: 1, 2), Kuiala (AJ 2643: 345, 347), Maltagusi (1 võru Ermitaažis), Ainsoka (AJ 1744), Talu I (9 võru Ermitaažis), Mogu (AJ 4041: 1, 2), Suislepa (AJ 14: 1. 2-kik.), Paimvere (AJ 3889: 4-7), Laoni II (AJ 1034e, 1742), Muhu lihunu (AJK 30: 2-5; 4 võru Ermitaažis), Kiira (AJ 497: 1, 2), Kiimna (AM 18136: 24, 26, 27; 13093: 1-3), Aasmäe (AM 70), Kaju raj. (1 võru Cambridge Ülikooli Muuseumis), Mõtsakula (AJ 3207: 1-3 - kik-id), Kaarsaare tõmbus (2 võru Stockholmi Riikliku Ajaloomuuseumis).

KALMETEST: Küü (AJ 3992: 68), Kabala (AJ 4116: 23, 24), Paikküla (AJK 3: 48, 49), Muhu Viirakü ea (AJ 1045: 1; 2-kik.), Kaja (AJ 4115: 84, 85), Semu (AJ 2795: 1).

LINNAMÄGEDELT: Lõhavere (AJ 4133: 1905-kik; 4227: 13024, 13026).

JUHULEIUD: Väo (AJ 4609), Valgala (AJK 54: 12), teadmata kiirkohast (AM 145: 4; AJ 2922, 2146, 2147).

Arvukaima rühma hõbetatud käevõrudest moodustavad õhukesest hõbepleknist väljataotud ehted, millised võib liigitada nende kuju järgi kolme rühma: ahenevate otstega, laienevate otstega ja ühtlase laiusega võrudeks.

Nii laiad (laius võru keskosas 4-6 cm) kui kitsad (2-3 cm) õhukesed ahenevate otstega hõbedast käevõrud on lähilõikelt enamuses õõnes-kumeraad. Kõik selle grupi võrud on piki serva ilustatud sisepressitud, haveemini rühlitud geometrilise ornamendiga, millises domineerivad täkkjoonel, mitmes kombinatsioonis kolmnurgad ja sikmanned. Enamusvõrud on siinjuures käevõrud, mille otsad eraldatakse keskosast põiki kulgevate punktiirjoonte ja mitmesuguste geometrilise ornamendi elementidega — tavaliselt on selleks laineline paelmotiiv või hundihammasornament — millega saab võimaliseks võru keskosa erilise rõhutamise. Keskosa eihtsamiseks on kasutatud kaht moodust: keskosale kantakse suured, küllaltki harvad aga intuitiivsed ornamendid (lahv. VII: 1,2,3) või kui keskosale ei paigutata ühtse mustrit ja ta jääb nii servi ääristava peene tihedaa ornamendi mõjul poolvitult läikivaks ning väljapaistvaks, mis kunstlikult rõhutab võru massiivsust (lahv. VII: 4)

Arvestades laiade kitsenevate otstega hõbedast käevõrude suurt hulka

(28 terved ja 2 katkendit)[1], leviku tihedust (vt. käärõnade levikukaarti töö lõpus), aga ka ornamenteerimises piirkonniti erinevaid erinevusi[2], tuleb pidada nimetatud võrusid kohalike meistrite tööks. Arvatavasti on neude algseks levikualaks Eesti mandriosa, kust nad saartelgi levisid. Ehkki saarte võrud sarnanevad mandri käärõnadega väliselt (ahenevad otsad, õõnsakumer profiil ja tembeldatud ornament), erinevad nad eriosiste suurema laiuse ning ornamendi detailide poolest[3], mistõttu on alust oletada, et kõrvuti Eesti mandri võrudega on Saaremaa kohaliku käärõru vormi väljakujunemist mõjutanud ka liivlaste laiad hõlevõrud.[4] Eriti iseloomulikud on laiad hõbedast käärõrud XII - XIII sajandi aardeleidudele[5] (ma-tustes on nad hauldatumad), mistõttu neid võrusid võiks pidada prototüübiks tõenäoliselt

1 AARDELEIDUDEST : Liikva (AJ 2505 : 14, 15), Mõigu (AM 12 : 10-14; 16-18), Kalavere (AJ 4136 : 1, 2), Pammküla III (AM II 14 : 2, 3), Tõrma I (AJ 2504 : 8-10; 11 kirj.), Tõrma II (AJ 2660 : 1, 2), Kuiala (AJ 2643 : 345, 347), Muiu linnuse (AJK 30 : 2-5; 4 võru Ermitaažis), Kiira (AJ 497 : 1, 2), Ekuma (AM 14 136 : 26, 27; 19093 : 1, 2).
KALMETEST : Kabala (AJ 4116 : 23, 24), Küli (AJ 3992 : 68), Muiu linnakõrgu (AJ 1045 : 1; 2-kirj), Kaja (AJ 4115 : 84, 85).
LINNAMÄGEDELT : Lõhavere (AJ 4133 : 1905; 4297 : 1302A, 1302B).
JUHULEIUD : Väo (AJ 4609), Valjala (AJK 54 : 12), traditsioonita leiukohast (AJ 2922; AM 145 : 4).

2 E. TÕNISSON Eesti aardeleiud, lk. 214 - 215.

3 A. KUSTIN, Kaarlistu Kaja, lk. 51.

4 vrdl. E. TÕNISSON, Liivi kääkaskalmistud Kriimuldas. ENSV TA Toimet. XV. Ühisk. tead. seria, 1966, nr. 1, lk. 100, joon. 1 ja 2.

5 E. TÕNISSON, Eesti aardeleiud, lk. 215.

periodi ülikoonale iseloomulikuks tunnuseks.[1] Väljaspool Eestit on neile teada vasteid latgalite ja liivlaste aladel,[2] aga ka kunagisest vadja-novgorodi sõgaanutuse piirkonnast.[3] Veel aastaid mõõtetatud käärõnõdele vasteid puudub.[4] E. Kivikoski andmeil leidub ükskõik sellised käärõnõsid Soomes[5], kuid need erinevad meie omadest nii laiuse kui ornamendi detailide poolest. Üks lai ahenevate otstega lõõvõõ katkud on teada ka Ojamaalt Teemse Oxarve aadlist, millest M. Stenberger on dateerinud XI sajandiga.[6]

Nagu tõstud kujul ja ornamendi erinevused näitavad, on ahenevate otstega lõõdast käärõnõd tehtud kõikjal kohapeal, mistõttu J. Selirandi arvamus, et kõik väljaspool Eestit leitud mõõtetatud käärõnõd olnukse hendele aadlile sõõtumud Eestist küdemna[7], ei näi olevat põhjendatud.

---

1 J. SELIRAND, Eesti maadevi kalmed, lk. 468-469.

2 E. TÕNISSON, Kuusna, lk. 221; RK, tabl. 20:2.

3 vrdl. H. MOORA, Votische Altertümer aus Estland. ESA, IV ärakiri, lk. 240, joon. 4:2.

4 vt. Р.Д. КОРЗУХИНА, Русские клады.

5 E. KIVIKOSKI, Auraflussgebiet, tabl. XXIX:6. E. KIVIKOSKI, EZF II, joon. 693, 1021.

6 vt. M. STENBERGER, Schatzfunde II, lk. 121-122, joon. 254:1.

7 J. SELIRAND, Eesti maadevi kalmed, lk. 469.

Võrreldes laiade ahenevate otstega võnnelega on meie aladelt kitsaid samalaadseid hõbeolest käevõrusid teada vaid 6 eksemplari,[1] mis erinevad eelmisest tundmalt kumeramate ristlõike ja rikkalikuma ornamendi poolest. Need käevõrud on dateeritud Paimvere aardeleiu mündide järgi XII sajandiga.[2] Nimetatud käevõrutüüp oli levinud laial alal Balti-mail[3], aga ka Soomes[4], Ojamaal[5] ning vadja-slaavi aladel.[6] Kõige lähemad vasted meie kitsastele võrudele on koiva-lüvlaste alalt, Ääneži kaldest.[7] Et aga kõikide kitsaste käevõrude kujus ning ornamendis eineb ka teatud erinevusi, siis näib mõnigi puhul olevat, et need võrud on valmistatud kõikjal kohaliku mõõtude poolt. Lihtlane näeme, et õhukesest hõbeplekist käevõrude sepistamine Eesti aladel algab XII sajandil, kusjuures varasemad käevõrud on hilisematest märksa kitsamad. Eriti laiaks, kus võru laius kõrgeim ulatub 14-16 cm (tahv. VII:5) muutuvad nimetatud võrud XIV sajandil.[8]

1 4 Paimvere aardest (AJ 3888:4-7; 4 = tahv. VII:7 ja 2 võru tuumata liikohast (AJ 2146, 2147).

2 E. TÕNISSON, Eesti aardeleiud, lk. 216.

3 A. KUSTIN, Saaremaa ja Muhu, lk. 468.

4 E. KIVIKOSKI, Aurafunsgebiet, tahv. XXV.

5 M. STENBERGER, Schatzfunde II, joon. 277:1.

6 A. KUSTIN, Saaremaa ja Muhu, lk. 469-470.

7 AJ 1953: 1,3

8 E. TÕNISSON, Eesti aardeleiud, lk. 216.
F. LINNUS, lk. 447, joon. 25.
vt. ka käevõrud Laoi II (AJ 1034e, 1742) ja Porkuni (AJ 2595) aardeleiust.

Paljaid, kuhelt kitsaid ja otstest laienevaid (nn. kalaraba kujulisi otsiga (tahv. II : 2) põhidart käärõmõid on Eestist teada Tartu ja Tõrma aastest, kokku 7 eksemplari.[1] Kõik need võrud on ornamenteritud sirvi äärista-pa hundihammas ja punktiirmustriga ning neile võib leida vasteid 12.–13. sajandi mand-ri ja saarte kalmistute pronksist käärõmõle puhgas.[2] Iseloomulikud olid need käärõmõd peal paadja-skaani aladel,[3] lähikeid vasteid võib neile leida aga ka Volga-Okaa piirkon-nast.[4]

Et põhidart laienevate otsiga käärõmõd on meie vähese leviku ga, siis on raske otsus-tada nende valmistamiskeskuse üle. On muidugi võimalik, et niisutaid põhivõrud valmistati kohapeal, millele poolt räägib neil käärõmõdel esinev ristõmõõle üldisele iseloomulik kolmnurkadest ja silmakestest koosnev ornament. Siiski sunnib nende vähene esinemine, praegi vaid kahes aardelõus avama, et taolised „kalaraba" otsiga käär-õmõd on meile ida poolt sisse toodud. Kas nii otsus ka varasemate pronksõõmõõle üleka-ntaud on, jääb esialgu lahtiseks.

Paljaid, kirgelt õõnesmuna ristlõike

---

1 JARTU (6 võru Ermitaažis), TÕRMA (AJ 2504 : 13-nk.)

2 M. SCHMIEDEHELM, Tartu, lk. 268; vt. ka MAP 20, tahv. IV : 10 ja MAP 29, tahv. XXII : 25.

3 M. SCHMIEDEHELM, Tartu, lk. 268-269.

4 vt. MAP 20, tahv. VII : 17.

ning ühtlase lainusega hõbedast käevõrusid (tahv. II : 5) on meil leitud seni vaid 2 eksemplari.[1] Jõõtlustehniliselt sarnanevad need võrud tõsta selle periodi hõbepeekist käevõrudega, kusjuures on siin vaid ornamendi paigutus, mis on grupeerituud kolme rühma: võrn otsadesse ja keskele. Need punktiirjoonest ja silmakestest moodustuvad plitornamendi grupid on ühendatud mõja paralleelse täkkjoone vaga võrdla, et dominerivaks osutuvad vastupidiselt ülemvatele ornamenteeritud hõbevõrudele just võrn otsad, millisid võimaldab küll kogu otsa pinda katva kuusnoksornamendi motiividega. Hiiumaalt kommistuskiivi koltame ka IX–X sajandi plitemustriga proonsvõrudel[2], kusjuures hiilisemate (XI–XII saj.) eksemplaridel võib tähelaada juba mustri laienemist tervele võrule. Ornamendi tihedamad motiivid ilmenevad seejuures ikka veel aimult võrn otsal.[3]

Kuivõrd ühtlaselt paljad hõbedast käevõrud olid Nõgu aaduses koos neile kujult ja mustrilt täielikult sarnanevate IX–XII sajandi proonsist võrudega, siis võib arvata, et võrn need ehted on samaaegsed.[4]

---

1 NÕGU aadumiust (AJ 1041 : 1, 2).

2 H. MOORA, Bemerkungen II, joon. 2.

3 Samas, joon. 5.

4 E. TÕNISSON, Eesti aadumised, lk. 215.

Kõrvalki hamedasse on Eesti alade HÕBETRAATIDEST PUNUTUD VÕI PÕIMITUD KÄEVÕRUD (tahv. II:1), millesse on esitet leitud 5 eksemplari.[1] Rohkem kui meilt on neid traada Venemaalt[2], Soomest[3], Ojamaalt ja Rootsist[4] ning Kaijalast[5].

Huvitavamatest meilt leitud punutud käevõrudest tuleks lugeda Armõisa ja Mõtaguse aantest pärinevaid kolmetõlmega lõppevaid võrusid.[6] Esimese neudest on punutud mitmest peenest lõnmaguse istlõikega traadist, kusjuures võru otsad on kokkoo üle mähitud. Kuivõrd Armõisa käevõru leiti koos XI sajandi Laane-Euroopa ja Tolamaade mündidega, on E. Tõnisson selle võru dateerinud XII sajandiga.[7]

Mõtaguse hõbevõru on põimitud kolmest jämedast traadist ja jätab ellumise võruga võrreldes robustsema mulje. Analoogilised põimitud hõbedast käevõrud on olnud iseloomulikud ka Novgorodi aladele[8], kusjuures nalgi, nii nagu ka

1 AARDELEIDUDEST: Armõisa (AJ 1744), Mõtaguse (vt. R. HAUSMANN, Mehntack, tahv. XVIII), Kuusna (AM 19136:24), Tõrma I (AI 2504:13), Tartu (vt. M. SCHMIEDEHELM, Tartu, joon. 9).

2 Ф. КОРЗУХИНА, Русские клады, tahv. V; IX:1; XI:1 jt.

3 E. KIVIKOSKI, Auraflussgebiet, lk. 102.

4 M. STENBERGER, Schatzfunde II, joon. 134:6.

5 E. KIVIKOSKI, Esihistoria, lk. 162.

6 Armõisa (AI 1744), Mõtaguse (vt. R. HAUSMANN, Mehntack, tahv. XIX); vt. ka tahv. II:4.

7 E. TÕNISSON, Eesti aardeleiud, lk. 216.

8 vt. Н. В. РИГАИНА, joon. 17:2.

Ristatagune võru pulmne on ehte otsad lõikitud spiraalsete rõngakestega nii, et vünnane rõnga lõli moodustab käevõru sulguri südamiku (tahv. II:4). Selised kolmetsulgurigа käevõrud on eriti sagedased Nama-Venemaal[1], aga ka Ojamaal ja Rootsis.[2] Eripool nimetatud võrdset eriub kolmestümmargune ristlõikega hõbetraadist põimitud käevõru Kumna aardeleiust, millise lahtised otsad lõpevad väikese mupunktiga.[3]

Et täpne vasted ~~[illegible]~~ kirjeldatud võrdlemisele puudub, jääb meile põrituse sõlgu lahtiseks. Küll aga võime öelda, et need ei ole üldiselt kohaliku mõistete valmistatud, vaid on pigem kõrgemate klassi kaukaasiakuest Ida- ja Läänemere lõõmeramiku alade vahel XII - XIII saj., mis leitud Eesti maadel vahendusel.

Kõrgemaks plaatotsiga lõppevaid põimitud käevõrusid (tahv. II:1) on Eestist teada kaks: Tartu ja Tõrma aardest.[4] Tõrma käevõru on põimitud neljast, Tartu - kahest traadist, kusjuures ülemisele on ümber mähitud veel peen pärltraat. Tõrma võru otsaplaadid on kaunistatud peen taimornamendiga, mis on Eesti ehetele üldiselt võõras, ja mis viitab selle võru idapoolsele päritolule. Sama võib öelda ka Tartu põimitud käevõru kohta, millesse liigitame vasteid Küvi XII - XIII saj. aardeleidudest.[5]

---

1 Г.Ф. КОРЗУХИНА, Русские клады, табл. V; IX:1; XI:1.

2 M. STENBERGER, Schatzfunde II, poon. 134:6; A. OLDEBERG, Metalltechnik I, lk. 115, poon. 228.

3 E. PÕNISSON, Kumna, lk. 221, poon. 2:7.

4 Tõrma I (AJ 2504:13), Tartu (Ermitaažis).

5 Г.Ф. КОРЗУХИНА, Русские клады табл. XXXI:5; vt. ka M. SCHMIEDEHELM, Tartu, lk. 265.

Ehkki spiraalvõrud olid Balticumaade hõimudel levinumaks ehtekõigiks juba I aastatuhande algpoolest kuni XIV–XV sajandeni[1], on hõbedast spiraalvõrusid Eesti aladelt teada vaid 4 eksemplari. Needust kaks nõu Aasmäelt ja Vaidast[2] on valmistatud rombilise ristlõikega hõbenaugist ja lõpevad nn tigu e. S-kujulisteks konkhidega. Sõrmetalad nõudele liigume viiti palju vastuid Ojamaa aardelidudest[3]. Et kõikidel seda tüüpi nõudel on enam-vähem ühesugune kaal, ja et hõbedast spiraalvõrud sõnevad jõhi katkiraiutuna, on M. Stenbergus neid käsitlenud maksvahenditena.[4] E. Tõnissoni arvates on ka nii rombilise ristlõikega taolised hõbevõrud Ojamaa päritolugа ja dateerilad kaasleidude põhjal XI–XII sajandiga[5]. Kas meil nii nõusid on ehtena või maksvahenditena – hõbenaugidena kasutatud, ei ole seni veel täpselt selge. Võib aimata oletada, et nagu mamik teile periioodi hõbehtid, kasutati neidki nii ehte, pajadene korral aga ka maksvahenditena nagu ehpool naadanud hõbenaelavõrusõrmi.

Kahest ülpool kirjeldatud nõust eristavad mõningaid detailidega Kuusna aar-

1 H. MOORA, EZL II, lk. 445 jj.; A.M. TALLGREN, ZAE II, lk. 94; E. KIVIKOSKI, EZF II, lk. 8; Литовское народное ожерелье, joon. 498, 499; Lietuvos archeologijos bruožai, joon. 163.

2 Aasmäe (AM 70), Vaidla (AM 8).

3 M. STENBERGER, Schatzfunde II, joon. 35: 2-4; 36: 3-10 jt.

4 M. STENBERGER, Schatzfunde I, lk. 226-229.

5 E. TÕNISSON, Eesti aarduleud, lk. 214.

dust ja Hauju rajoonist (täpsema liitcatit a) saadud spiraalnõud[1], mis on valmistatud lamedast paelataolisest pleknibast, millele praliskülje on pinnuti kulgev madal hari. Nõu otsad lõpevad sarnaselt roomilise ristlõikega spiraalnõudele S kujulist konksudega. Nõttsarvese hende hõbenõude vasteid Ojamaalt, samuti kaasleide, on Hauju rajooni nõu dateeritud X sajandi[2], Kumna spiraalnõu XII - XIII sajandiga.[3]

Kõikidest selpool kirjeldatud nõudest erineb oma ilmselt slaavi päritolu tunnustega käärnõu Porkuni aardest.[4] See käärnõu on valmistatud Eesti alaadele IX - XIII sajandil kul tundmatus granuleerimis- ning filigraantehnikas, millena nõtsud olid aga laialdaselt tuntud Vene linnade juveliiride juures.[5] Porkuni nõule pruukivad sarnased otsad vasted ja tii on ka dateeritud münttide järgi XI sajandiga.[6]

Nagu ülevaatlusest näitas, on enamik nimetatud hõbedast käärnõudest töödeldud liiklemate hõbeepile nõutiga, väljaarvatud Porkuni filigraantehnikas valmistatud imposdihtos käärnõu. Ülemaailmselt kuuluvad Eesti hõbekäärnõud XII - XIII sajandisse, väljaarvatud

1 Kumna (AM 19093:3), Hauju rajoon (Cambridge ülikooli muuseumis).
2 E. TÕNISSON, Eesti aardeleiud, lk. 214.
3 E. TÕNISSON, Kumna, lk. 223 jj.
4 RM 580
5 vt. Б.А. РЫБАКОВ, Ремесло, lk. 367 jj.
6 E. TÕNISSON, Eesti aardeleiud, lk. 297.

mõnel varasemad eramdid (näit. spiraalvõru Haju rajoonist X sajand.). Kida käsitletud käärõmdust püüab kasutusel ka jõgiuvatel sajandite ja mõned tõnkid leiavad kasutust ka hilisel keskajal. Ilmselt langus aga lõbulast sõpistamist käärõmdele leviku tõkestamise rõhuseks XIII sajandile.

4. KAELAVÕRUD.

Kaelavõrud olid Balti maade traditsioonilises ehtes juba varane rahvajal, mida kandsid naised, mehed ja lapsed. Eriti iseloomulikena on kaelavõrud tuntud balti hõimude, kuna Eestist ja Soomest on neid vähem leitud.[1]

Noorusel rahvajal kantati kaelapõrude valmistamiseks põhiliselt pronksi, harvemini hõbedat, kusjuures enamus hõbevõrudest, nagu allpõrgevas näeme, põlgudavad varasemaid pronksist eksemplare nii tõttu- ses kui ka kaunistusmotiivides. Peale võrude leiumid me nähtusena aga ka niisugused võrud (näit. mitmest hõbetraadist punutud ja põimitud eksemplarid), millesse varem meie ei tuntud.

1 H. MOORA, Bemerkungen I, lk. 141-170; A. KARNUPS, Halsringe, lk. 116-140.

Kõik nüüd teadaolevad noorema rauaaja hõlmdast kaelaõõnd[1], kokku 35 terved eksemplari, millele lisanduvad 17 katkendit peab jaotama järgnevatesse tüüpidesse:

Kõige arvukama rühma esti hõlmdast kaelaõõndest moodustavad mitmest traadist põimitud või punutud kaare ja haakidega sulguvate plaatotstega eksemplarid[2], millistid on teada koos katkenditega 26. Nagu lisikukaardilt nr. 4 näha, levivad nimetatud kaelaõõnd piki Põlja-Eesti rannikut, kuna mandri kirkotas on nüüd leitud vaid mõned üksikud eksemplarid.

---

1 AARDELEIDUDEST: Mõigu (AM 12: 2-7; 8-kik.), Kostivere I (AM 58: 1), Kostivere II (AJ 3797: 1-5), Erra-Lüna (AJ 3798: 1), Pammkõla II (AJ 4289: 1-3-kik-id), Pammkõla III (AM 14: 1), Jõõma I (AJ 2504: 1), Jõõma II (AJ 2660: 8), Kurtna (AJ 2396: 1-kik.), Kehala (AJ 2643: 348), Järve (AJ 2784: 2-4-kik-id), Maitagusi (4 hõõu Ermitaažis), Kõõru (AM 120: 1), Loori I (AJ 712: 1; 2, 3-kik-id), Muhu linnuse (AIK 30: 1; Ermitaaž 984: 4), Tallinna ümbrusest (1 Cambridge'i ülikooli muuseumis, üüne Londoni Briti muuseumis), Haapsalu ümbrusest (5 hõõu Stockholmi muuseumis), Vanaõõ (RM 3080: 3).
KALMETEST: Ükskuusse-Eolse (AM 59: 2; 69: 3-6-kik-id), Pajusaa (AM 135: 8).
JUHULEIUD: Rakvere Õunaaia (RM 2329: 1, 13-kik-id; 2428-kik.).

2 AARDELEIDUDEST: Mõigu (AM 12: 2-7; 8-kik.), Kostivere I (AM 58: 1), Kostivere II (AJ 3797: 1-5), Pammkõla II (AJ 4289: 1-3-kik-id), Pammkõla III (AM 14: 1), Jõõma I (AJ 2504: 1), Jõõma II (AJ 2660: 8), Maitagusi (4 hõõu Ermitaažis), Kehala (AJ 2643: 348), Järve (AJ 2784: 2-4-kik-id), Kõõru (AM 120: 1), Vanaõõ (RM 3080: 3).
JUHULEIUD, Rakvere Õunaaia (RM 2329 4, 13-kik-id; 2428-kik.).

Nimetatud kaelavõrude kaarosad on valmistatud mitmel erineval viisil: lihtsamatel eksemplaridel koosneb punutis vaid kahest-kolmest jämedast (näit. tahv. V:1), tüstel aga mitmest peenikesest traadist (näit. tahv. IX:1,2). Võimaste kulgu esineb ka võõrapäraste tunnustega pärltraadiga mähitud punutisi võrsid (näit. tahv. IX:3). Kõikide nende kaelavõrude ovaalsed plaatotsad on rugelina ilustatud lihtsa geometrilise mustriga, kus domineerivad täkke, rõngaste ja silmikkolmnurkade kombinatsioonid (vt. tahv. V:3). On huvitav märkida, et mitme kaelavõru otsaplaadilt leiame ka laineline paelmotiivi[1], mis samaaegselt esineb selle perioodi Harju ja Rävala ala laiadel hõbedast kõrvõrnel.[2]

Tüüpset eriline nüs hõbedast kaelavõru Mõtagise aardest[3], kus võrre kaar on mähitud pärltraadiga ning otstel esineb meie aladel võõras taimornament. Kuna selliste ornamentide leiame eriti sageli kiltipitsiliangsete Harjala ehete puhul[4], siis võib arvata, et nimetatud kaelavõrgi on saaksepärituunga.

E. Tõnissoni järgi on punutud plaatetstega kaelavõrud kuulunud naisele XII-XIII

1 näit. E. TÕNISSON, Eesti aardeleiud, tahv. XIX:1,2.
2 näit. J. SELIRAND, Kaberla, joon. 16:2,3.
3 R. HAUSMANN, Mehntack, tahv. XVIII.
4 C. A. NORDMAN, Kaulska, lk. 81 jj.

sajandile, kusjuures vanemateks on lihtsamad vaid paanist traadist põimitud nõud.[1] Hiiuginud kaulanõud esinevad samal perioodil väga laialdasel territooriumil Põhja-, Ida- ja Kesk-Euroopas, kus lisaks nõudele on leitud ka kulluste eksemplare.[2] Kõlbatki paljs plaatotstega lõppevaid kaulanõusid on saadud ka Läänemaalt ja Läti.[3]

Et muid nõutraadist punutud ja plaatotstega lõppevate kaulanõudele on teada täpsed vasteid Laadoga aänist[4] ja Põhja-Soome aanerist[5], siis on E. Tõnisson nõstatanud muid nõusid karjala-ižori ala vastava arheoloogilise materjaliga.[6] Ülemast kinnitab ka esti kaulanõude leid pärnamaa, kus oli kõigi tihedamad sidemed muistsete karjalastega (vt. leidkaart nr. 4). Kuna aga nimetatud nõusid on muu alalt teada kõlbatki paljs, tuleks enamus nendest lugeda nõorapõõraste esinejate jäägi kohapeal valmistatuks. Selle ontab ka otsapleatidel esinev estipärane ornament ja omapärane kaan tõenäoliselt otstega (vt. lk. 74).

1 E. TÕNISSON, Esti aanerinna, lk. 211.
2 Samas, lk. 211-212.
3 Г.Ф. КОРЗУХИНА, Русские клады, table. XIII:1, XIV:4, XV:2., А.С. МУГУРЕВИЧ, table. I
4 Samas, table. XXVIII:5.
5 E. KIVIKOSKI, EZF II, lk. 34, joon. 1018, 1019, 1020.
6 E. TÕNISSON, Esti aanerinna, lk. 212.

Imporditud kaelavõrudeks tuleks peale expod nimetatud Mõõtaguse võru lugeda veel Koiliveere II ja Võigu aarde eksemplar[1], millele võiks lisada ka kõik põltraadiga mõõdetud kaelapõrud.[2]

Arvatavasti on punutud plaatstrised kaelavõrud kodumaised meie aladel küllalt kõrgeli ning neile valmistamise on jätkunud veel hilejuugi, s.o. XV-XVI sajandil. Sellal laiemb ka nende võrude levik, hõlmates peale põhjapoole rannikuala ka terve maandri.[3] Samaaegne tõsta hiiremaa hõõluhelga, mis päljendavad varasemaid, punutavad ka plaatstrised kaelavõrud massiivsemaks ning tõõtlusele robustsemaks. Nende hõõdasisaldus väheneb.

Võrreldavat kaelavõrudest tuleks nimetada eraldi veel üht Pajumaa kivikalmust saadud hõõdaist kaelavõru katkendit,[4] millel plaatstriad on ühna haakidega ja võru keskosa pinnolatsioonidega. Peale nimetatud võru on Eestist teada aimult üks juhuleiupa saadud ühesuguse varuvõru eksemplar.[5] Läänepool Eestit veel kõik vastised veel Läänaal[6], valgi katkendite-

1 AI 3797:1,2 ; AM 12:4-8

2 AI 2643:348 ; AM 120:1-kk.

3 E. TÕNISSON, Eesti aardeleiud, lk. 213.

4 AM 135:8

5 Viru-Jaagupi Kukala (AM 100:2).

6 AM. STENBERGER, Schatzfunde II, poon. 211:9.

na, mistõttu seda tüüpi võrude täpne määramine on raskendatud.

Kinnitusviisilt sarnanevad eelmistega laia plaadikujulise keskosaga kaelavõrud (tahv. V:2). Neid on Eesti mandrilt teada neli eksemplari[1], kuna saartelt vastavad leiud seni puuduvad. Peale nimetatud hõbevõrude on Eestist teada veel kaks sarnast pronksvõru[2], mille laia ornamenteeritud keskosa külge on kinnitatud ripatsid.

Väljaspool Eestit on neid teada veel Soomest[3] ja Vadja-aladelt.[4] Lätis vastavad leiud puuduvad. H. Moora arvates on nimetatud kaelavõrud tekkinud tordeeritud otste ning aasa ja haagiga sulgmete ja jämedalt rombilise laienditega haarotstega kaelavõrude mõjul[5].

Et kõik laiad kraasmanal võrud on aga leitud meil enam-vähem ühest piirkonnast — Kirde-Eestist, siis tuleks mainida veel ühte arvatavat võimalust nende levikus: kuivõrd varaseimad sellised kaelavõrud on esinenud juba VII – VIII sajandil Mordva ja ka teistel Volga aladel[6], ja et varaseimad Eesti laia keskosaga võrud pärinevad alles XI – XII sajandist, on võima-

---

[1] AARDELEIUDEST: Jõuna II (AI 2660:7), Kuusleri (AM 33:3).
KALMETEST: Ülenurme-Ediste (AM 59:2; 69::3-6 - tk-id ühest võrust).
[2] Tarbja-Kalamehe (PäM 327-tk), Kodavere Savastvere (AM 133:3).
[3] E. KIVIKOSKI, EZF II, joon. 674, lk. 6.
[4] MAP 20, tahv. XII:20.
[5] H. MOORA, Bemerkungen I, lk. 167.
[6] A.M. TALLGREN, ZAE II, lk. 90; M.B. ФЕХНЕР, lk. 66-68, joon. 12:3.

lik ehtada, et kõik ala vastavad rõnnid on idapoolse päritoluga[1], või siis vähemalt suhpelt ühnjude ahnel mõõl valmistatud. Suurema osa nimetatud hõbedast kaelavõõrudest on E. Tõnisson dateerinud XIII – XIV sajandisse[2], Kõõsleri kaelavõõru[3] aga vulgi hilisemasse, ligikaudu XV sajandisse.

Kolmanda rühmana vaatleksime kahekordse põimitud kaarega hõbedast kaelavõõrusid[4] (tabl. VI:1), millestki on teada rohkesti prunksist varemed saarte, vähem mandri matustest.[5] Need hõbedast kaelavõõrud on erinevalt eelmistest põimitud kolmest kolmest peenest lõõmaguse rõõlõõnga traadist. Rõõ ühtsa on kahekordne, kuna otsad on mähitud üle tihedalt peene traadiga. Vastavad kaelavõõrud sulgupaad kuula tagant aasa ja haagiga.

Kõljaspool Eesti territooriumit on selliseid rõõnnid eriti palju traada kuõõdu, aga ka sõõgalite ja latgalite alalt.[6] Arvatavasti leiavad need meilgi pisi kõõsõõldelt, muutudes eriti Saaremaal lõõks elistatumaks kaelavõõrutüübiks, millele valmistatud ka kohalikud sepad. Kui vastavad prunksist rõõnnid on dateeritud XI – XII sajandiga[7],

1 J. SELIRAND, Eesti maadri kalmed, lk. 356.
2 E. TÕNISSON, Eesti aadelkond, lk. 213.
3 AM 33:3
4 2 eksemplari Muhu liivase aadlist (vt. A. KUSTIN, Saaremaa muistised liivmuna, joon. 1)
5 Paikküla (AIK 3:39), Loona (AI 4 2 36:5 - kiik.), Orikula (AIK 4:89), Kiletina (AI 3 4 4: 256-258, 538, 4159) jt.; vt. ka AM. TALLGREN, ZAE II, tabl. XI ja H. KOORA, Eesti muinasaeg I, lk. 151-153.
6 A. KUSTIN, Saaremaa ja Muhu, lk. 454.
7 Samas, lk. 455.

siis huulu aardu kõhulast kõrval praktiline liimse vanust arvestades kuulema kuidi lõikumase, s.o. XIII sajandisse.[1]

Sõdulotsiseid kaelavõrusid, mis moodustapad mõjanda omaette rühma, on Eesti aladelt leitud nist aarest — kaks Taliinna ümbrusest, üks Haapsalust ja üks Loosi I-est aardest; peale kõrandiwaid kuul 18 katkendit, mis arvatavasti pärinevad kahest sama tüüpi käärõpust.[2] A. Kampsi järgi olid sõdulotsised kaelavõrud latgalile tüüpilised ehtevormiks[3] mida H. Moora peab arenemuks varasemast aasa ja haagiga sulgrõngastest kaelavõrudest.[4] Nimetatud võrude algkodus tuleks pidada, arvestades nende levikuid kõdurt, Tõla-Ludut ja Latgallat[5], kust nad on võlsi levinud Läti, Eesti, Soome ja ka Rootsi aladele.

Meie sõdulotsisest kaelavõrudest rõnnadel, dateeritud VIII-IX sajandiga, on Loosi I aardele võrd[6]. Neodest esimene[7] omab fassetteritud kaare ning vastamisi paiknevad otsad, millest üks läpeb aasaga ja teine sõdulakujuliselt. Võrd otsad on mõlemad üle mähitud. Selle võrd leidub küllaltki samane eksemplar Leningradi

1 E. TÕNISSON, Eesti aardeleiud, lk. 214.
2 Taliinna ümbrusest (vt. E. TÕNISSON, Eesti aardeleiud, tabl. XXVIII:2), Haapsalu läheduse (vt. M. STEN-BERGER, Schatzfunde I, joon. 15:1), Loosi I (AJ 712:1; 2,3 - kõk. id).
3 A. KARNUPS, Halsringe, lk. 117-121.
4 H. MOORA, Bemerkungen I, lk. 154.
5 A. KARNUPS, Halsringe, lk. 117.
6. E. TÕNISSON, Eesti aardeleiud, lk. 208-209.
7 AJ 712:1

lähedalt Gorust, mis on dateeritud IX–X sajandiga.[1] Kaks ülejäänud nõu erinevad eelmisest, kuna ühel[2] (mis on säilinud ühtsena katkendina) on nõu kaas ehtestamas jäänud mõõg tugevasti kõõlatud. Teine[3] (samuti ühtsena katkendina) sarnaneb ülejoonte tervel ekstrapoleeritud, mis on selgest põõnum ja puuma kaaneraga.

Taliinna ümbruse kaalavõnud on jäänuvad ja toodumistest e. "vääramistest jõlpenata ehtega, millelt nad sarnanevad ühe Leevi I aarde[4] nõuga. Nõu üks ots on koolutatud kolmnurkseks aasaks, teine moodustab sadulakujulise haagi. "Sadulat" kaunistab kaks pikuti ja üks põiki, nõu kaanga samasuunaliselt kulgevat sakilist kaja. Mainitud nõudega sarnanevad väiselt ka Haapsalu kaalavõnu; erinevus seisneb vaid siinsen kitsamas sadulakujulises otsas, millel on ilustuseks tembeldatud kolmnurgad. Sarnaselt Taliinna ümbruse nõudega, ulatuvad ka Haapsalu kaalavõnu otsad sõõliti.

Siinsetimaaritud sadulatsised kaalavõnud on dateeritud kaasleidudeleja eelmised müntide alusel X sajandisse.[5] Selle vastavalt tuleks siinsokal siinsela-

1 Г.Ф.КОРЗУХИНА, Русские клады, lk. 42, tabl. III.
2 AJ 712:3
3 AJ 712:2
4 AJ 712:3
5 E. TÕNISSON, Eesti aarelehed, lk. 204.

da nii ühte eesti kaulavõrudega sarnanevat võru katkendit Ojamaalt, millest M. Stenberger on daturi nud samasse aega.[1]

Nagu näeme mõnigilt, tuleks sadulotsita kaulavõrude algkodu otsida ida-balti eriti latgalia hõimude alalt, kus nimetatud võrutüüp näib hoituvat kaheks varasemate mõlemad otsiga kaulavõrudega.[2] Eesti alalt leitud hõbedast sadulotsind kaulavõrud tuleks aga käigi mõlemte kohaselt lugeda kohalikuks teoloungiks, mis on valmistatud küll võõrapärasta eesmärgi järgi, kuid ülevelt kohaliku hõbeseppade traditsioone ja motiive arvestades.

Arvult nõuda iseäärna nõlvna moodustavad fasseteeritud nupu ja aasaga sulgevad hõbedast kaulavõrud, millest tunnume Eestist Haapsalu ümbruse aardeleiust kaks eksemplari.[3] Samasugust sadulotsitsitile kaulavõrudele on ka nende kaamorad otsa poole tooderitud, kuna mõnevõrra pikemas kaan kinkoras torsicon puudub. Sõrmel võrel on sile kaan kinkosa kaunistatud trumbeldatud lumelõhamustamendiga. Mõlemi võru nupu ja aasaga lõppevad otsad plaatuvad vahelti.

Nimetatud kaulavõrudega koos tuleks käsitleda ka samast aardest saadud

1 M. STENBERGER, Schatzfunde I, lk. 92.

2 E. TÕNISSON, Eesti aardeleiud, lk. 209; vt. ka H. MOORA, EJL II, lk. 322.

3 vt. M. STENBERGER, Schatzfunde I, joon. 15:2,3.

kahte spiraalkõrt[1], millel kaar on sarnaselt ellemistega vääramist jäljendav ning ka otsad lõpevad nupu ja aaraga. Kas selliseid põrnid on kantud kõr- või kaelakõrmena, on raske kindlaks teha. E. Tõnissoni arvates on need valmistatud kaelakõrnadena, kiljum spiraali kuratuna aga kaupatud kõrnõrmena.[2] Nõmmartiga sarnanev pul üks eksemplar Erra-Liina aardelehest[3] pärit kujutab endast samuti kahte spiraali kuratud põrn; Nõmme kaarega on aga ellemistest jäljendav ning lohakama tõõtlusega.

Ehkki aara ja nupuga lõppevad põrnad on levinud väga laial territooriumil Skandinaaviast kuni Uraalini[4], tuleks mõnel algkodu otsida Läänemeäärsele alalt, kus nad esmakordselt näpanduvad idaläti ja läti-slaavi tüüpi kaelakõrnadega, kuna tõstel aladel puudub nendel põrnadel kohalikud varasemad eelkujud.[5]

Eesti aladel oleks kõige tõenäolisem otsida aara ja nupuga kaelakõrnade algid just siinsest prunksest vahelisest ulatusest otsa-ga põrnade juurest, millestki ülesotsas on püramiidjas nupp[6]; kiljum on nupu kuju

1 M. STENBERGER, Schatzfunde I, joon 16:1,2.
2 E. TÕNISSON, Eesti aardeleiud, lk. 209.
3 AI 3798:1
4 H. MOORA, Bemerkungen I, lk. 157-160.
5 Samas, lk. 158; E. TÕNISSON, Eesti aardeleiud, lk. 210.
6 H. Moora, Bemerkungen I, lk. 158-160.

liiktalt variiritud.

Hõbedast aasa ja mõnda nõmel on ühelgi dateerimata IX - X sajandisse[1], sõda kinnitab ka seni aimuse mõni aladelt täpsemini dateeritav nõu Erra-Lüvast, mis kuulub münttide järgi X sajandi teise poolde.[2]

Nagu ennevast nägime, moodustapad eesti hõbedast kaelavõnud kõik tervikpat rühma; mõst naiinaiks olnud aasa ja mõnda sõlgvaid hõbedast kaelavõnud IX - X sajandist ja idla-balti tüüpi sadulõtsinad nõmel samast ajast. Nõmevõra hiiumaa leiukoha on kahekordse punutud kaunda kuši tüüpi nõmed, mis päinemid XI - XII sajandist ja päältraat punutise ning taimornamendiga ühtetaad otsiga karjala tüüpi kaelavõnad, mis on dateerimata XII - XIII sajandisse. Viimasele klassifikatsioon määrab lähtlasi ka nende nõmede põhiline levikuumma Eesti alal. Ülejäänud, lähtlasi suurem osa saadetamad kaelavõnadest kuulub kohalikku loodanduse, mis on kaunistatud prunkehte täötlemise nõtsid ja ühtapõstraditsioone. Nõvulaks prunkvõnadega on aga hõbedast kaelavõnad üldisele punemalt nõmistlatna, mida võib seostada nii hõbeda hinnalisusega kui ka sellega, et prunkvõnad valmistati prassiproduktsioo-

1 M. STENBERGER, Schatzfunde I, lk. 126; vt. ka E. TÕNISSON, Eesti aarduleiud, lk. 210.

2 E. TÕNISSON, Eesti aarduleiud, lk. 210.

nima, hõbedast kõrud olid aga jõuksu tum-
punaks ja kuulusid ilmselt ainult vähestele.
Võib samuti arvata, et enamus hõbeõrudest
on leitud ülikaitsellimusel, mida kinnitab
seegi, et suurem osa saadetudel IX – XIII sa-
jandi hõbeõrudest Eesti alal on saadud aan-
tist.

5. SÕRMUSED.

Kõrvuti käevõrudega leitud muistised näitavad käsi ka sõrmustega, ehkki võrreldes käevõrudega on sõrmusid tuntud meil aladelt tunduvalt vähem. Nende päritud Eesti maadelt ja saartelt II aastatuhande algusaja-aastaist ligi 800 sõrmust. Nendest enamus on valmistatud pronksist, lisaks ka tinast ning raudast. Hõbedast sõrmuste arv ulatub 38 eksemplarini, kusjuures enamus neidest on saadud kalmetest. Nõtu alusel võimaldab sõrmuste kuju, rõhuvõtme järgi traditsioonilised hõbesõrmused neljaks: spiraalseks, prillspiraalseks, õhukeseks laienevaks keskosaga ja paksenevaks keskosaga sõrmuseks.

Esimese, arvulisel suurema rühma moodustavad õhukesed laieneva keskosaga hõbesõrmused (tahv. VIII:1,2), kokku 13 eksemplari.[1] Kõigil nimetatud sõrmustel on 1,5-2 cm laiune kilbitaoline keskosa, mis on ilustatud „huulihammastega", läätsjaoole ning väljapoole kummitud

---

1 AARDELEIDUDEST: Jõmma I (AJ 2504:12), Varnoli (RM 3090:1,2,3), Muhu liivamägi (AIK 30:11,12; Erm. 994:13,14), Kaemu (AM 120:2).
KALMETEST: Sõrgavere (VIjM 53:1), Paikküla (AIK 5:50).
JUHULEIUD: tõenäoline leiukohast Saaremaalt (AIK 84:32), Pärnu (PM 411:6).

soonte ja kuhnustega. Suga sarnanevad need sõrmused õhukese kitsenevate otstega hõbedast käärõmdega nii oma ainult oma kaunistusest vaid ka tõõtlusteelt. Su annab omakorda näidata kindlalt näita, et kõik traadaõõnad hõbedast laia kinkoaga sõrmused on kohalike meistrite poolt valmistatud.

Harduleidude põrgi otsustades peaks nimetatud tüüpi sõrmused kuuluma XII - XIII sajandisse.[1] Nende valmistamine jätkus ega ka XIV - XV sajandil, nagu näitavad nimetatud sõrmuste leiud hilisemaist kalmetest.[2]

Hrunilelt tuse rõõma oleme paigutanud spiraalsõrmused, kokku 9 eksemplari.[3] Kui proovisit valmistati põhilisele lihtsaid lamekumera või ümmargune lõikega traadist spiraalsõrmusid, siis hõbedast spiraalsõrmused on enamuses õhukese laia kinkeremega (vt. tabl. VIII:6). Niisugust iluetab sõrmeäärtes kolmenurkadest muudelhammasornament. Teised kurmud on ümmargune või nõgi lamekumera rõhtõõkega. Picladen sõrmas laia kinkeremega hõbesõrmuste kõrvab ka vastavaid proovisit eksemplare, näiteks, et need on põhilisele leivnud Tõla-Eesti, nimi Saaremaal ja Lääne-Eesti kohtame neid harva (vrdl. levikukaart nr. 5).

1 A. KUSTIN, Saaremaa muistsed linnused, lk. 61.

2 J. SELIRAND, Eesti maadi kalmed, lk. 47.

3 AARDELEIDUDEST: Tartu (vt. V. TRUMMAL, joon. 12). JUHULEIUD: Nõva (Etn M A581:13), Kõrvatsere (AJ 3355:45, 137, 138, 139, 144), täpsema liituduta Saaremaalt (AI K83:1, 2).

Eespool kirjeldatud sõrmustest leitakse 2 spiraalsõrmust Saaremaalt[1], mis on valmistatud paljast lamenumera rivelõikega hõberibast. Et Nõ'l puudub ka ornament, siis sarnanevad nad kõigiti liktriste mitmekordsete pronksist spiraalsõrmustega.

Nagu liktriad pronksist spiraalsõrmused, nii olid ka laia kinkekujuga sõrmused levinud Balti maadel väga pikka aega. Klaipeda ümbruses näiteks olid nad tuntud juba IV–V sajandist alates.[2]

Nõ Eesti on kirjeldatud sõrmusetüüp levinud Soome[3], võimalik, et ka Ojamaale[4] ja nadja-slaavi aladele.[5]

Otsustades nimetatud sõrmuste sisemisi jäägi aardeleidudes, dateerib J. Selirand nad ajavahemikku XII–XIII sajandini[6], kuna hiljem nõ sõrmuste mass ei valmistatud.

Pakseneva keskosaga hõbesõrmuseid on Eestist kokku teada 9 eksemplari[7] ja nad on levinud nii saartel kui Eesti mandril (vt. sõrmuste levikukaarti)

---

1 AIK 83 : 1, 2 ; vt. tahv. VIII : 8.

2 H. MOORA, EZL II, lk. 462.

3 E. KIVIKOSKI, EZF II, joon. 699.

4 M. STENBERGER, Schatzfunde II, tahv. 39 : 2.

5 MAP 20, tahv. XVIII : 8, 21, 22.

6 J. SELIRAND, Eesti mandri kalmed, lk. 485.

7 AARDELEIDUDEST : Siuslepa (AJ 14 : 5), Kortisuu II (AJ 3797 : 29), Tagamõisa (SM 26 : 2).
KALMETEST : Sõmeru (TLM 44728), Pajumaa (AM 134 : 36)
Proosa (TLM 472), Ramsauru (A 13895 : 1 – lõk.), Raiste (A 12254).
JUHUSLEIUD : Maarja-Magdaleena kirik-st (A 1646 : 1)
Saaremaa (SK 89 : 90).

Sendist kolm ekseemplari[1] on tooluritud kirkoga, millel kiirmete vahelised ilustab põlltraadi meenutav neljafüüs põikroon (näit. tabl. VIII:3). Sõrmuste ahenevad otsad matsivad vahelisi ping on koondatud risti.

Kahel pakkuva kirkoraga sõrmusel[2] puudub ornament ja need meenutavad oma lihtsusega sama perioodi prenkhõrmusid.[3] Poolritud kirkora rõhutab hõlmõrõmusta massiivsust. Selliseid sõrmusid oli kõige levinumad kuršidel, sembaltel ja liivlastel, kus kõrvalolev sõrmusetüüp püüs kasutusel vähemalt XIV-XV sajandil g.[4]

Pakkuva kirkoraga sõrmustega koos sobivas vaadeldav ka ekseemplar, millel kirkora on puudunud[5] (vt. tabl. VIII: 2, 4, 5)
Sendi sõrmuste kirkora puudutis on tehtud kolmest kuni neljast kokkupõimitud lõimangust ristlõikega traadist. Mõni Kortivere aardest pärinevad sõrmused (tabl. VIII:5) ilustab põimitud kirkora vahel põlltraat puudutis. Sõrvastu Proosa ja Sõrlepa sõrmustel on see puudutis lihtne. Sendile sõrmustele leiame vasteid

---

1 Saaremaa (TAM 44729), Tagamõisa (M 26:2), Saaremaa (M 89:90).

2 Maarja-Magdaleena (AJ 1646:1), Randvere (AJ 3895).

3 Vrd. A. KUSTIN, Randvere, joon. 9:3.

4 A. KUSTIN, Saaremaa ja Muhu, lk. 495-496.

5 AARDELEIDUDEST, Sõrlepa (AJ 14:5), Kortivere II (AI 3797:29). KALMETEST, Proosa (TLM 472), Pajumaa (AM 134:36).

Nõmme aanbest, aga ka Novgorodi lõunaosa kaupmehest[1], kust ehtavasti pärineb ka enspool nimetatud Kostivere sõrmus.

Sõrmepea aoale põhjal näiks põimitud kinkosaga sõrmused dateerida XII sajandisse. Enamus nüüt, otsustades kaasleidude põhjal, pärineb nähtavasti aga siiski XIII sajandist.[2]

Nõmme, neljanda nõlma moodustavad prillspiraalsõrmused[3] (tahv. VIII : 7) millele leidub proonnist vastid ainuüksi Eestist, mul teiseks aga Saaremaalt.

Prillspiraalsõrmused olid kõikjal Baltimaadel levinud juba I aastatuhande algupool[4], kusjuures Eesti muutub neile liik intensiivsemaks alles X – XIII sajandil.[5]

Läänepool Baltimaid on kirjeldatud sõrmuseid vähe teada; üksikud ekseemplarid Soomest ja vadja-slaavi aladelt[6] ainuvad aga tõenäoliselt tihedalt kõrvalseisvatest meie aladega.

---

1 М.В. СЕДОВА Золотурные изделия, joon. 10 : 4.; В.П. ЧЕРНОЗУБОВА Перстни, joon. 31 : 3, 8; МАР 20, tahv. II : 11.

2 A. KUSTIN, Ranowere, lk. 74.

3 Uuea (EthM 4581 : 6, 8, 9, 10, 11)

4 H. MOORA, EZL II, lk. 462.

5 J. SELIRAN, Eesti maanõi kahnud, lk. 485–486.

Nagu näitab kõrjelolevad hõbeesemeist, matmised neid enamuses tagasi varasemasse perioodi, s.o. I aastatuhande prunksõrmuste juurde, mis olid eriti laialt kasutusel Ruhnas-Läti ja Luoni alades (näit. spiraal- ja prillspiraalsõrmused). Teised näitelised sõrmustüübid nagu laia kinkkivõnga ja õhukese laia kinkoraga sõrmused on aga tekkimad alles II aastatuhande algus. Kuna neile ornament ja tõõtlus sarnaneb tiste sarnaangrete Eesti hõbemõõgaga, siis võib arvata, et enamus hõbesõrmusi on muil nõhapeal valmistatud.

II PEATÜKK

MÕNINGAID ASPEKTE HÕBEEHETE TÖÖTLUSEST MUINAS EESTIS.

Kohaliku hõbesepise arengust Muinas-Eestis on täpsema ettekujutuse saamine küllaltki raske, sest kõnealusest perioodist pole seni teada ühtegi sepikoda, samuti pole siiani veel leitud sepatööriistu, mis viitaksid hõbeda töötlemisele.[1] Vaatamata sellele annab hõbeehete küllaltki suur hulk, töötlus ja ornamendi iseärasused õiguse oletada, et hõbeolast esemeid, ehkõige ehteid on ka kohapeal valmistatud.

---

1 Et nimetatud leide ka Eesti territooriumilt oodata võiks, näitab Läti arheoloogiline materjal. Nii sisaldas sepatööriistu — haamreid, alasid, meisleid — V sajandiga dateeritud Kokumuižа rabalaid (vt. H. MOORA, EZL I, lk. 71 jj, tabl. XXXI: 8-11; V. URTĀNS Latvijas 5.-9. gs. depositi. Archoloģija un etnografija. VI, Rīgā, 1964, lk. 55 jj). Sepatööriistu on andmed ka mõnest Salaspilsi arheoloogilisest territooriumilt leitud kaevakistest (vt. А. СЛУЗАВС Археологические находки из древнего Саласпилса и хронология памятника. Studia archaeologica in memoriam Harri Moora. Tallinn, 1970 lk. 181-188). Ülalse on Läti linnuste ja arheoloogilise materjali andmeid ligikaudu kahekümnest muistest juveliirtööko jaoks (vt. V. URTĀNS Sudraba un zelta apstrādes sākuma Latvijā līdz 13. gs., lk. 107)

Järgnevalt vaatlemisel eespool kirjeldatud hõbeluite valmistamisel kasutatud tehniliste võtete, millele pühendame, et need valdavad kohaliku päritoluga ehtemeistrid, esimesed hõbesepad Muinas-Eestis.

Eespool vaadeldud materjali ahne pärinevad varasemad andmed kohalikust hõbesepistest XII sajandist[1], mil ilmuvad meie mõtteisse hõbeluite, mis täiendavad nii oma kujult, ornamendilt kui ka tootmiselt varasemaid prunkehteid. Kujukamaks näiteks oleks siin XII sajandisse dateeritud aardelõu Võmu rajoonist Nõgust[2], mis sisaldas kõrvu: kolm hõbedast käevõru ja kuus riinablaga mõõ tõkeka prunkist käevõru, mis sarnanesid hõbeketiplaadiga nii valmistamisviisi kui ka ilustamisvõtete poolest. Võib arvata, et kõik need esemed on valmistatud ühe meistri poolt, kes valdas nii prunkkui hõbesepist. Sarnasusel nimetatud ehete puhul kinnitavad lähtlasi sisemolta, et esimesed kohalikud hõbeluite valmistati täpselt samade vahendite ja isegi võtetega, millistega tehti ka prunkesemeid[3], kuna prunks ja hõbe võimaldavad oma kumbki-fuüsikalise omaduste tõttu enam-vähem ühesugust töötlust.[4]

---

1 ENSV TA AI teadusliku töötaja M. Anna andmetel leiti 1969 - 1970. a. Muipiha ahela kaevamisel IX - X sajandiga dateeritud mulduvkilmist savist tiigel katkemaid, millel oli võrreldi prunkriga jälgi ka hõbeda sulatamisest. Niisamuti viitab võimalusele, et hõbedat on kohapeal töödeldud juba varem kui seda näitab hõbeluite väline analüüs.

2 AI 4041

3 Х. ТООРА, Об основянных украшениях и их изготовлении в Прибалтике, lk. 365.

4 П. П. ДЕРВИЗ, Техника, lk. 12 jj.

Kuigi vastavad konkretsed leiud Suimas – Eesti arheoloogilises aimes puudusvad, võib arvata, et hõbeda sulatamine toimus sarnasel proonkiga savist tiigelites (vt. lk. joon. 1). Pärast sulatamist valati veel hõbeda mass spetsiaalsesse vormicesse, kus see kangus.

Olulisemaks viisiks ennekõigi valmistamistehnikaks on vaadeldava hõbeesemete puhul olnud sepistamine e. tagumine, millega on laialdaselt kasutatud juba ka II aastatuhande algus proonkselt valmistamisel.[1] Selles tehnikas on valmistatud kõik õhukesest hõbeplekist kitsenevate otstega käärõmed (tahv. VII), laia keskosaga õhukesed sõrmused (tahv. VIII: 1, 2), riinnaelud (tahv. III, IV, IX: 8), aga ka puusutud keskosaga kaelavõrude otsaplaadid (tahv. V: 1, 3) jms. Sepistamise võrdlus võrreldes valamisega puudusvalt vähem metalli, mis võimaldas seekord hoida küll vastuvõtlikku hõbedat. Ühtlasi on sepistatud ehted kergemad ja elastsemad kui valatud eksemplarid, mis muutis ka nende kandmise mugavamaks.

Ornament on sepistatud ehetele kantud peamisele tembeldamise, kolvutamise või pressimisega. Lihtsamaks tembeldamise puhul on olnud mustri kandmine esmu pealspinnale kärkvanaga.[2] Selleks asetati õhukese hõbeplaat kõvale alusele; vasaraga kärgvana otsale lüües saadi soovitud muster vas-

1 A. KUSTIN, Saaremaa ja Muhu, lk. 517.

2 Б. А. РыбАКОВ, Ретисло, lk. 242, joon. 67.

vastavalt kärrama mustrile. Suuremat silmust mõnda reljefne (ehk profileeritud) tumbeldamine, mida leiti mitmeid rebenemise vältimiseks vaba-, vaigu- või liimapatjadel.[1] Reljefset tumbeldamist on kohtamas mõisas Loo aarde laiade käenõudel[2] (tahv. VII:5) ja Kuela aarde riimaluhtadel[3] (tahv. III:3,5) vahmistamisel. Armastatumaks templiornamendiks on siingsuurs olnud punktviidud kolmnurgad ehk nn hundihammasmotiivid, mis on paigutatud erinevatesse kombinatsioonidesse (vt. tahv. VIII:9 A, B, C, D, E, F). Nii mõisas kaunistab ülemisimaliste punktviidud kolmnurkade rida (tahv. VIII:9F) Varnoli ja Muhu liimuse aarte sõrmusid ning Kihala ja Tõnna I aarde käenõusid[4]; tippudega vastamisi asetsevate silmakestega täidetud kolmnurga ja rombimotiivid (tahv. VIII:9D) aga mõisas Kallaveru, Kihala, Lüksa aarte käenõusid[5]. Peale kolmnurga ja rombi on templitega lõdud veel lõunaguised „silmakesed" ja „liivakilla" motiivid (tahv. VIII:9H, F).[6]

1 Б.А. РыбаковЪ, Ремесло, lk. 126.

2 AJ 1742

3 AJ 2505 : 12, 13

4 Varnoli (RM 3090 : 16, 17), Muhu liimuse (AIK 30 : 11, 12; vt. A. KUSTIN, Saaremaa muinasleid liimused, joon. 1:5), Kihala (AJ 2643 : 347; vt. E. TÕNISSON, Eesti aardeliimed, joon. 26 : 6).

5 Kallaveru (AJ 4136 : 1; vt. E. TÕNISSON, Eesti aardeliimed, joon. 26 : 2), Kihala (AJ 2643 : 345; vt. E. TÕNISSON, Eesti aardeliimed, joon. 26 : 5), Lüksa (AJ 2505 : 14, 15).

6 Mõit. Kaberla (AJ 4116 : 23, 24; vt. J. SELIRAND, Kaberla, joon. 16 : 2, 3) ja Tõnna II (AJ 2660 : 1, 2) käenõudel.

Kohrutamist e. kohrist kohtame kõige sagedamini rinnalehtede, haruemini käepõrnade ja laia kirkaga õhukeste sõrmuste juures, kus dekoratiivne motiivid on ehte tagumisest poolest nõnnoodi välja kohrutatud, et nad paremalt poolt reljefselt esile tulevad. Iseloomulikumaks näiteks olgu Lõhavere linnamäelt saadud ümmargune rinnaleht[1], millel on viis reljefset „mõhku", keskmine neist veel kaunistatud tembeldatud silmikkolmnurkade rõnga. Kolmnurkadest moodustuv templiornament kaunistab ka sama rinnalehe serva.

Rohkem täpsust ja osavust on nõudnud plitornamendi, silmusheliõrgamõõg C-motiivide kohrutamine[2], mis näitab, et kohalikud ehtemeistrid on XII–XIII sajandil hõbedatöötluses saavutanud silmapaistva taseme.

Paljudel sepistatud ehetel on kaunistusena kasutatud punktiiridadest koosnevaid joori, mis võivad esineda ise-

---

1 H. MOORA, Burgbergforschung, joon. 13.

2 näit. rinnaehted Kostivere II (AJ 3797: 12, 20; vt. E. TÕNISSON, Eesti aardeleiud, tahv. XXII: 3, 4) ja Kuica (AJ 2505: 8–10; vt. A. M. TALLGREN, ZAE II, tahv. V: 15, 17, 19) aardeleidudest.

siisvate ilustrisena (näit. Kabrela hõbekäevõrude otste kaunistusena)[1], või siis eitapad punktiijoonad kohrutatud motiive teravamalt esile tõsta. Seda kohtame eriti sageli riimalehtede juures, kus kõrsemad kohrutatud motiivid on punktiridadega ümbritsetud.[2] Esialgu jääb lahtiseks küsimus, kuidas need punktiijoonad on ehetele kantud; kas on siin kasutatud vastavaid hambulisratasid või terava otsaga meislid. Näib aimult olevada, et suuremate pinnalade puhul (nagu näiteks laiade ahenevate otstega käekõrude servad ja otsad) on kasutatud hambulisratast, kuna väiksemad ehted, eriti sõrmused ja riimalehed on punktseritud meisliga, sest hambulisratta tarvitamine neidel oleks raskendatud.

Järgneva Suomas-Eesti hõbeseppade poolt kasutatud töövõtteid, mida kasutati eelkõige ehete kaunistamisel, tuleks nimetada rüpimist, mida näiks

1 AJ 4116:2,3; vt. J. SELIRAND, Kabrela, joon. 16:2,3.

2 näit. Kuila (AJ 2505:8-10; vt. A.M. TALLGREN, ZAE II, tahv. V:15-17), kostüüm II aeg (AJ 3797:11,12,20,21).

tööstustehniliselt pidada graveerimise ülastmeks. Tõravaatlise muritsaga kanti metalli primaal lihtsad joonmotiivid[1] (tahv. VII:5), primaalvaal aga juba graveerimisele iseloomulikud kumõrad kujundid, millega kohtame sama aja Vana-Vene põhuhelte juures.[2]

Suhteliselt vähem on kasutatud põhuhelte valmistamisel valamist, millist kohtame kõige rohkem hobuvandrõlgede juures.

Erinevalt varasematest, I aastatuhande proonzehelitest, mis valmistati aimult valamise teel, on Muinas-Eesti lõpuperioodil hõbedast hobuvandrõlgede juures kasutatud veel mitmeid tehnilisi võtteid. Nii on näiteks kõiki vaatluse all olevaid valatud hõbrõlgi pralu valamisele järgnevat kummutamist nõnnitellud peal sepistamise, lõikamise ja vülimisega.

Valamine kui tehnoloogiline protsess nõudis sepalt mitmesuguseid oskusi. Nii oli valamise juures esmaseks võtteks mudeli valmistamine. Kui esimesel vor-

1 näit. Muinu liinuse (AI K 30:3) ja Loosi (AI 1742) aauta käärõmadel ramel motiivid.

2 П.П.ДЕРВИЗ, Техника, lk. 61 jj.

mid tehti enamuses vaha-mudeli järgi savist[1], siis hilgem hakati seoses nende ekvatsioonaalsunga valmistama kivist juba püsivamaid mudeleid[2], mida sai kasutada mitmel korral. Akadeemik B.A. Rõbakovi arvates on liktsamad kivist valamisvormid võeldud umakorralselt kasutusele XII sajandil.[3] Järelikult nõudis müsugiste püsivate mudelite valmistamine sepalt ka kivitöötlemisoskust.

Liktsamad kivist valumid koosnesid enamasti kahest poolest[4]; ühele poolele oli sisse lõigatud valatava esemе kuju, teine pool kujutas emesest aga liktsat sihdat kaant, mis soti tihdalt esimese vastu. Sulametall valati valumise sõlle ääres paiknева soone kaudu. Praegu metalli kangumist ümaldati valumi poolel ning saadud ese puhastati ja taandati, mis ena-

---

1 W. HENSEL, lk. 158.

2 H. MOORA andmetel valmistasid muinsed ustlaud püsivamaid mudeleid enamasti pehmemoelud kivilõikidest, näit. merglist, mis lasi lõigata kergesti lõigata. (vt. H. MOORA, Eesti asta kultuur, lk. 35-36).

3 Б.А. РыбАКОВ, Ремесло, lk. 248; vrd. И.В. ДАЙГА lk. 264; ka X. MOORA, Оловянные украшения, lk. 35-44.

4 Eesti ajalugu I, lk. 166, joon. 75.

mikel juhtudel siinne valamisest säilinud „ümbertõe" ära võlimises.[1]

Valatud ehte kaunistamiseks on kõige sagedamini kasutatud sisselõigatud soomi, tähte ja sõlmede kombinatsioone,[2] kuna nende vahele on sageli templiga vajutatud „silmakesi".[3]

Huvitav on siinjuures märkida, et kui suur osa hobuandsõlgrolest valati, siis nende tilgutid on reeglina sepistatud ning selle vastavalt lõustatud tempelornamendi, punktiridade vms. Võimatimõõtetutud arpaolu näitab, et sepistamine ja valamine nii tehnoloogilisel kõtud eksisteerisid paralleelselt ja nende kasutamine sõltus vaid ehte iseloomust.

Peale hobuandsõlgede on valatud veel spiraalsed hõlmangi suurtapad kaelavõrud[4], spiraalõõnsad[5] ja

---

1 Б.А. КОЛТИН, Жаспрепво, lk. 142.

2 näit. ovaalse kaanlõbilõikega sõlgede juures nagu Kurtna (A.M. TALLGREN, ZAE II, tahv. X) Velti (E. TÕNISSON, Eesti aardeleiud, tahv. XXIV: 2, 3).

3 näit. Kortivere II aarde hobuandsõlged (AJ 3797: 7, 10).

4 Kuusna (AM 19093: 3; vt. E. TÕNISSON, Kuusna, joon. 3: 4), Haljala laj. (vt. E. TÕNISSON, Eesti aardeleiud, tahv. XXVIII: 1)

5 Mula (ETN M A 581: 13), Tartu (vt. V. TRUMMAL, joon. 12) jt.

mõned paksemva keskosaga sõrmused[1], mille tõõtlus jäljendab sageli tordurimist. Tordurimise e. väänamise jäljendamist kohtame praegu enpool nimetatud sõrmuste peal rull- ja muppotiste hobuvandsõlgede juures[2] ning mupu ja aasaga sulgnuatel kaelavõrudel[3]. Et käigi nimetatud esemete puhul on tegemist pseudotorduringuga (väänamist jäljendatakse valamisega), siis võib arvata, et torsion kui tehniline võte jäi Muinas-Eesti seppadele hõbeda tõõtluse juures võõraks.

Erinevalt elkinjeladatmist on tordurimist kasutatud iseseisva tehnilise võtteena 17 hobuvandsõle juures.[4] Nendest kuiks kohaliku päritolunga pidada hobuvandsõlgi, mis on dateeritud XIII sajandisse[5]. Et nende levik piirdub põhiliselt Kesk- ja Tõla-Eestiga, peab ka tordurimist lugema nähtavasti

1 Sauvere (SM 29:80), Jagamõisa (SM 26:2), Saaremaa (SM 29:80).

2 J. SELIRAND, Eesti maadri kalmed, lk. 158.

3 näit. 2 võru Haapsalu ümbruse aardest. vt. M. STENBERGER, Schatzfunde I, joon. 15:2,3.

4 Tõrma I (AI 2504:3-5), Veltsi (AI 2506:7), Kihala (AI 2643:346), Kustna (AI 2396:13, vt. A.M. TALLGREN, ZAE II, taiv. X), Kuusna (AM 19093:5)

5 E. TÕNISSON, Eesti aardeleiud, lk. 220

elkõige mendile pürkondadele omaseks võtteks, mis Eesti teistes osades alles hiljem kasutusele võeti.[1]

Jõgevate hõbeseppade poolt kasutatud tehniliste võtetena tuleks nimetada põimimist ja punumist. Nimetatud tehnikaid on kasutatud elkõige käe- ja kaelavõrude aga ka pakkeava niskosaga sõrmuste valmistamisel.

Lihtsamaks võteks on siin juures olnud kahe hõbetraadi põimimine, mis ehines näiteks Proosa kivikalmest saadud sõrmusel.[2] Suuremaid tehnilisi oskusi ei nõudnud veel ka kolme traadi põimimine, mis näiteks ehines ühe Kumma käepõrn ja kaelakorde ehisega Suku linnuse kaelavõrude juures.[3] Teistest kuulusamad, seda ka mendile valmistajatelt suurmaid kilumuri nõudvad on aga poljudest punutud traatidest kaelavõrud[4] ja Suislepa ning Kortivere aaretest saadud sõrmused.[5] Nimeta-

---

1 F. LINNUS, joon. 24.

2 TLM A 72

3 AM 181 36:24, vt. E. TÕNISSON, Kumma, joon. 2:7; Ermitaaž 984:4; AIK 30:1, vt. A. KUSTIN Saaremaa muistsed linnused, joon. 1:6

4 näit. kaelavõrud Kortivere II aardest (AI 3797:3, 4, 5; vt. E. TÕNISSON, Eesti aardelised, tahv. XX:1-3).

5 Suislepa (AI 14:5), Kortivere II (AI 3797:19; vt. E. TÕNISSON, Eesti aardelised, tahv. XX:5).

tud kaelavõrud on punutud kuust kuni kahekaast, kuukamad isegi kahekistkümnest paarikaupa keratud traadist.

M. Stenbergeri arvates on punumis ja põimimistehnika algkoduks slaavi alad, kust selle tehnika on üle võtnud baltlased ja viimaste kaudu viikingiaja alguses ka Skandinaavia käsitöömeistrid.[1]

Punutud kiskosaga kaelavõrud lõpevad sepistatud ja mõnasti temploramendiga ilustatud otsaplaatidega, mis Eesti päritolunga kaelavõrudel leiavad puude traadalvatest arheoloogilistest võrudest. Kui mõni kaelavõrudel on plaatotsad ühest otsast ümaraks tõmmujuliseks poimutatud ja nii traadpunutisega kaare otsa liitnud, siis vastavatel kesa võrudel on iseloomulikum selline ühendusviis, kus plaatotsad pole mõte eraldi otsa pandud vaid kahutult välja taotud kaare traadidest[2], mistõttu plaadid on sei-

---

1 M. STENBERGER, Schatzfunde I, lk. 270-274.

2 M. STENBERGERI arvates on selline tehniline võte võimalik pulmi võimalta, kuna hõbe ei lase end sel moel töödelda. Temaarvates on nimetatud kaelavõrudel otsaplaadid ikkagi eraldi sepistatud ja siis kinnitamisi või joot mis tal punutud kaarestaga ühendatud. Vt. M. STENBERGER, Schatzfunde I, lk. 265.

di paksenevad ning robustsemad. Et aga selline kinnitusviis ei olnud kuigi praktiline (võnd muruduid tihti just kaare ja plaadi lütsekohast, millele viitavad arvukad katkendid) siis hakkasid alates XII sajandi lõust poolest ja XIII sajandist ka meie hõbesepad otsaplaate varustama lehtritega, millel võrn otsad tagenamini kinnitusid.[1]

Nõidi vanem, s.o. alates X sajandist levis nimetatud kaelavõrtõõp ka Skandinaavias, eriti Ojamaal. Erineralt Kõivi ja Eesti aladest on seal võrn plaadi ja kaare lütsekohad sihendatud jootmise teel.[2]

Puuvõõr ja põimimisega on tihedalt seotud ka traadi „tõmbamine", mida leiti Muinas-Eestis hiljemalt XII sajandist,[3] kuna Vana-Venes on traadi valmistamist tõenda juba X sajandist.[4] Siinjuures on oluline mõnida, et erineralt prunkstraadist, tõõdildi seni-

1 A.E. TÖNISSON, Eesti aardeleiud, lk. 212.
2 M. STENBERGER Schatzfunde I, lk. 83-85, 264-265; Schatzfunde II, joon. 137:6; 215.
3 A. KUSTIN, Saaremaa ja Muhu, lk. 318.; vt. ka И.В. ДАЙГА, lk. 85.
4 Б.А. РЫБАКОВ, Ремесло, lk. 330 jj.

tatud hõbetraadi tihti veel ka sepistamisega, millega traadile anti puumu ja õhuliseu kuju. Niisugune õhukene traat lasksi emmast parmini puuda (vrd. Proosa põimitud ja Kotiveere puutud sõõmusid), ühtlasi vähenes ka materjali kulu.

Puruneemud hõbeketi parandamiseks on Suuna-Eesti kaubatud metallist, kuna teised tänapäeval tuntud ühendusviisid nagu keevitamine, tinutamine ja jootmine näivad tolle perioodi seppadele veel võõrad olevat.[1] Lisaks puruneemud ehete parandamisele on metallist kaubatud ka rõnnaketide kaunaid kinnitamiseks, kuna joodetud kaunaga rõnnakeed on nähtavasti kõik meie alale importitud.

* * *

Nagu nägime eespool kirjeldatud hõbeketi tootmisviise analüüsides, tunti Suuna-Eestis väga mitmesuguseid tehnoloogilisi võtteid. Vaadeldud hõbeketi järgi otsustades algas heade kohalik valmistamine XII sajandile, kusjuures esimesed siinsed hõbeketid imitteerisid para-

1 Samal ajal on aga näiteks teadusel keevitamist ja jootmist Vana-Vene käsitöömeistrid juba X sajandil. Selle kohta vt. Б.А. КОЛЧИН, Металлообработка, ~~древнерусских кузнецов~~, lk. 180 jj.

semaid prunksehtid nii tööturus kui ka kaunistustes. Et aga hõbe oli väga hinnaline metall, siis valmistati hõbeehtid tunduvalt hoolikamalt kui prunksehtid. Korvintsmast tööturust annavad tunnistust ka erinevad kaunistusviisid, millega hõbeehtid ilustati. Hõbeehte rolkus ja nende valmistamistare leiavad oletada ka vartavoid erinevi omandamisi valajate ja pentöö seppade olemasolu. Et aga hõbedatööturus kasutati vist samu võtteid, mida tunti ja kasutati ka prunkesemete valmistamisel, siis võib arvata, et teistest seppadest eristumisi hõbeseppi, kes olekski ainult juveliirkunstiga tegelenud, meil pole ei olnud. Seda võib kinnitavat seni kõigist Eesti Noorema rauaaja linnustest ja kalmetest pärinevad liinmaterjalid. Kõik hõbesepitsga tegelenud meistrid jäid vaadeldud periooli siiski külaseppade taseme mõõtu kende oskused ei ole vist võrreldavad näiteks sama aja Vene või Skandinaavia ehtemeistrite oskustega, kes valdasid juba sellised keerukaid juveliirkunsti;

nõtrid nagu filigraan, granulatsioon või niello, vääristmetalli ilustamist emaillehnikas jne. Kuna kõnesolevast tööst jäid välja põhidaga kaunistatud ülvad, siin siin ei puudutatud ka juveliirtehnika nõtrid, mida ülvade kaunistamisel rakendati. Arvatavalt aga üldise juveliirkunsti taset ja oskusi, mida eesti hõbeolamiistrid valdasid, näitab ka ülvade pulmel ülejäänud mõnida sama — kerukamad inkrustersiinis- ja tauŭrimisnõtrid, mida kasutati odapuitkoel ja mõõgakõpidemete ilustamisel näit. Lõuna-Balti kunsis või Skandinaavias, on Eesti alal kõnesolval perioodil vähe tundmatud.[1]

---

1 vt. H. MOORA, Käsitöö arenemisjäärg Baltimaal 12.-13. sajandil. Proonksiajast varase feodalismini. Tallinn, 1966, lk. 123-128.

KOKKUVÕTTEKS

I aastatuhande lõpus ja II alguses eimeb hõbedat rohkem kui kunagi varem mitte ainult Eesti vaid kõikides Läänemereäärsetes maades, mis võnelab kaubanduse arenemise jõudmisest mõlemal, nii kaug- ehk ülemereka-ubanduse ajastul. Alates IX sajandi lõpust kaevab Eesti nii mündiaarete kui ka välja-pool toodud hinnaliste ehete ja relvade hulk, mis näitab, et siinne elanikkond, eskäte ülikond, hakkas tähendatud ajast saadik üha enam osalema kaugkaubanduses. Kohalikud ülikondlik-majanduslikud muutused selles vaadeldavad perioodil olid olemas maavõlgnus ja loomakasvatuse arengu näol; koos sellega ilmus üha selgemini ka põhja ülikonna eristumine, kuue oli, mõõda mõõna või vahetada.[1] Viimast tõestab seg, et

---

1 E. TÕNISSON, Eesti aardeleiud, lk. 229.

enamus vaadeldud hõbehetest on saadud põllumaadel ja linnumoldel peaaegu seadsamatelt aladelt (vt. hõbehete levikukaart)

Eelpool mainituga ei tahta muidugi öelda seda, et meie hõbehted kõik pälismaise päritolugа olekid — ehkki analüüs määras nii ühe kui teise osatähtsuse. Küsi võib olla, et kogu ehete valmistamiseks tarvitatud materjal, st. hõbe ise oli importeeritud. Kuidas see meieni jõudis, kas müntide, kangide või muud moel — selle proportsioon ei ole veel täiesti selgeks teha.

Nagu nägime I peatükist, esines Eestis suhteliselt vähe hõbehtid just IX - XII saj. arheoloogilises materjalis, kuna hiljem neodel hulk pidevalt tõusis. Ühtlasi olid IX - XII saj. esimese poolega dateeritud hõbehted esti muistitele küllaltki ebaühtlised (näit. sadulotsised ja spiraalsed kaelavõrud) ja meie alal hiljem kordumatud. Neile võisime vastuid leida vaid väljaspool Eestit. E. Tõnissoni arvates tuleks seda selgitada eelkõige antud perioodi majanduslike ja ühiskondlike oludega. Nimelt muutus nendel sajanditel ülek-

konna võimu alusks tõha suurem maa-omand ja selle arvel kogutud varandused, kus suurt osa etendas just käärismetallhõbe. Kõige oletuste kohaselt ei eraldunud aga ülikkonda veel sedavõrd, et ta oleks võimud oma rikkust ja brisesemadit väljendada laiemalt rahvahulkadest vähemate hõbemõõtmiste käärischete kasutamise ja kandmisega.[1] Ühtlasi näib, et laialdasem hõbehõõ valmistamine selle perioodil Eesti pinnalt, mistõttu IX–XII sajandist leitud hõbehõõ, nagu lepool näitasime, kannavad tavaliselt mälestust päritolu. Tihedamad sidemed kujunesid Muinas-Eesti ülikoodil selle perioodil uskõõ kaitsi ja ida-slaavi hõimudega, mida kinnitavad ka mõnele aladele iseloomulikud hõbehõõ leiud muu aardeleidudest (näit. Tartu aare jt.) Teatud muutusi tõgid lõõbi Eesti territooriumilt leitud ehted alates XII sajandist, mil ilmusid meie nõõtsema varasemaid prenksehteid täljendavad hõbehõõ. Kuna nii mõnel varamavad prenksehetega nii kaunistustes kui ka tõõtlustehnikas, siis põõjendasime juba

1 E TÕNISSON, Eesti aardeleind, lk. 231.

ulnevas arvamust, et nende valmistajaks olid juba kohalikud sepad. Võrreldes prunkseh-tiga olid aga kohalikud hõbeehted XII sajandil küllaltki harduland. Leiuandmeil päriselvad need enamikus aastist, mis näitab, et hõbeehte valdajaskond pärika selleal veel sellaks võrdlemisi kitsalt ülikkonna selle osaga, kes tegeles kaubitsemisega.

Rohkem kui kunagi varem esineb hõbeehteid XIII sajandi Muinas-Eesti arheoloogilises materjalis. See annab tunnistust juba mõõdatavaist sotsiaalmajanduslikest muudatustest, kus valdav ülikkond rikkust ja võimu sellega kaasaskäivat võimu juba ka välisest pinnal näidata, rõhutades sellega oma ülikondlikku positsiooni ühiskonna. Samal ajal kerkib tõusev Eesti piirkondadest hõõdaolekunga eriti esile Põlva-Eesti rannikuala, kus oli näeja kujunemas mõtlemise rahvuskohlisest tunlust saadama- ja kaubitsemiskohti.[1]
Neist suurem ja kesknem oli saadam kaos linnuga praegune Tallinna kohal[2]. Nagu näitasime siin ehta päritolu analüüsiga, oli suurem osa selleks ajaks Põlva-Eestise

---

1 H. MOORA, Burgburgforschung, lk. 95 jj.

2 E. TÕNISSON, Kunna, lk. 224.

kogumised hõbedast saabunud Skandinaaviast, eriti Ojamaa kaudu, mida kinnitas skandinaavapärasta ehte rohkus (näiteks saamelatsisõle kaulavõrud Hayu rajoonist jms). Osa hõbedat jõudis nähtavasti mõnikord Karjala kaudu, nagu näitavad karjalapärasel ornamendiga sõrmused ja hõbeandekõrvad Kostivere II ja Kuka aardest.

Kuigi maamõõt mõõdetest esinevad põrdlemisi kitsal ja kompaktsel Põhja-Eesti rannikualal (eriti Viimsaal ja Rävalas), aga ka Tartu ümbruses ning Saaremaal, kus kohalikud ülikuningad olid soodsamad võimalused kaubanduseks ja vahetuseks, jõuliselt ka hõbeda hankimiseks, näib siiski eristada ka isäraasi, mis iseloomustavad ainult teatud piirkonna hõbeehteid. Nii näiteks oli lavade ümbrevate ehetega hõbedast käevõrude valmistamiskohaks, kus võis kinkora jõeti elma mustrita ainult Viru-Harju ala. Jõuliselt pidi hõõgusta võrude valmistamise kuulumaa ühele või paarile meistrile, kes oma askemi, ilmselt aga ka töötüübi edasi pärandaridi, sest sellised võrud esinevad hiiumetalsed piirkonnas ka vul jõgiwerastel sajandeitel — suga väga pikka

arga.

Selle periodi ehte ornamentika ja tööthus näitas, et enamus tadaolevatest hõbeesemetest valmistati juba kohapeal. Kõrvuti vana prunkehte traditsioon kandvate ehetega ilmusid müüd mitmed sellised vormid (näiteks rinnaehted ja laiad õlgkinnised käevõrud), mida domineerivalt valmistati hõbeolast. Samal ajal tuli kasutusele rida tehnoloogilisi võtteid nagu punum hõbeola sepistamine, traadi venitamine, pöimimine ning kokrutamine, mida varasemal ajal laialdaselt ei tuntud. Sellise tehnilise mõnduse kasutuselevõtt nõudis peale uute tööoskuste ka mitmesuguseid uusi tööriistu ja seadmeid. Nii näiteks eeldas hõbeketi kummimine ehk kokrutamine selleks sõjaeelse aluseid, matrüüse ning vasaraid.[1] Jõuliikumile oli hõbeketi valmistamiseks vajalike oskuste ja traditsioonide omandamine tõeline saavutus sepatöö spetsialiseerumisele.

Samal ajal esineb kõrvuti kohapeal valmistatud hõbeketega, mis eriti intensiivselt hakkavad esinema alates XIII sj. algusest, ka välismaise päritoluga ehteid. Nii näiteks ava on võrreldes kohaliku teodanguga aga vähemad, millest võiks järeldada, et alates

1 E. JÕNISSON, Eesti aardekiivrid, lk. 234.

XIII saj. lõpulõpus kohaliku hõbesepaade teoloomisüüse elamikkonna nõudmisi ja maitset. Muidugi olid ka kohalikud ehted mõnevõrra odavamad välimaitsest.

Ehkki Muinas-Eestis ei kujunenud vaadeldavat priaadist välja laialt küsitgunud seppi, kes ainult juveliritööga oleks tegelenud, tulebki XIII saj. pidada tähtsaks kohaliku spetsiifilise arengus, kus hõbesepi siiski mingil määral hakkas eraldama tavalisi seppade omustest. Näib arvata, et rida (või üksikud?) seppi saamatarid tüüstest ametikaaslastest täiuslikumad töövõtted ning oskused, küttõttu neile usaldati juba ka hinnalisemate materjalidega töid.

Kuna hõbe oli väga hinnaline metall, siis valmistati sellest ehted ülekõige kohaliku ülikkonna tarvis, kuivõrd ainult neil oli mida müüa ja vahetada, et selle est mõlad hõbedat muretseda. Et aga küsitgunud rikkaid meie aladel kuigi palju ei olnud, sellest annab tunnistust hõbeketi sulatelim stereotüüpilisus ja ka koondumine vaid aade-, pit-, harvemini materelichdusse. Nii näiteks tuleks kohaliku ülikkonna tunnusena käsitleda teiste hõbeketega võrreldes vähem esinevaid massiivseid kae-

kaulavõrusid. Nende kaulavõrude eriti hoolikas ja nõuetekohane töötlus näib andvat tunnistust selest, et neid valmistati ükskõiksemplaridena tellimise peale. On võimalik, et neid on kasutatud ka vahetuskaubana[1] ja nende pritsimine aarulase kujutas endast tõelist „kapitali". Ühtlasi on sünjumus huvitav mõnida, et kõikidest Ainias-Eesti traadaelvatest hõbedast kaulavõrudest on vaid ca 8 % saadud matustest, kuna ülejäänud pärinevad valdavas enamikus aarulidest. Võimane tõendab nõigi elavamalt fakti, et pea kogu tolmaigu näibel olev pääsmetale oli koondunud ülikate kätte. Et aga üksnõnnid ülikaid Eesti nõigi palji ei olnud, said ka nende nõudmised hõbedaga tegelevatele seppadele olla küllaltki näiline ulatusega, mistõttu stiimul uute hõbeda töötlemise tehnoloogiliste võtete leidmiseks oli näike ja sutõttu pürdeti suurs osas juba proonsitöötluses esinemad töövõtetega. Tundub, et üheks põhjuseks, millega näiks selitada kohalike hõbeseppade konservatiivsust, oli ka sobivate näismaterjalide puudumine, millega oleks saanud proovida uusi töövõtteid,

1. näiteks Loosi I aarde kaks kaulavõru (AI 7/12 : 2, 3) on säilinud kumbki 9 tükiline katkendina.

kuna siin kõrgkiki arengutase võrreldes naaberaladega oli madalam, mistõttu nõudsid ehitusgi olid erinevad. Nii on arheoloogid kui ka ajaloolased laiema allikandmete analüüsi põhjal näidanud, et ehkki XIII sajandaks oli Suomes-Eestis metallitöö tõusud tõtavaid edusamme, jäi ta siiski maha müstgumst juveliirkunstlikust tasemest, millist piljeesid samal ajal näitcks skandinaavia või Vana-Vene ehtemüstrid.[1] Näitcks jäi Eesti ala seppade nõlle, filigraani ja granulatsiooni tehnika rakendamine põõrakõrgi kuni XVI–XVII sajandini.[2] Üldiselt leidsa aga Suomes-Eesti hõbehtsed kaotust ja järgimist ka vee järgmistel sajanditel.[3] Vana tüüpi metallehtede kaovad alles XVI sajandi lõpust ja XVIII sajandist, mil hakkavad tõha enam levima uued, linnamüstrite tehtud ehted ning mil hakkavad sisse tungima uued tõlmaja kunstistiilidest mõjutatud ornamendimõtted.

---

1 X. MOORA, X. ЛИГИ, Хозяйство, lk. 18–19.

2 F. LINNUS, ~~Kultur~~, lk. 447–448.

3 vt. H. ÜPRUS, Eesti rahvakunst kunstiajaloo aspektist, lk. 29 jj. vt. ka E. TÕNISSON, Kihnu, lk. 24.

РЕЗЮМЕ.

В настоящее время в археологии все больше внимания уделяется вопросам ремесла, а в частности и ювелирному делу. К археологическим материалам, позволяющим проследить развитие ремесленного производства, относятся наряду с другими находки серебряных украшений.

В дипломной работе рассматриваются древнеэстонские серебряные украшения периода начала II тысячелетия н. э. В это время на территории Эстонии продолжали существовать и развиваться бронзовые украшения, но уже с XII века известны и первые листовые серебряные украшения. Если в технике обработки бронзы первое место занимало литье, то с появлением серебряных украшений получила большее распространение ковка, так как кованые изделия являются более легкими и эластичными, а вместе с тем и более прочными. Орнамент на готовом изделии делали путем чеканки чеканными кружочков, треугольников, ромбов; приёмами тиснения, штамповки, насечки и на-

резки.

Из серебряных украшений первое место занимают подковообразные фибулы, которые носили и женщины, и мужчины (таб. I, IX : 4-7). С появлением волочной проволоки около XI - XII веков возник новый вид гривен — витые гривны с утолщёнными концами (таб. IX : 1, 2, 3). Браслетов насчитывается несколько типов: ленточные (таб. VII), спиральные (таб. II : 3) и витые (таб. II : 1). В большом количестве представлены и нагрудные бляшки (таб. III, IV), которые обычно украшены тисненым геометрическим орнаментом. Перстни встречаются главным образом с пластинчатой серединой (таб. VIII : 1, 2), реже — спиральные и витые.

Так как большинство серебряных украшений относятся к кладам IX - XIII веков, мы можем сказать, что эти украшения представляют собой богатства верхов имущей знати. Накопление и рост этих богатств были связаны с развитием экономики и торговли, сосредоточившейся главным образом в руках имущей знати. Относительно медленное развитие ремесла объясняется тем, что в Эстонии прослойка имущей знати — главный потребитель высококачественного производства — не достигла еще такой зажиточности и такой степени социальной дифференциации, как например на Руси или в Скандинавии.

KASUTATUD KIRJANDUS.

A. Trükitud töid koos lühendiga.

J. R. Aspelin = J. R. Aspelin, Muinaisjäännöksiä Suomen suvun ammoisaiolta. Helsinki, 1877-1884.

Esti ajalugu I = Esti ajalugu I. Esiajalugu ja muistne vabadusvõitlus. Tegevtoimetaja H. Moora. Praktoimetaja H. Kruus. Tartu, 1935.

M. J. Eisen, Esti vana usk. Tartu, 1926.

ESA = Eurasia Septentrionalis Antiqua I-XII. Helsinki, 1926-1938.

H. E. Hartmann = H. E. Hartmann, Das Vaterländische Museum zu Dorpat oder die Sammlungen der Gelehrten Estnischen Gesellschaft und das Central-Museum vaterländischen Alterthümer der Kaiserlichen Universität zu Dorpat. Verhandlungen der GEG Bd. 6. H. 3. u. 4. Dorpat, 1871.

R. Hausmann, Dorpat = R. Hausmann, Der Depotfund von Dorpat. Baltische Studien zur Archäologie und Geschichte. Arbeiten des Baltischen Vorlesestudien Komitees für XVI. Archäologischen Kongress in Pskow 1914. Riga, 1914, lk. 97-116.

R. Hausmann, Rehntaek = R. Hausmann, Der Silberfund von Rehntaek in Estland. Baltische Studien zur Archäologie und Geschichte. Arbeiten des Baltischen Vorbereitenden Komitees für XVI. Archäologischen Kongress in Pskow 1914. Riga, 1914, lk. 158-167.

W. Hensel = W. Hensel, Die Slawen im frühen Mittelalter. Berlin, 1965.

J. B. Holzmayer, Osiliana I = J. B. Holzmayer, Osiliana I, Das Kriegswesen der alten Oesler. Augsburg, 1868.

J. B. Holzmayer, Osiliana III = J. B. Holzmayer, Osiliana III, Verh. GEG X. Dorpat, 1881.

A. Karnups, Halsringe = A. Karnups, Die Haupttypen der lettischen Halsringe in der jüngeren Eisenzeit. ÕES Ar. 1928, lk. 116-139.

E. Kivikoski, Auraflussgebiet = E. Kivikoski, Die Eisenzeit im Auraflussgebiet. SMYA XLIII. Helsinki, 1939.

E. Kivikoski, EZF I, II = E. Kivikoski, Die Eisenzeit Finnlands. Bildatlas und Text I, II. Porvoo, Helsinki, 1947, 1951.

E. Kivikoski, Zu den axtförmigen Anhängern = E. Kivikoski, Zu den axtförmigen Anhängern der jüngsten Eisenzeit. Studia Archaeologica in memoriam Harri Moora. Tallinn, 1970, lk. 88-94.

J. Kurfeldt-Hanko, Nõiamäeleid. Eesti Kirjandus, XXXII, 1938, lk. 365-415.

A. Kustin, Kalmistu Karjas = A. Kustin, Kalmistu XIII - XIV sajandist Karjas, Saaremaal. TA Toim. LIS. 1958, nr. 1, lk. 47-57.

A. Kustin, Saaremaa muistsed linnused = A. Kustin, Saaremaa muistsed linnused. TA Toim. LIS. 1959, nr. 1, lk. 57-73.

A. Kustin, Randvere = A. Kustin, Randvere kiviaalmistu Saaremaal. Muistsed kalmed ja aarded. Arheoloogilisi kogumik II. Tallinn, 1962, lk. 58-130.

Lietuvos Archeologijos Bruožai

F. Linnus = F. Linnus, Über die materielle Kultur der Esten im Mittelalter. ÕES Ar. 1937, I. Tartu, 1938, lk. 421-467.

MEL = Muistse Eesti linnused. 1936.-1939.a. uurimuste tulemused. Tartu, 1939.

A. Moora, Eestlaste muistset usundist. Religiooni ja ateismi ajaloost Eestis. Tallinn, 1956, lk. 7-42.

H. Moora, Eestlaste kultuur = H. Moora, Eestlaste kultuur muistsel isamaisusajal. Arheoloogia kabinetti Toimetised IV. Tartu, 1926.

H. Moora, Bemerkungen I, II = H. Moora, Bemerkungen über einige ostbaltische Schmucksachen der jüngeren Eisenzeit I, II. ÕES Ar. 1928, 1929. Tartu, 1929, 1931, lk. 141-168, 25-44.

H. Moora, EZL I, II = H. Moora, Die Eisenzeit in Lettland bis etwa 500 n. Chr. I, II. ÕES Toim. XXV, XXIX. Tartu, 1929, 1938.

H. Moora, Vorische Altertümer aus Estland. ESA IV. Helsinki, 1929, lk. 272-283.

H. Moora, Vorzeit = H. Moora, Die Vorzeit Estlands. Tartu, 1932.

H. Moora, Käsitöö arenemisjärg Baltimaal 12.–13. sajandil. Proonksiajast varase feodalismini. Tallinn, 1966, lk. 123-128.

H. Moora, Burgbergforschung = H. Moora, Einige Ergebnisse der Burgbergforschung im Ostbaltikum. SM 1967, Helsinki, 1967, lk. 64-96.

C.A. Nordman, Karelska = C.A. Nordman, Karelska järnaldrs studier. SMYA XXXIV:3, Helsingfors, 1924.

A. Oldeberg, Metallteknik I, II = A. Oldeberg, Metallteknik under förhistorisk tid, I, II. Lund, 1942-1943.

H. Otto, W. Witter, Handbuch der ältesten vorgeschichtlichen Metallurgie in Mitteleuropa. Leipzig, 1952.

P. Paulsen = Axt und Kreuz in Nord- und Osteuropa. Bonn, 1956.

RK = Katalog der Ausstellung zum X. archäologischen Kongress in Riga. Riga, 1896.

H. Salmo, Hufeisenfibeln = H. Salmo, Finnische Hufeisenfibeln. SMYA LVI, Helsinki, 1956.

Sb. GEG vt. ÕES Ar.

M. Schmidehelm, Tartu = M. Schmidehelm, Eine Doppelfund aus Tartu. ESA IV. Helsinki, 1929, lk 263-271.

M. Schmidehelm, Kambja = M. Schmidehelm, Kirkmise pomaaja aardehidu Kambjast. ERM Ar., IX (1933). Tartu, 1934, lk. 212-222.

Y. Selirand, Kabala = Y. Selirand, Kabala kalmistu (13-17. sajand). Muistsed kalmed ja aarded. Arheoloogiline kogumik II. Tallinn, 1962, lk 131-168.

J. Serning, Lapska - J. Serning, Lapska offerlatsfund från järnålder och medeltid I. De Svenska Lappmarkerna. Stockholm, 1956

SM = Suomen Muinaismuistot. Helsinki, 1894 -.

SMYA = Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja. Helsinki, 1874 -.

M. Stenberger, Schatzfunde I, II = M. Stenberger, Die Schatzfunde Gotlands der Wikingerzeit I Text, II Fundbeschreibung und Tafeln. Stockholm, 1958, Lund, 1947.

A. M. Tallgren, ZAE I, II = A. M. Tallgren, Zur Archäologie Estis I. Vom Anfang der Besiedlung bis etwa 500 n. Chr. II. Von 500 bis etwa 1250 n. Chr. Acta et commentationes Universitatis Tartuensis (Dorpatensis) B III:6, VIII:1. Dorpat, 1922, 1925.

TA Toim. ÜS - Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetised, Ühiskonnateaduste seria (1956). Tallinn, 1952 -.

V. Trummal = V. Trummal, Slaavi-saue elemendid Kagu-Eesti materiaalses kultuuris (kuni XIII sajandi alguseni). Eesti NSV ajaloo küsimusi I. TRÜ Toimetised, vihik nr. 161, Tartu, 1964.

E. Tõnisson, Eesti aardehiud = E. Tõnisson, Eesti aardehiud 9.-13. sajandist. Muistsed kalmed ja aarded. Arheoloogiline kogumik II. Tallinn, 1962, lk. 182-249.

E. Tõnisson, Lüvi kaabaskalmistud Kirmeldas. TA Toim. ÜS. 1966, nr. 1

E. Tõnisson, Kumna = E. Tõnisson, Kumna hõbeaare. Studia Archaeologica in memoriam Harri Moora. Tallinn, 1970, lk. 218-225.

E. Tõnisson, Kihnu = E. Tõnisson, Kihnu hõbeaare. Horisont 1976, nr. 6, lk. 23-24.

V. Urtāns, Sudraba un zelta apstrāde senajā Latvijā (līdz 13. gs.). Par tehnikas vēsturi Latvijas PSR, III. Rīgā, 1962.

V. Urtāns, Latvijas 5.-9. gs. depozīti. Arheoloģija un etnogrāfija, VI. Rīgā, 1964.

A. Voolmaa, Eesti ehted. Eesti NSV Riiklik Etnograafiamuuseum. Tallinn, 1970.

ÕES Ar. = Õpetatud Eesti Seltsi Aastaraamat 1924-1938. Sitzungsberichte der Gelehrten Estnischen Gesellschaft. Tartu (Dorpat), 1861-1940.

ÕES Toim. = Õpetatud Eesti Seltsi Toimetised XXIV-XXXIV. Verhandlungen der Gelehrten Estnischen Gesellschaft I-XXIII. Tartu (Dorpat), 1940-1943.

H. Ülpus, Eesti rahvakunst kunstiajaloo aspektist. Etnograafiamuuseumi Aastaraamat XXIV. Tallinn, 1969, lk. 7-36.

А. К. Амброс = А. К. Амброс, О символике русской крестьянской вышивки архаического типа. СА, 1966, nr. 1, lk. 61-72.

А. К. Амброс, Раннеземледельческий культовый символ („ромб с крючками"). СА, 1965, nr. 3, lk. 14-22.

В. П. Даркевич = В. П. Даркевич, Топор как символ Перуна в древнерусском язычестве. СА 1961, nr. 4, lk. 91-102.

М. В. Дайга = М. В. Дайга, К вопросу о литейных формах и литейном деле на территории Латвии. СА 1960, № 3, с. 78-93.

П. П. Дервиз, Техника = П. П. Дервиз, Техника серебряного производства. Ленинград, 1929.

А. В. Кафка, Искусство обработки серебра. Москва, 1925.

Б. А. Колчин, Мастерство = Б. А. Колчин, Мастерство древнерусских кузнецов. По следам древних культур. Древняя Русь. Москва, 1953, с. 155-187.

Г. Ф. Корзухина, Русские клады = Г. Ф. Корзухина, Русские клады IX-XIII вв. Москва - Ленинград, 1954.

В. А. Лыугас, Период раннего металла в Эстонии. Автореферат дисс. на соиск. уч. степени канд. ист. наук. Таллин, 1970.

МАР = Материалы по археологии России 4-37. С.-Петербург, 1890-1918.

МАР 20 = А. А. Спицын, Курганы С.-Петербургской губернии в раскопках А. К. Ивановского. МАР 20, 1896.

МАР 28 = В. М. Сизов, Курганы Смоленской губернии, вып. I, Гнездовский могильник близ Смоленска. МАР 28, 1902.

МАР 29 = А. А. Спицын, Гдовские курганы в раскопках В. М. Глазова. МАР 29, 1903.

МИА = Материалы и исследования по археологии СССР. Москва - Ленинград, 1940 –.

Х. Моора, Об оловянных украшениях = Х. Моора, Об оловянных украшениях и их изготовления в Прибалтике. Minka Archaeologica Joanno Kontrzeński. Poznań, 1963, lk. 355-367.

Х. Моора, Х. Лиги, Хозяйство = Х. Моора, Х. Лиги, Хозяйство и общественный строй народов Прибалтики в начале XIII века (К вопросу о возникновении феодальных отношений). Таллин, 1969.

Э.С. Мугуревич = Э.С. Мугуревич, Восточная Латвия и соседние земли в X - XIII вв. Рига, 1965.

А. Накайте, Применение серебра для украшения изделий в Литве во II - XIII вв. (на лит. языке, резюме на русском языке) - Труды АН Лит. ССР, Серия А., 1(16), 1964, lk. 63-82.

А. Накайте, Серебро как мерило стоимости в Литве I тысячелетия н. э. - Труды АН Лит. ССР, серия А., 1(20), 1966, lk. 72-87.

А. Накайте, Серебро в археологических материалах в Литве (I - XIII вв.) Автореферат АН Лит. ССР Инст. Ист. Вильнюс, 1967.

В.П. Недошивина, Перетня = В.П. Недошивина, Перетня. Очерки по истории Русской деревни X - XIII вв. Москва, 1967, lk. 253-274.

Б.А. Рыбаков, Ремесло = Б.А. Рыбаков, Ремесло древней Руси. Издательство Академии наук СССР, 1948.

Н.В. Рындина = Н.В. Рындина, Технология производства новгородских ювелиров. МИА, № 117. Москва, 1963, lk. 200-268.

СА = Советская Археология. Москва-Ленинград, 1936 –.

М.В. Седова = М.В. Седова, Ювелирные изделия древнего Новгорода. МИА, № 65, 1959, lk. 59-111.

А. Стубас, Археологические находки из древнего Самаскилса и хронология памятника. Studia archaeologica in memoriam Harri Moora. Tallinn, 1970, lk. 181-188.

М. Мятидехельм, Археологические памятники = М. Мятидехельм, Археологические памятники периода разложения родового строя на Северо-Востоке Эстонии (V в. до н.э. – V в. н.э.). Таллин, 1955.

Э.Д. Мюрс = Э.Д. Мюрс, Асотское городище. Материалы и исследования по археологии Латвийской ССР II, Рига, 1961.

М.В. Фехнер = М.В. Фехнер, Лывенные гривны. Очерки по истории Русской деревни X-XIII вв. Москва, 1967, lk. 55-87.

B. Käsikirjalised töödd.

A. Kustin, Saaremaa ja Muhu – A. Kustin, Saaremaa ja Muhu muistised feodalismi tekkimise perioodil (11.-13. sajand). Dissertatsioon ajalooteaduste kandidaadi kraadi taotlemiseks. Tallinn, 1962. (Käsikiri ENSV TA Teaduslikku Raamatukogus).

J. Selirand, Eesti maadri kalmed = J. Selirand, Eesti maadri kalmed 11.–13. sajandil. Dissertatsioon ajalooteaduste kandidaadi kraadi taotlemiseks. Tallinn, 1965. (Käsikiri ENSV TA Teaduslikus Raamatukogus).

E. Tõnisson, Lüklaste muistised = E. Tõnisson, Lüklaste muistised kidylemus (10. saj. – 13. saj. algus). Dissertatsioon ajalooteaduste kandidaadi kraadi taotlemiseks. Tallinn, 1969. (Käsikiri ENSV TA Teaduslikus Raamatukogus).

KASUTATUD MUUSEUMIFONDIDE LÜHENDID

AJ = Eesti NSV Teaduste Akadeemia Ajaloo Instituudi Arheoloogia sektor Tallinnas

AJK = Samas AJ-s asuv endise Kuressaare muuseumi kogu

AM = Eesti NSV Riiklik Ajaloomuuseum Tallinnas

TLM = Tallinna Linnamuuseum

PõM = Põlva Rajoonidevahelise Kodumuuseum

PäM = Pärnu Rajoonidevahelise Kodumuuseum

RM = Rakvere Rajoonidevahelise Kodumuuseum

SM = Saaremaa Muuseum asukohaga Kuressaares

MuljM = Muljandi Rajoonidevahelise Kodumuuseum

GIM = Государственный исторический музей asukohaga Moskvas

SISUKORD

Sissejuhatus lk. 2

I PEATÜKK

ENAMLEVINUD HÕBEEHETEST JA NENDE LEVIKUST MUINAS-EESTIS

1. Hõburandsõlad lk. 14
2. Rinnalihad lk. 25
3. Kärvõrad lk. 32
4. Kaulavõrad lk. 44
5. Sõrmed lk. 57

II PEATÜKK

MÕNINGAID ASPEKTE HÕBEEHETE TÕÕTLUSEST MUINAS-EESTIS lk. 63

Kokkuvõtteks lk. 79

Resümee - Резюме lk. 88

Kasutatud kirjandus

A. Trükitud tööd koos lühendi-ga lk. 90

B. Käsikirjalised tööd lk. 98

Kasutatud muuseumifondide lühendid lk. 100

Sisukord lk. 101

Lisa I : tabel

LISAD

TABEL

HÕBEEHETE LEVIKU JA ASUKOHA KOHTA.

Jrk. nr.	Leiukoht: Küla, linn	Leiukoht: rajoon	Leiukoht: endine kihelkond	FOND	leiu iseloom: MÄRDE-LEID	leiu iseloom: KÄIMIS	leiu iseloom: LINNAMÄEHT	leiu iseloom: JUHU-LEID	hoburaudsõled: lameda käärega	hoburaudsõled: kahaga	hoburaudsõled: kassetee-ritud mutrudega	hoburaudsõled: tordeerit käärega	hoburaudsõled: õõnsa käärega	hoburaudsõled: loomapea kujulised mutrudega	rinna-leked: "linnar-gune"	rinna-leked: kirjeku-juline	käevõrud: ühenemata otstega	käevõrud: laienevate otstega	käevõrud: ühtlase lausega	käevõrud: punutud või roimitud	käevõrud: spiraal-sed	kaelavõrud: punutud või roimitud mõõgaga	kaelavõrud: kraaviju-lised	kaelavõrud: sahkaard-sõõrega	kaelavõrud: sadula- ja haagja-sõõrgud	kaelavõrud: kassetee-ritud mutrudega	sõrmused: laia kesk-osaga	sõrmused: spiraal-sed	sõrmused: prillspi-raalsed	sõrmused: paksema kesk-osaga	DATEERING SAJANDITES	PUBLITSEERITUD
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33
1	Angerja	Rapla	Hageri	AI 4340	x	–	–	–	1	9	2	–	–	–	–	–	1	–	–	–	–	(1)	–	–	–	–	–	–	–	–	XII-XIII	–
2	Arumõisa	Tartu	Nõo	AI 1744	x	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	1	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	IX-XI	RK, taiw. 27:24. ; A. FRIEDENTHAL, lk. 79.
3	Edise	K-Järve l.p.	Lüganuse	AM 59	–	x	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	1+(4)	1+(3)	–	–	–	–	–	–	–	XII-XIII	–
4	Erra Liiva	"	"	AI 3798	x	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	1	–	–	–	–	X	E. TÕNISSON, Eesti aarolliesed, joon. 26:1.
5	Haapsalu ümbr.	–	–	Stockholmi Ajaloomuuseum	x	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	2	–	–	–	1	2	–	–	–	–	X-XI	M. STENBERGER, Schatzfunde I, joon. 15, 16.
6	Tallinna ümbrus	Harju raj-st	–	Cambridge'i Ülikooli muuseum	x	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	1	–	–	–	2	–	–	–	–	–	X	E. TÕNISSON, Eesti aarolliesed, taiw. XXVIII:1,2.
7	Jõhvi	K-Järve l.p.	Jõhvi	AI 2735	–	–	–	x	–	1	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	?	–
8	Järva-Jaani	Paide	J-Jaani	AI 2512	–	–	–	x	–	–	–	–	1	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	?	–
9	Järve	K-Järve l.p.	Jõhvi	AI 2784	x	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	(2)	–	–	–	–	–	–	–	–	XIII	E. TÕNISSON, Eesti aarolliesed, taiw. XXVI:4,5.
10	Kaberla	Harju	Kuusalu	AI 4116	–	x	–	–	–	–	–	–	–	–	2+(1)	1	2	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	XIII	J. SELIRAND, Kaberla, joon. 16:2,3.
11	Kallavere	Harju	Jõelähtme	AI 4136	x	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	2	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	XIII	E. TÕNISSON, Eesti aarolliesed, joon. 26:2.
12	Kanepi	Põlva	Kanepi	P 20	–	–	–	x	1	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	?	–
13	Karja	Kingissepa	Karja	AI 4115	–	x	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	2	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	XII-XIII	A. KUSIN, Kaluriste kaljas, joon. 1.
14	Kehala	Rakvere	V-Jaagupi	AI 2643	x	–	–	–	2	–	–	1	–	–	–	–	2	–	–	–	–	2	–	–	–	–	–	–	–	–	XIII	A. M. TALLGREN, ZAE II, taiw. XII:11-17; E. TÕNISSON, Eesti aarolliesed, taiw. XXVI:1,2,3; joon. 26:5,6.
15	Keila ümbr.	–	–	AI 497	x	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	2	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	XIII	–
16	Koeru	Paide	Koeru	AM 120	x	–	–	–	2	–	1	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	1	–	–	–	–	1	–	–	–	XIII	–
17	Kohtla	K-Järve l.p.	Jõhvi	AM 266	x	–	–	–	1	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	XIII	A. FRIEDENTHAL, lk. 53.
18	Kostivere	Harju	Jõelähtme	AI 3797	x	–	–	–	–	3	–	–	2	–	18	–	–	–	–	–	–	5	–	–	–	–	–	–	–	1	XII-XIII	E. TÕNISSON, taiw. XIX:1,2; XX:1-3,5; XXI:1-6; XXII
19	Kostivere	Harju	Jõelähtme	AM 58	x	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	1	–	–	–	–	–	–	–	–	XIII	RK, 707 ja taiw. 27:14
20	Kullamaa	Haapsalu	Kullamaa	AI 2819	–	x	–	–	–	1	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	XIII	–
21	Kumna	Harju	Keila	AM 18136 → AM 19093	x	–	–	–	1	2	1	–	–	–	17	1	4	–	–	1	1	–	–	–	–	–	–	–	–	(1)	XIII	E. TÕNISSON, Kumna, taiw. I, II.
22	Kurtna	Rakvere	V-Maarja	AJ 2396	x	–	–	–	6+(1)	1	1	1	–	–	1	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	XII-XIII	A. M. TALLGREN, ZAE II, lk. 141, taiw. X; A. FRIEDENTHAL, lk. 56.
23	Kurerere	Kingissepa	Kihelkonna	K 75	–	x	–	–	–	1	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	XII-XIII	–

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33
24	Kurna	Harju	Jüri	AI 3562	–	–	–	x	–	1	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	?	–
25	Kuude	Viljandi	Viljandi	Vilj. 27	–	x	–	–	–	–	1	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	XII?	–
26	Kuusalu	Harju	Jõelähtme	AI 3751	x	–	–	–	–	–	–	–	–	–	1	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	XII	MEL, lk. 136, joon. 90, 91.
27	Küti	Rakvere	V-Jaagupi	AI 3992	–	x	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	1	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	XII-XIII	–
28	Laiuse	Jõgeva	Laiuse	ERA kogu	–	–	–	x	1	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	?	–
29	Liikva	Harju	Keila	AI 2505	x	–	–	–	–	–	–	–	–	–	5	1	2	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	XIII	A.M. TALLGREN, ZAE II, lk. 142, taiv. V: 15–19, taiv. VII: 11.
30	Liiva	Haapsalu	Ridala	AI 2512	–	–	–	x	–	–	1	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	?	–
31	Loona	Kingissepa	Kaarma	AIK 17	–	x	–	–	–	–	–	–	–	–	1	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	XII-XIII	–
32	Loosi	Võru	Vastseliina	AI 712	x	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	1+(1?)	–	–	–	–	VIII-IX	RK, taiv. 30: 4; H. MOORA, Monzuit, joon. 31.
33	Loosi	"	"	AI 1741	x	–	–	–	–	1	–	1	–	–	–	–	2	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	XIV	RK, taiv. 30: 2, 3, 7, 8.
34	Lõhavere	Viljandi	S-Jaani	AI 4133	–	–	x	–	–	–	–	–	–	–	1	–	2+(1)	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	XIII	E. TÕNISSON, Eesti aardeleiud, taiv. XXVII: 3
35	M-Magdalena khk-st	–	M-Magdalena khk-st	AI 1646	–	–	–	x	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	1	?	–
36	Martna	Haapsalu	Martna	AM 131	–	–	–	x	–	–	1	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	XII+XIII	–
37	Metsaküla	Harju	Keila	AI 3207	x	–	–	–	–	–	–	–	–	–	(1)	–	–	–	–	–	(3)	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	XI	A. FRIEDENTHAL, nr. 27.
38	Mihkli	Pärnu l.p.	Mikkli khk	P 27	–	–	–	x	–	1	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	?	–
39	Muhu	Kingissepa	Muhu	AIK 30 + Erm.	x	–	–	–	1	–	1	–	–	–	8	–	8	–	–	–	–	–	–	2	–	–	4	–	–	–	–	XIII	Отчет Императорской Археологической Комиссии за 1895 год, lk. 67–69. / A. KUSTIN, Saaremaa muinsid lühimõõt, joon. 1.
40	Mõigu	Harju	Jüri	AM 12	x	–	–	–	(1)	3	4	–	–	–	–	–	9+(6)	–	–	–	–	6+(4)	–	–	–	–	–	–	–	–	–	XIII	J.R. ASPELIN, nr. 1926–1934.
41	Mäetaguse	K-Järve l.p.	Jõhvi	Erm.	x	–	–	–	1	–	–	–	–	–	4	–	–	–	–	1	–	4	–	–	–	–	–	–	–	–	–	XIII	R. HAUSMANN, Mehtaack, lk. 158 jj.
42	Müüsleri	Paide	Peetri	AM 33	x	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	1	–	–	–	–	–	–	–	–	XIV	–
43	Nehatu	Harju	Jõelähtme	AM 57	–	–	–	x	–	–	1	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	?	–
44	Nogu	Võru	Rõuge	AI 4041	x	–	–	–	–	–	–	–	–	–	6	–	–	–	2	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	XII	E. TÕNISSON, Eesti aardeleiud, joon. 27: 1.
45	Oriküla	Kingissepa	Kärla	AIK 4	–	x	–	–	–	–	1	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	XII-XIII	–
46	Paide	Paide	Paide	Pd. 318	–	–	–	x	–	–	1	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	?	–
47	Paiküla	Kingissepa		AIK 3	–	x	–	–	–	1	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	1	–	–	–	–	XII-XIII	–
48	Painvere	Pärnu l.p.	Mihkli	AI 3888	x	–	–	–	–	–	–	–	–	–	2	–	4	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	XII	E. TÕNISSON, Eesti aardeleiud, joon. 27: 3, 4, 7.
49	Pajumaa	Haapsalu	Karuse	AM 135	–	x	–	–	1+(1)	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	1	–	–	–	–	–	–	–	1	XII-XIII	–
50	Pandiküla	Harju	Jüri	AI 3562	x	–	–	–	–	1	–	–	1	–	1	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	XII-XIII	E. TÕNISSON, Eesti aardeleiud, taiv. XVIII; taiv. XIX: 3, 4, 5; taiv. XX: 6.
51	Paunküla	Harju	Kose	AM 14	x	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	2	–	–	–	–	1	–	–	–	–	–	–	–	–	–	XIII	–

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33
52	Paunküla	Harju	Kose	A14289	x	–	–	–	–	–	–	–	–	–	4	–	–	–	–	–	–	(3)	–	–	–	–	–	–	–	–	XII	–
53	Piila	Kingissepa	Kaarma	Berl. M.	x	–	–	–	–	–	–	–	–	–	2	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	XI-XII	C.A. MORDMAN, Kaarelsko, joon. 11, 12.
54	Porkuni	Rakvere	V-Maarja	RM 580	x	–	–	–	–	–	–	–	–	–		–	–	1 (FILIGRAN TEHN.)	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	XI	E. TÕNISSON, Eesti aardeleinad, joon. 27:2.
55	Proosa	Harju	Jõelähtme	TLM A72	–	x	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	(1)	XI-XII	–
56	Pärnu l.p.	Pärnu	Pärnu	kadunud	x	–	–	–	–	–	–	–	–	–	3	–	(4)	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	XIII	A.M. TALLGREN, ZAE II, taiv. XIV: 6-13.
57	Pärnu	"	"	P2369	–	–	–	x	1	–	–	–	–	–	4	–	–	–	–	–	–	(3)	–	–	–	–	1	–	–	–	?	–
58	Päälda	Kingissepa	Muhu	A1K31:16	–	x	–	–	–	–	–	–	–	–	1	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	XII-XIII	–
59	Raiste	"	Pöide	A12254	–	x	–	–	–	–	1	1	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	?	–
60	Randvere	Kingissepa	Pöide	A13895	–	x	–	–	–	–	–	1	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	(1)	XIII	A. KUSTIN, Ramoivere, joon. IX: 3.
61	Ridala	Haapsalu	Ridala	A12512	–	–	–	x	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	?	–
62	Riuma	Viljandi	Tarvastu	A11207	–	x	–	–	–	1	1	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	XII-XIII	?
63	Saaremaa	(täpsemate	andmeteta)	A1K83	–	–	–	x	–	2	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	1	2	–	1	?	–
64	Sakle	Kingissepa	Kihelkonna	A1K4	–	x	–	–	–	1	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	?	–
65	Sauvere	Kingissepa		ГИМ 44729	–	x	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	1	?	–
66	Savastvere	Tartu	Kodavere	A13355	–	–	–	x	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	5	–	–	?	–
67	Senno	Võru	Vastseliina	A12795	–	x	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	1	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	XIII	–
68	Suislepa	Viljandi	Tarvastu	A1 14	x	–	–	–	–	–	2	–	–	–	–	–	2	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	1	XII	–
69	Sürgavere	– "–	S-Jaani	Vilj. 53	–	x	–	–	1	2	1	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	1	–	–	–	XIII	–
70	Tagamõisa	Kingissepa	Kihelkonna	A1K26	x	–	–	–	–	1	–	1	1	–	1	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	1	XII	J.B. Holzmayer, Osiliana III, ek 20; A.M. TALLGREN, ZAE II, taiv V: 10-13.
71	Tartu	Tartu linn	T-Maarja	Erm.	x	–	–	–	–	–	–	1	–	1	–	–	2	6	–	1	–	–	–	–	–	–	–	1	–	–	XII	M. SCHMIEDEHELM, Tartu, ek. 263, joon. 1, 2.
72	Tõrma	Rakvere	Rakvere	A12504	x	–	–	–	1	–	1	2	–	–	2	–	4	(1)	–	1	–	1	–	–	–	–	1	–	–	–	XIII	H MOORA, Varzu't, joon. 52; E. TÕNISSON, Eesti aardeleinad, taiv. XXV; joon. 26:3,4.
73	Tõrma	Rakvere	Rakvere	A12660	x	–	–	–	3	1	–	–	–	–	–	–	2	–	–	–	–	–	1	–	–	–	–	–	–	–	XIII	E. TÕNISSON, Eesti aardeleinad, taiv. XIV: 5,6.
74	Uduvere	Kingissepa	Kaarma	A1K15	–	x	–	–	–	–	2	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	XII-XIII	–
75	Uula	TArtu l.p.	Tartu	EfiM 581	–	–	–	x	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	1	–	–	?	–
76	Väida	Harju	Jüri	AM 8	x	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	1	–	–	–	–	–	–	–	–	–	XII	A FRIEDENTHAL, nr. 36.
77	Väljala	Kingissepa	Valjala	A1K54:12	–	–	–	x	–	–	–	–	–	–	–	–	1	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	?	–
78	Varudi	Rakvere	Rakvere	RM 3080	x	–	–	–	1	–	1	–	–	–	8	3	–	–	–	–	–	1	–	–	–	–	3	–	–	–	XII-XIII	–

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33
79	Veltsi	Rakvere	Haljala	AI 2506	x	–	–	–	2	2	–	1	1	–	1	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	XII–XIII	E. TÕNISSON, tanv. XXIV: 1–4; A. M. TALLGREN, ZAE II, lk 142, tanv. V:20.
80	Viirakülа	Kingissepa	Muhu	AI 1045	–	x	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	1+(1)	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	XIII	–
81	Viltina	Kingissepa	Põide	AI 3884	–	x	–	–	–	1	1	2	1	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	XIII	–
82	Võru	Võru	Põlva	AI 1844	–	–	–	x	–	–	1	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	?	–
83	Vão	Harju	Jõelähtme	AI 4609	–	–	–	x	–	–	–	–	–	–	–	–	1	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	XII–XIII	–
84	Ääsmäe	Harju	Keila	AM 70	x	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	1	–	–	–	–	–	–	–	–	–	X–XI	A. FRIEDENTHAL, lm. 28.
85	Teadmata	–	–	AI 38	–	–	–	x	–	1	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	?	–
86	Teadmata	Paide	Paide	Pd 14	–	–	–	x	–	1	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	?	–
87	Teadmata	Harju	NISSI JA HAGERI PIIRILT	AI 2513	–	–	–	x	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	1	–	–	–	–	–	–	–	–	XIII	–
88	Teadmata	–	–	AM 154	–	–	–	x	–	–	–	–	–	–	–	–	1	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	XII–XIII	–
89	Teadmata	–	–	AI 2922	–	–	–	x	–	–	–	–	–	–	–	–	1	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	XII–XIII	–
90	Teadmata	–	–	AI 2146	–	–	–	x	–	–	–	–	–	–	–	–	1	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	XII–XIII	–
91	Teadmata	–	–	AI 2147	–	–	–	x	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	XII–XIII	–
92	Teadmata	–	–	P 2330	–	–	–	x	–	–	–	–	–	–	1	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	XIII	–

LISA II

Tahvel I

1. Hoburaudsölg Kehala aardest AI 2643:344
2. Hoburaudsölg Muhu linnuse aardest K 30:6
3. Hoburaudsölg Törma aardest AI 2504:3
4. Hoburaudsölg Törma aardest AI 2504:5
5. Hoburaudsölg Suislepa aardest AI 14:4

Tah vel II

1. Käevöru Törma aardest AI 2504:2
2. Käevöru ktk. Törma aardest AI 2504:13
3. Spiraalne käevöru Harju raj. Cambridge Ülikooli Muuseumis.
4. Fragment (voluutside) käevörust Arumöisa aardest AI 1744
5. Käevöru ktk. Nogu aardest AI 4041:1

Tahvel III

1. Rinnaleht Keila aardest AI 2505:11
2. Rinnaleht Keila aardest AI 2505:9
3. Rinnaleht Keila aardest AI 2505:13
4. Rinnaleht Keila aardest AI 2505:10
5. Rinnaleht Keila aardest AI 2505:12
6. Rinnaleht Keila aardest AI 2505:8
7. Rinnaleht Amblast AI 13
8. Rinnaleht Muhu linnuse aardest K 30:18
9. Rinnaleht Muhu linnuse aardest K30:15
10. Rinnaleht Muhu linnuse aardest K30:16

Tahvel IV

1. Rinnaleht teadmata leiukohast AI 2176
2. Rinnaleht Varudi aardest RM 3080:11
3. Rinnaleht Varudi aardest RM 3080:8
4. Rinnaleht Varudi aardest RM 3080:6
5. Rinnaleht Varudi aardest RM 3080:7
6. Rinnaleht Varudi aardest RM 3080:5

Tahvel V

1. Kaelavöru Kehala aardest AI 2643:348
2. Kaelavöru Törma aardest AI2660:7
3. Kaelavöru ktk. Pärnust PäM 2428

Tahvel VI

1. Kaelavöru Muhu linnuse aardest K30:1
2:. Kaelavöru Kärla Paikülast K3:38

Tahvel VII

1. Käevõru Muhu linnuse aardest K30:3
1. Käevõru Muhu linnuse aardest K30:2
3. Käevõru Muhu linnuse aardest K30:5
4. Käevõru Keila aardest AI2505:14
5. Käevõru Loosi aardest AI 1742
6. Käevõru Kehala aardest AI 2643:345
7. Käevõru Painvere aardest AI 3888:6

Tahvel VIII

1. Sõrmus Muhu aardest K30:11
2. Sõrmus Varudi aardest RM3080:17
3. Sõrmus Tagamõisa aardest K26:2
4. Sõrmus Suislepa aardest AI14:5

5. Sõrmus Suislepa aardest AI 14:6

6. Sõrmus Uulast Etn M A581:13

7. Sõrmus Uulast Etn M A581:6

8. Sõrmus Saaremaalt AIK 83:2

9. a,b,c,d,e,f,g,h– näiteid tempelornamentidest

Tahvel IX

1.-8. Kaelavõrud, hoburaudsõled ja rinnalehed

Kostivere aardest AI 3797

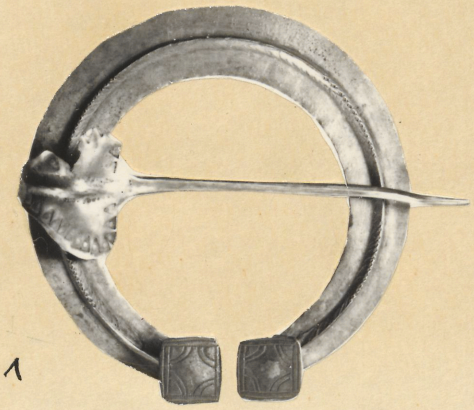

1

0 3 cm

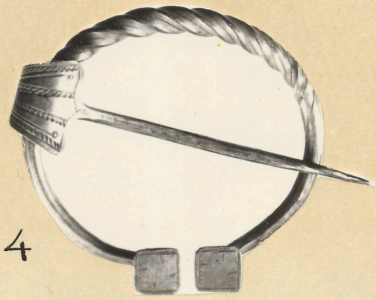

4

0 3cm

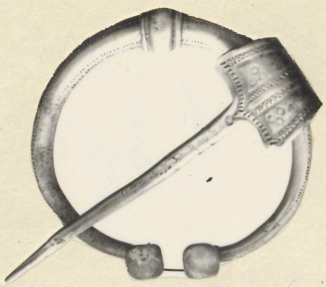

2

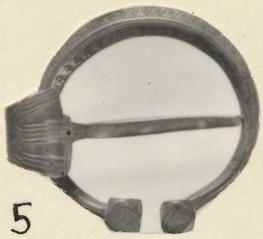

5

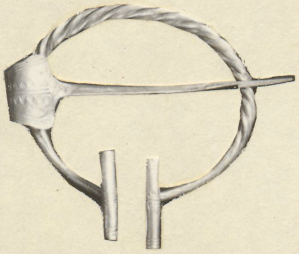

3

0 3 cm

1

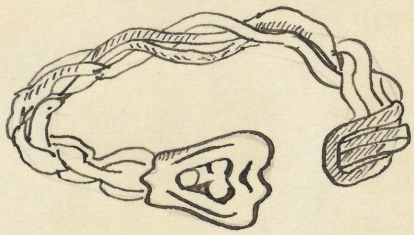

0 3cm

2

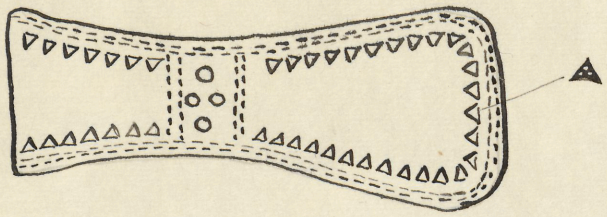

0 3cm

3

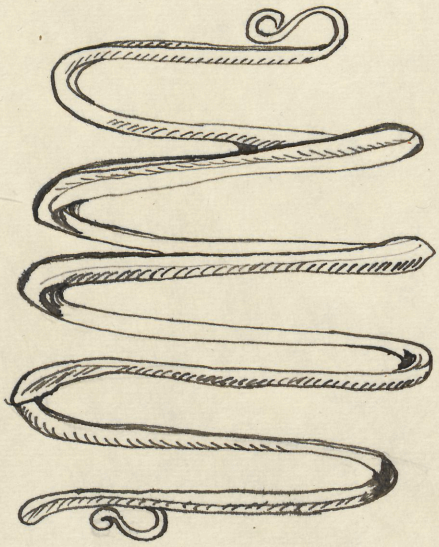

0 3cm

4

5

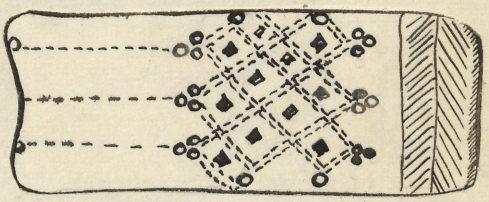

0 3cm

1
2
3
4
5
6
7
8
9
10
0
3 cm

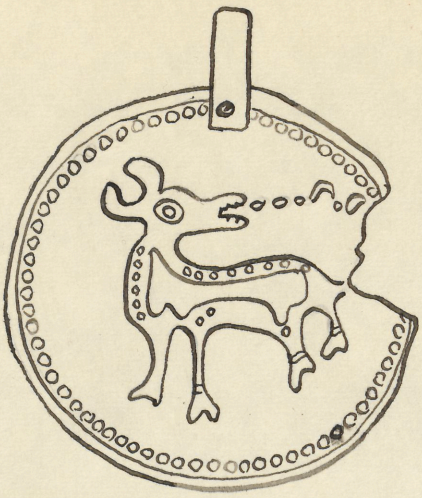

1

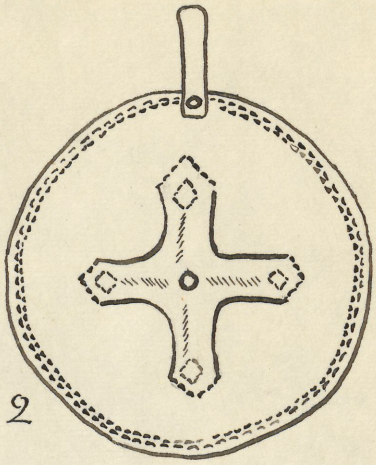

2

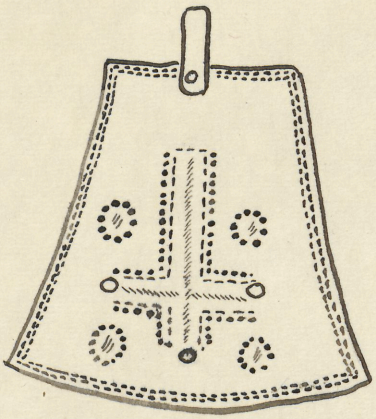

3

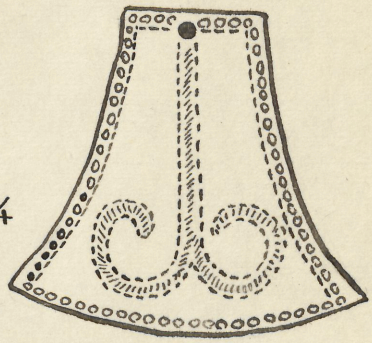

4

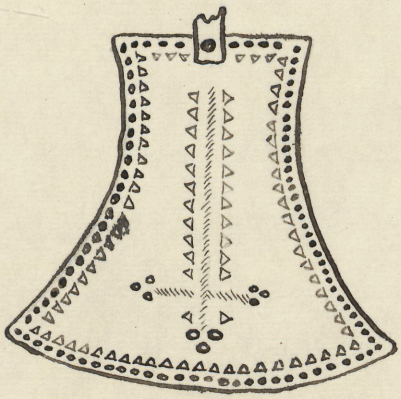

5

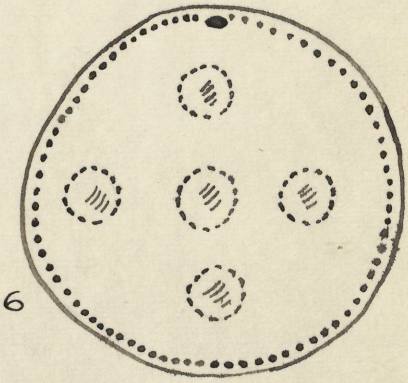

6

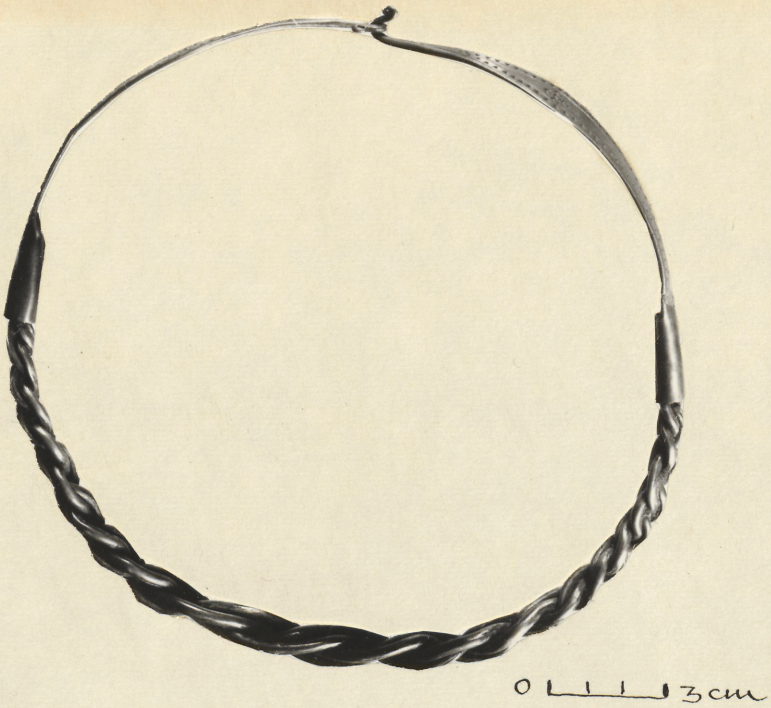
1
0 3cm

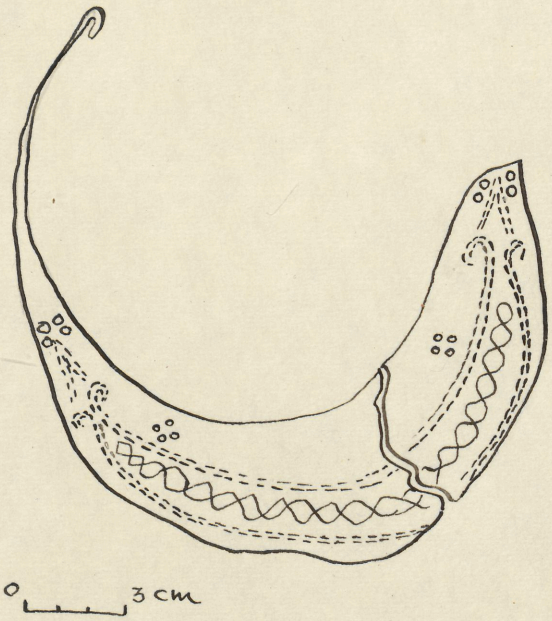
2
0 3cm

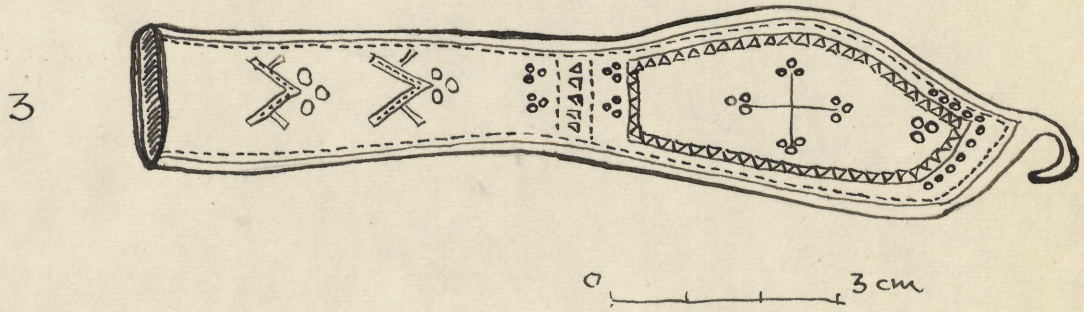
3
0 3cm

1

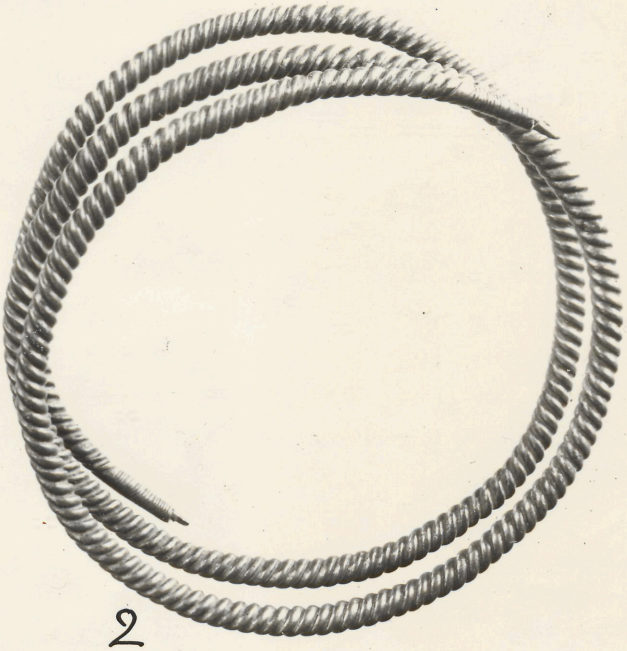

2

1

2

3

4

5

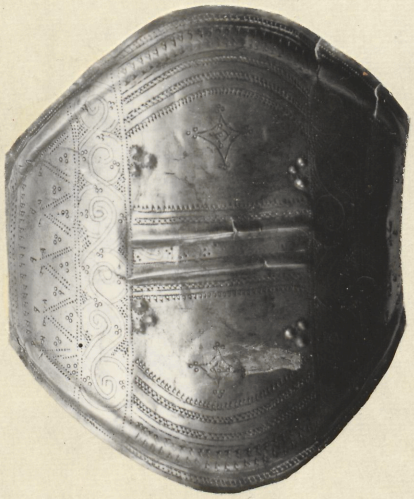

6

7

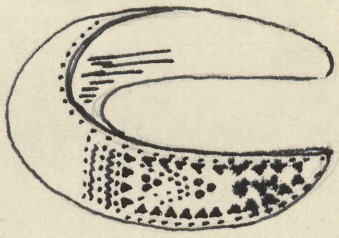

0 3cm

1

2 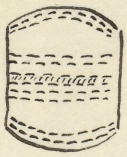

3

4

5

6

7 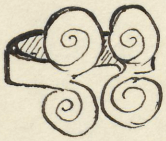

8

9

A 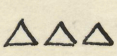 B 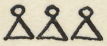 C 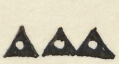 D E

F G H 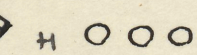

0 3cm

0 3 cm

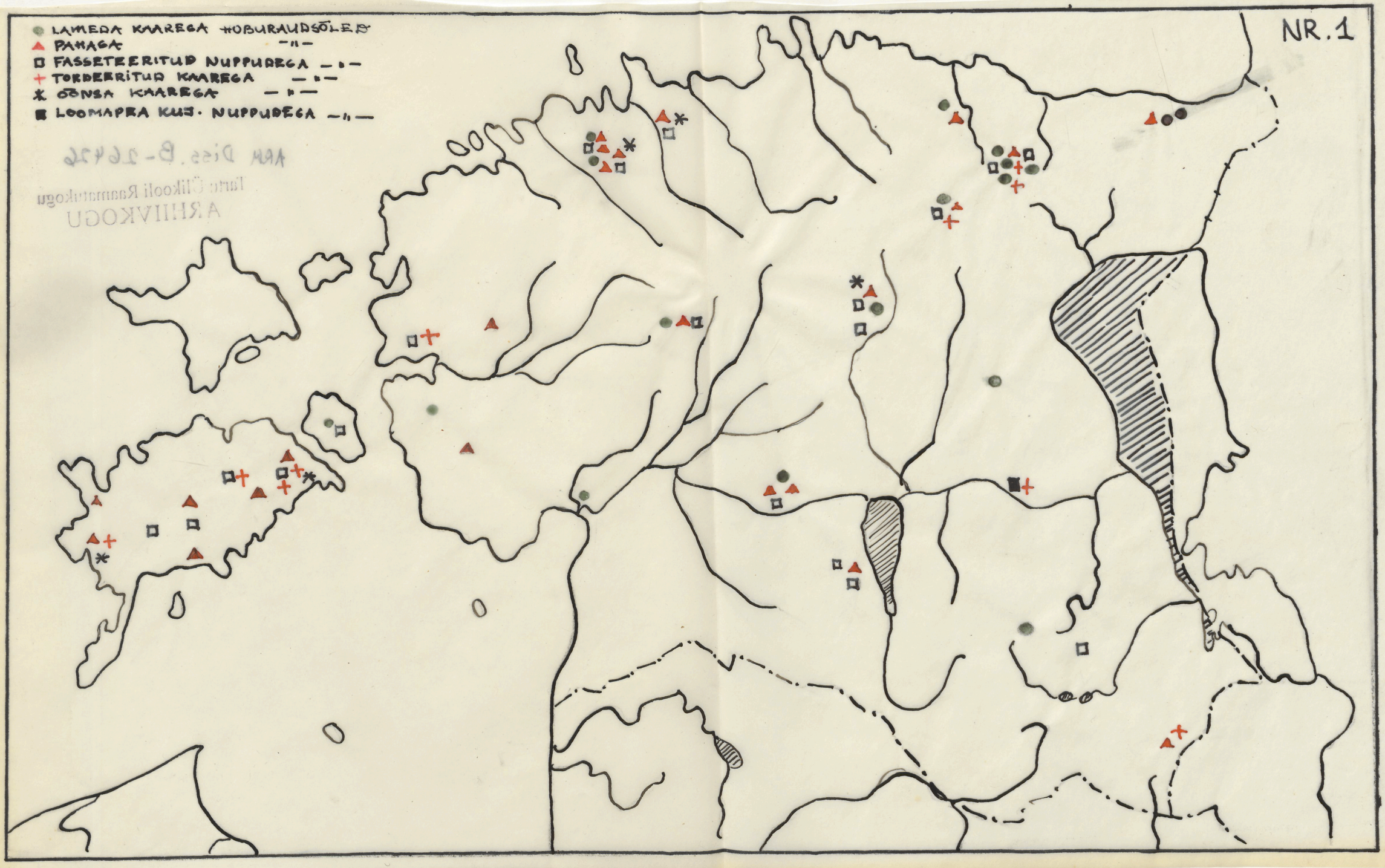
NR. 1
LAMEDA KAAREGA HOBURAUDSÕLED
PANAGA —"—
FASSETEERITUD NUPPUDEGA —"—
TORDERITUD KAAREGA —"—
ÕÕNSA KAAREGA —"—
LOOMAPEA KUJ. NUPPUDEGA —"—

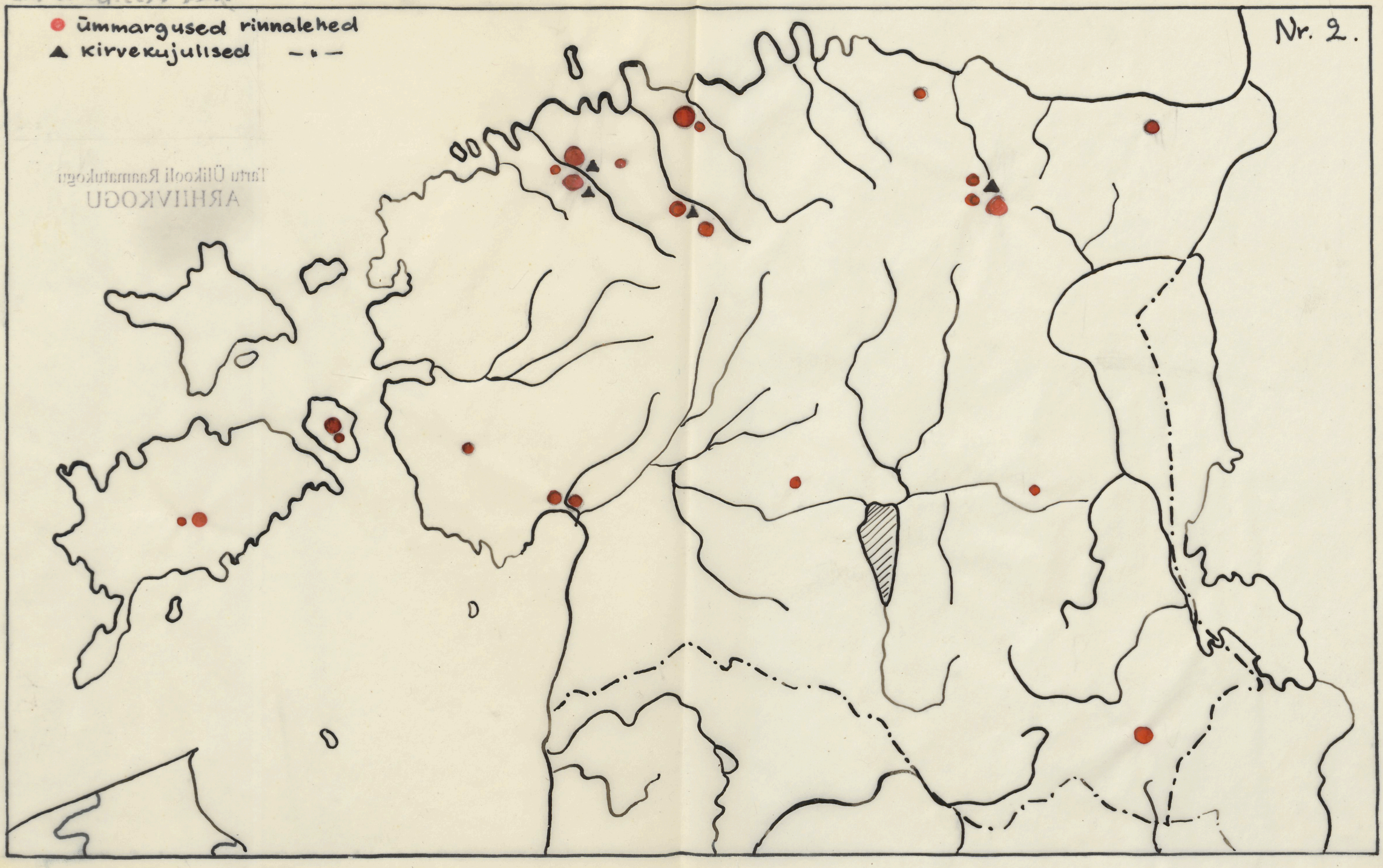

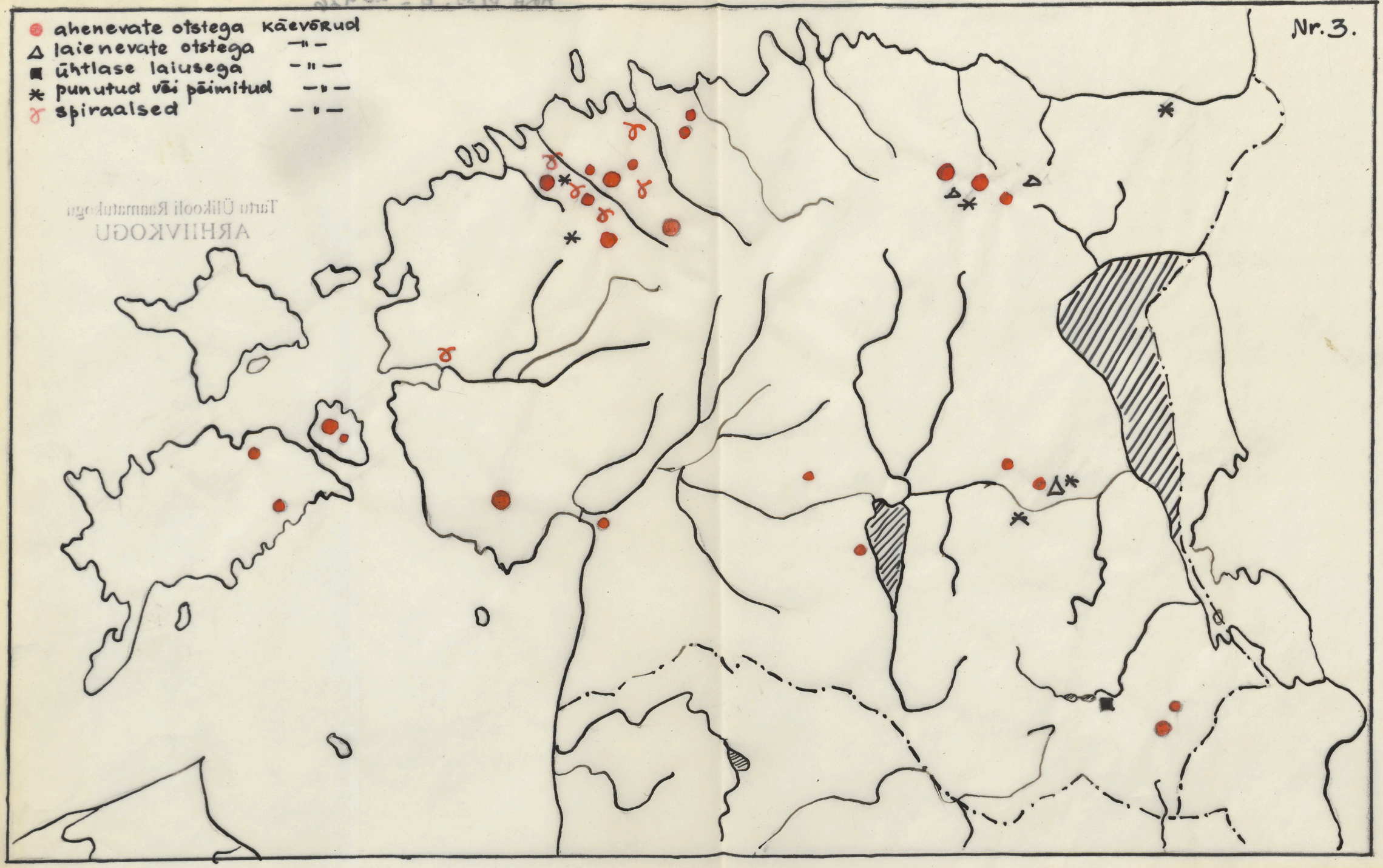

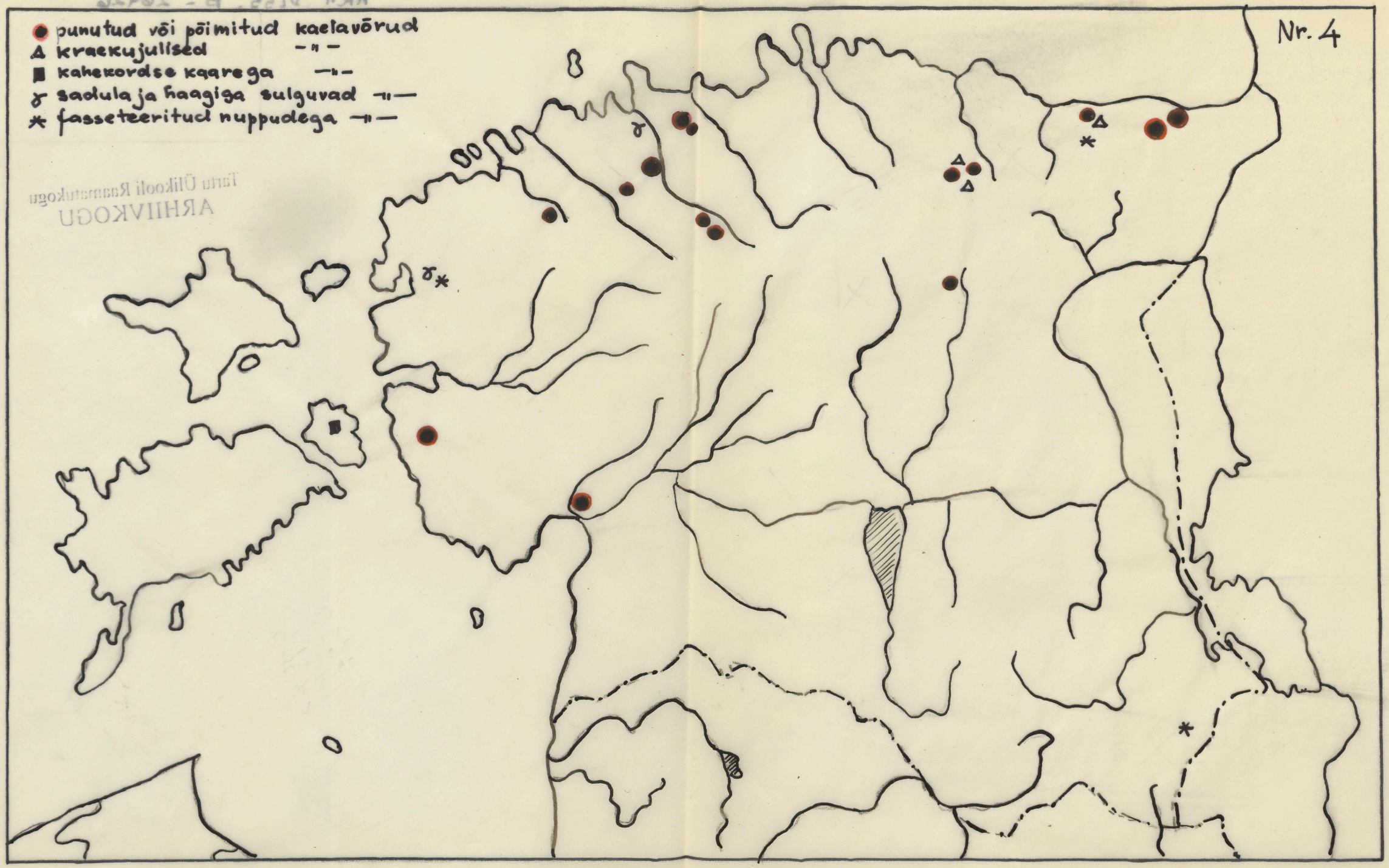

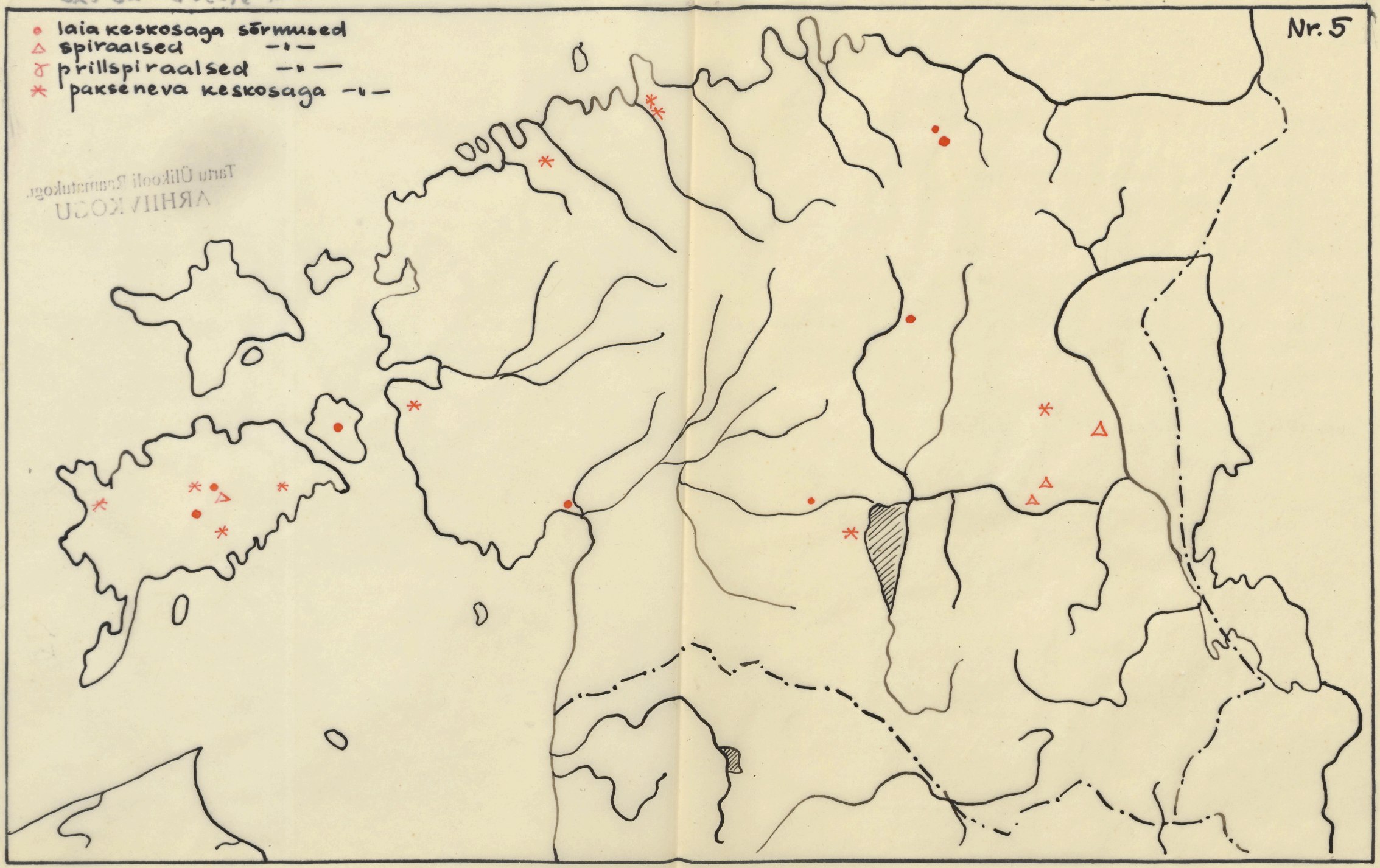

R e t s e n s i o o n

Ü. T a m l a võistlustöö "HÕBESEPISE ARENGUST MUINAS-EESTIS" kohta.

Üliõpilase Ü. Tamla diplomitöös on leidnud käsitlemist Eestis esiaja lõpul levinud hõbeehted ning püütud selgitada mõningaid nende valmistamisega seotud küsimusi. Töö koosneb sissejuhatusest, kahest peatükist ja kokkuvõttest. Koos venekeelse resümee, kasutatud kirjanduse ja muuseumikogude loendiga on maht ühtekokku 100 käsitsi kirjutatud lehekülge. Töö juurde kuuluvad lisadena koondtabel, mis annab hea ülevaate kõigist töös käsitletavatest hõbeehetest nende leiukoha järgi koos dateeringu ja publitseerimisandmete märkimisega, samuti üheksa joonistest ja fotodest koostatud pilditahvlit ning viis levikukaarti.

Oma töö tulemustes annab autor hinnangu Eesti muinasaegse hõbesepise arengutasemele ning selgitab ühtlasi hõbeehete valmistamise ja nende kandmise sotsiaalset tagapõhja. Uurimismaterjalina on autor kasutanud võimalikult kõiki Eestist leitud vastavaid noorema rauaaja hõbeehteid ja nende kohta olemasolevat kirjandust, lisades rohket võrdlusmaterjali naabermaadest. Selle juures osutab autor märkimisväärselt head ainetundmist ning analüüsivõimet.

Kõige huvitavama osa tööst moodustab teine peatükk. Autor pole siin mitte ainult kokku võtnud senised teadmised Eesti muistse hõbesepise arengust, vaid lisanud ka omalt poolt uusi. Võib öelda, et see osa tööst on kõige uurimuslikum. Autor märgib ka, et edaspidises uurimistöös tuleb suuremat rõhku asetada muistse hõbesepisega - ja üldse käsitööga - seotud vana rahvapärase terminiloogia väljaselgitamisele.

Töö väärib esitamist auhinnatööna.

E. Tõnisson

(E. T õ n i s s o n)

Töö väärt Tauhinda.

Juhi Vahtre

12.VI 74

1. Ülle T a m l a , Tartu Riiklik Ülikool, Ajalooteaduskonna ajaloo osakonna V kurs. üliõpilane.
   Юлле Т а м л а , Тарутский госуниверситет, Исторический факультет, студентка У курса исторического отделения.
2. Hõbesepise arengust Muinas-Eestis.
   О развитии серебряных украшений в Древней Эстонии.
3. Vilma Trummal, NSV Liidu ajal.kat. dots.
   Вильма Труммал, доц.каф.истории СССР.
4. Annotatsioon.

Ü. Tamla võistlustöö baseerub ENSV TA Ajaloo Instituudi arheoloogia sektori fondides, samuti ENSVmuuseumide hõbedafondides leiduvate hõbeehete analüüsil. Töö käsitleb nende levikut, iseloomu ja päritolu ning viimasega seoses püüab analüüsida ka Muinas-Eestis valmistatud hõbeehete töötlemise tehnoloogia taset ja iseloomu, mis on oluline varafeodaalsuhete arengu igakülgsel uurimisel Eestis.